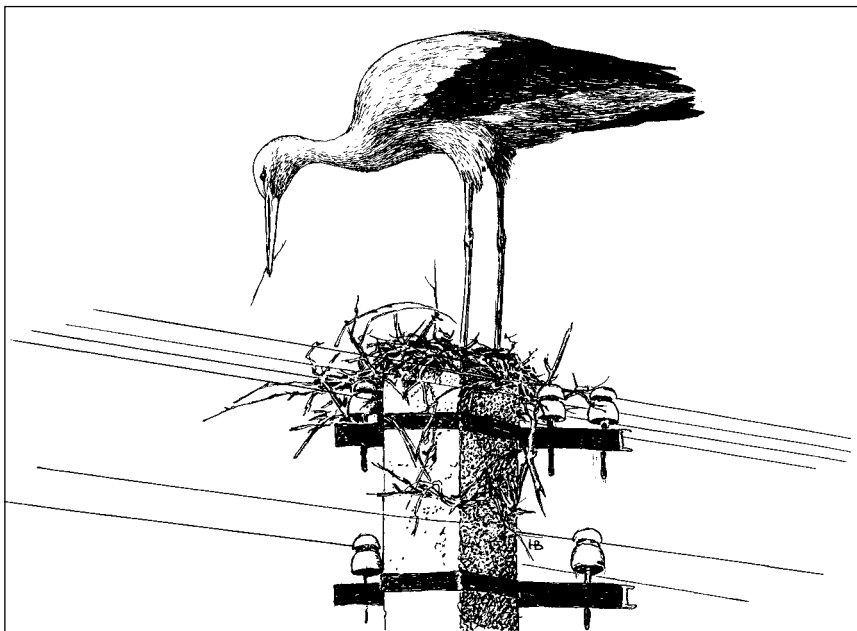

АВІФАУНА УКРАЇНИ

Випуск 1

1998

Над випуском працювали:

відповідальні редактори — В.М. Грищенко, І.В. Скільський

відповідальний секретар — Є.Д. Яблоновська-Грищенко

комп'ютерний набір — В.М. Грищенко, І.В. Скільський,

Є.Д. Яблоновська-Грищенко

верстка — В.М. Грищенко

малюнок на обкладинці — М.Ф. Весельський

видання та розповсюдження — І.В. Скільський

Адреса: Україна,
274001, м. Чернівці,
вул. Буковинська, 9, кв. 4.
Скільський І.В.

Address: I.V. Skilsky
Bukovinska str. 9/4
274001, Chernivtsi
Ukraine

e-mail: berkut@aquila.freenet.kiev.ua

Edited by V.N. Grishchenko & I.V. Skilsky

Додаток до журналу
Беркут

Avifauna of Ukraine

Supplement to the journal “*Berkut*”. Issue 1. 1998

ПЕРЕДМОВА

Відбираючи матеріали для публікації в журналі, ми зіткнулися з тим, що багато цікавої і важливої інформації залишається фактично втраченою для науки. Зрозуміло, що кожен з журналів намагається друкувати перш за все “солідні” роботи, побудовані на багаторічному матеріалі, широкому аналізі літературних джерел тощо. Первинні ж необроблені дані публікуються досить рідко, особливо якщо це роботи науковців з периферії або взагалі аматорів. Багато їх так і залишається в щоденниках. Разом з тим саме така навіть зовсім фрагментарна інформація служить матеріалом для подальших узагальнень. Іноді зробити їх просто неможливо якраз через брак даних. З цим стикався кожен, хто намагався, наприклад, проаналізувати поширення якогось виду, динаміку чисельності, зміни в екології, фенологію і т. п. Як відомо, “факти — хліб науки”, і не варто цей “хліб” викидати. Саме так народилася ідея цього збірника.

“Авіфауна України” виходитиме як додаток до журналу “Беркут” раз на 1–2 роки по мірі надходження матеріалів. Публікуватимуться тут перш за все регіональні фауністичні роботи, матеріали по екології та поширенню окремих видів птахів і первинні дані — результати обліків, експедицій, фенологічних спостережень і т. п. Представлені вони можуть бути у вигляді статей, коротких повідомлень, заміток чи навіть окремих спостережень. Регіон — передусім Україна, але публікуватимуться матеріали і з сусідніх країн. Правила для авторів ті ж, що і в журналі. У “Беркуті” надалі друкуватимуться головним чином аналітичні та узагальнюючі роботи.

Звертаємо увагу наших авторів на те, що “Беркут” і “Авіфауна України” мають спільний портфель, і редакція залишає за собою право відбирати матеріали для публікації в кожному з цих видань.

Редакція журналу “Беркут”

МНОГОЛЕТНЯЯ ПОПУЛЯЦИОННАЯ ДИНАМИКА ХИЩНЫХ ПТИЦ В УСЛОВИЯХ СУМСКОГО ПОЛЕСЬЯ

В.П. Белик, В.Т. Афанасьев

Longterm population dynamics of Birds of Prey in conditions of the Sumy Polissya. - V.P. Belik, V.T. Afanasyev. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data were collected in 4 northern districts of Sumy region in 1958–1993. Total 567 nests of 18 species were found. In the study plot in Shostka district (1220 km²) 525 nests of 17 species were found. During the study period the Peregrine Falcon and probably the Spotted Eagle have disappeared. Numbers of the Black Kite, the Kestrel, the Red-footed Falcon and probably the Hobby have decreased. Numbers of the Buzzard and the Goshawk have very increased. The Lesser Spotted Eagle and the Imperial Eagle have appeared. The Honey Buzzard, the Short-toed Eagle and the Sparrowhawk remained all years unnumerous. The Marsh Harrier was distributed sporadic but in favourable places it was a common species. The "light" harriers always were rare. Number dynamics of Birds of Prey are determined mainly by the pollution of environment (pesticides, heavy metals, phenols, etc.) and the relationship with men (destroying or conservation).

Key words: Birds of Prey, Sumy region, population, number dynamics.

Многие виды хищных птиц в XX в. испытали резкие флуктуации численности, связанные прежде всего с трансформацией гнездовых и кормовых местообитаний вследствие их хозяйственного освоения. Сильное негативное воздействие на хищников оказало также загрязнение природной среды пестицидами и другими токсичными поллютантами. Наконец, очень большую роль сыграло намеренное преследование и истребление их человеком, а в последнее время, наоборот, специальная охрана и искусственное воспроизводство деградировавших популяций. Эти тенденции в полной мере проявились и в Восточной Европе, однако конкретных материалов по многолетней популяционной динамике хищных птиц собрано здесь мало (Елисеева, 1983; Королькова, 1983; Самойлов, 1983 и др.). Поэтому об изменениях их численности зачастую судят или по противоречивым субъективным данным или на основе западноевропейских аналогий.

Между тем, складывающаяся в Восточной Европе ситуация весьма неординарна и неоднозначна в разных районах и для разных видов. В их популяциях наблюдаются совершенно различные тренды (Галушин, 1982). Об этом свидетельствуют, в частности, и наши мониторинговые исследования хищных птиц на довольно обширной территории Сумского Полесья (более 5,0 тыс. км²) на самом северо-востоке Украины (Шосткинский, Глуховский, Ямпольский и

Середино-Будський райони Сумської області), проводившіся в течение последних 35 лет. В 1958–1963 и 1969–1993 гг. постоянные целенаправленные поиски гнезд хищных птиц здесь вел В.Т. Афанасьев, а в 1962–1966 гг. и эпизодически — позже, вплоть до 1993 г., эту территорию контролировал В.П. Белик. Исследования велись на пешеходных маршрутах вдоль долины р. Десна и по ее левобережным притокам: Осота, Шостка, Ивотка, Бычиха, Свига, Знобовка и Уличка. Специальные учеты хищных птиц нами не проводились и за показатели их численности было принято количество найденных в разные годы гнезд, которое дает достаточно адекватное представление о динамике популяций отдельных видов за указанный отрезок времени. Эти данные дополнялись также визуальной оценкой состояния численности различных хищников.

Сумское Полесье представляет собой плоскую, слабо террасированную равнину, сложенную, в основном, легкими супесчаными почвами флювио-гляциального происхождения. С востока на запад ее прорезает несколько небольших рек — притоков р. Десна, имеющих очень слабо разработанные долины. Поймы этих рек, в прошлом — сильно заболоченные и заросшие кустарниками, сейчас в большинстве дренированы и расчищены, частично распаханы. По бортам долин, на песчаных террасах, распространены сосновые, смешанные и местами лиственные (ольховые и березово-дубовые) леса, достигающие 3–6 км в ширину. Старые боры широкой полосой тянутся также вдоль левого берега р. Десна, имеющей обширную луговую пойму и хорошо выраженную долину с высоким коренным берегом. Водоразделы рек заняты полями с развитой сетью лесополос. В междуречье Ивотки и Бычихи на зандровой равнине расположено множество замкнутых мелких озер и болот, поросших тальниками, тростником и рогозом. На самом севере Сумской области начинается обширный массив субтаежных Брянских лесов с многочисленными низинными и верховыми болотами.

Всего в Сумском Полесье на гнездовании зарегистрировано 19 видов хищных птиц и найдено 568 их гнезд, в том числе 17 видов и 525 гнезд отмечено в наиболее обследованном Шосткинском районе, имеющем площадь 1,22 тыс. км² (табл. 1). Гнездо могильника (*Aquila heliaca*) было обнаружено в 1988 г. в Глуховском районе (Афанасьев, 1993). Гнездо скопы (*Pandion haliaetus*) найдено в 1990 г. возле с. Очкино Середино-Будского района (Афанасьев, 1998).

Как видно из таблицы, в последние десятилетия из фауны Полесья полностью исчез сапсан (*Falco peregrinus*) и, вероятно, большой подорлик (*Aquila clanga*), на грани исчезновения оказался кобчик

Количество гнезд хищных птиц, найденных в Шосткинском районе, по годам
Numbers of nests of birds of prey found in Shostka district by years

Вид	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93	
<i>P. apivorus</i>	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	-		
<i>M. migrans</i>	5	1	2	16	3	5	2	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-	4	2	3	9	5	-	-	-	-	-	-	4	5	3	3	3	3	3		
<i>C. cyaneus</i>	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-		
<i>C. macrourus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-		
<i>C. pygargus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	
<i>C. aeruginosus</i>	-	-	-	-	7	12	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	9	1	-	-	-	1	-	7	-	4	7	8	11	-	12	6	4	9		
<i>A. gentilis</i>	-	-	1	1	1	-	2	1	2	1	-	-	-	1	1	1	-	4	-	2	-	3	2	3	4	-	6	-	4	4	5	-	5	6	7		
<i>A. nisus</i>	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>B. buteo</i>	1	2	-	-	1	2	-	-	2	-	-	-	4	-	-	3	2	3	5	-	4	3	7	8	9	8	11	8	10	8	-	-	9	10	12	13	
<i>C. gallicus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	2	2	2	-	
<i>H. pennatus</i>	-	-	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
<i>A. clanga</i>	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>A. pomarina</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	1	1	
<i>F. peregrinus</i>	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>F. subbuteo</i>	-	1	-	2	4	2	-	-	1	-	-	-	3	3	-	-	1	-	6	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1	-	
<i>F. vespertinus</i>	-	1	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
<i>F. tinnunculus</i>	-	-	-	1	1	-	2	1	4	-	-	-	1	1	2	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Всего:	6	5	6	26	19	22	7	4	9	2	-	-	8	6	7	6	4	7	29	4	17	8	13	12	12	19	11	18	19	30	23	9	28	28	31	34	

Примечание: для исключения возможного дублирования во всех таблицах сведения за 1958–1963 и 1970–1993 гг. приведены только по данным В.Т. Афанасьева.

(*Falco vespertinus*), а численность обычных в прошлом черного коршуна (*Milvus migrans*) и обыкновенной пустельги (*Falco tinnunculus*) упала до минимума. Снизилась, по-видимому, и численность чеглока (*F. subbuteo*). В то же время популяции тетеревятника (*Accipiter gentilis*) и обыкновенного канюка (*Buteo buteo*), находившиеся в 1960-е гг. в состоянии депрессии, в настоящее время полностью восстановились, и эти виды стали вполне обычными птицами Полесья. Наиболее резко, в 5–10 раз, возросла численность канюка, у которого в 1960-е гг. в Шосткинском районе регистрировалось по 1–2 гнезда в год, а в 1990-е гг. — до 10–13 ежегодно. Частота же встреч тетеревятника увеличилась с 1–2 гнезд за сезон в 1960-е гг. до 5–7 в 1990-е гг., т. е. его численность возросла примерно в 3–5 раз. Следует отметить также появление и постепенное расселение в Сумском Полесье малого подорлика (*Aquila pomarina*), осваивающего заболоченные ольшаники по долинам рек. Возможно, что и обнаружение в Полесье могильника связано с общим увеличением его численности и расселением, наблюдающимся в последние годы на востоке Украины (Ветров, 1991, 1993, 1996).

Болотный лунь (*Circus aeruginosus*), спорадично распространенный в подходящих местообитаниях Полесья, все годы оставался вполне обычным видом, не имеющим выраженных популяционных трендов. А змеяк (*Circaetus gallicus*), осоед (*Pernis apivorus*) и перепелятник (*Accipiter nisus*) все время являлись сравнительно редкими птицами, тоже не демонстрирующими заметных флуктуаций численности. Светлые луны (*Circus cyaneus*, *C. macrourus*, *C. pygargus*) в Полесье всегда были крайне редки и их современный статус здесь требует уточнения. Не совсем ясна ситуация и с орлом-карликом (*Hieraaetus pennatus*). Через Полесье проходит северная граница его ареала (Птушенко, Иноземцев, 1968; Долбик, 1974), и В.П. Беликом он здесь ни разу не наблюдался, поэтому визуальные определения этого вида В.Т. Афанасьевым нуждаются в подтверждении.

Негативные и позитивные тренды наиболее детально прослежены нами на примере двух модельных видов: черного коршуна и тетеревятника. Коршун в 1960-е гг. вместе с пустельгой был одним из наиболее массовых видов хищных птиц Сумского Полесья, гнездившимся в лесах по долинам всех рек. Особенно много птиц обитало вдоль р. Десна, где их жилые гнезда располагались порой в 130–300 м одно от другого. Так, в 1961 г. по левобережью Десны между селами Пироговка и Лушники, на участке протяженностью около 25 км, В.Т. Афанасьевым было учтено 12 пар коршунов, тогда как на остальной территории Шосткинского района в том году было на-

Таблица 2

Число гнезд черного коршуна, найденных в долинах различных рек Шосткинского района по годам
Number of nests of the Black Kite found in valleys of different rivers of Shostka district by years

	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93
Десна	5	1	1	15	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	1	-	7	3	-	-	-	-	-	-	-	1	5	3	3	3	3	3
Ивотка	-	-	-	-	-	4	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-
Шостка	-	-	1	1	1	-	2	1	-	1	-	-	-	1	-	-	-	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Осога	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Всего	5	1	2	16	3	5	2	2	-	1	-	-	-	1	-	-	-	4	2	3	9	5	-	-	-	-	-	-	4	5	3	3	3	3	3	

Таблица 3

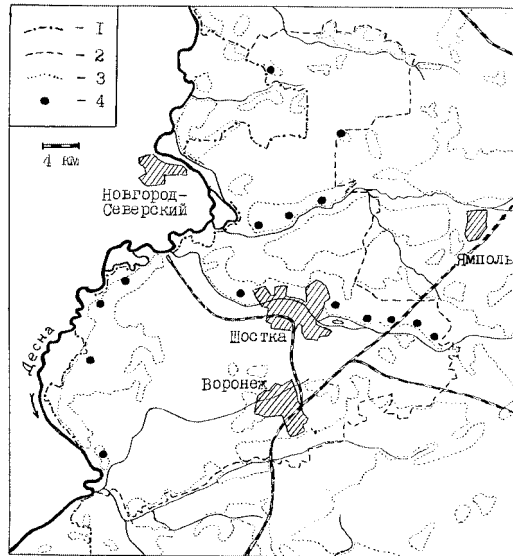
Число гнезд тетеревики, найденных в долинах различных рек Шосткинского района по годам
Number of nests of the Goshawk found in valleys of different rivers of Shostka district by years

	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93
Десна	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	3	-	-	-	-	1	1	1	-	1	2	1	
Шостка	-	-	1	1	1	-	2	1	2	1	-	-	-	1	1	1	-	-	1	-	2	-	3	-	-	4	-	5	-	1	1	2	-	1	3	3
Ивотка	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	2	-	-	-	1	-	1	1	-	-	2	1	1
Бычиха	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	1	
Прочие	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	1	-	1	
Всего	-	-	1	1	1	-	2	1	2	1	-	-	-	1	1	1	-	-	4	-	2	-	3	2	3	4	-	6	-	4	4	5	-	5	6	7

йдено всего 4 гнезда этого вида. При повторном обследовании долины р. Десна в 1978 г., на этом же участке было учтено уже лишь 7 жилых гнезд, а в 1992 г., при специальных поисках коршуна, удалось выявить всего 3 его гнезда. Наиболее быстро — уже к началу 1980-х гг. — коршун исчез близ г. Шостка, где сосредоточено несколько крупных химических предприятий — загрязнителей водоемов, тогда как на других малых реках его гнездовья сохранялись значительно дольше (табл. 2). Судя по годовой встречаемости гнезд, общая численность коршуна в Сумском Полесье снизилась в течение последних 35 лет примерно в 5–10 раз.

Тетеревятник же, наоборот, в 1960-е гг. был немногочислен, так что даже при специальных поисках его гнезд нам не удавалось обнаруживать в Полесье более 3 пар за сезон. Как правило, они обитали на постоянных участках, где из известных гнезд почти ежегодно изымались кладки или птенцы. Начало увеличения численности тетеревятника и появление его новых гнездовых пар было отмечено нами независимо друг от друга в 1970–1976 гг. В последующем популяция ястребов продолжала расти и к началу 1990-х гг. составила в целом по Шосткинскому району, не менее 15 пар, т.е. 1,2 пар/100 км² общей территории района или 4,5 пар/100 км² лесной площади (рис., табл. 3). Учитывая же неполноту обследования лесов, можно предполагать гнездование на этой территории до 30 пар тетеревятника.

Размещение выявленных гнездовых участков тетеревятника в лесах Шосткинского района.

Placing of the found breeding territories of the Goshawk in forests of Shostka district.

1 — границы области	borders of region;
2 — границы района	borders of district;
3 — границы лесов	borders of forests;
4 — гнездовые участки	breeding territories.

Таблиця 4

Число найденных гнезд серой вороны и ее гнездовых комменсалов в лесах по р. Шостка между с. Маково и с. Гамалеевка
 Number of nests of the Hooded Crow and its nest commensals found in forests on Shostka river between villages Makove and Gamaliivka

	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90	91	92	93
<i>Corvus cornix</i>	-	4	4	3	3	4	3	3	8	3	-	3	4	-	2	2	-	2	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>F. tinunculus</i>	-	-	-	1	1	-	2	1	3	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>F. vespertinus</i>	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>F. subbuteo</i>	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
<i>Asio otus</i>	-	1	-	1	-	-	-	-	3	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	

Наиболее высокая плотность его популяции наблюдается в лесах вдоль р. Шостка, между с. Собичево и г. Шостка, где на 15 км длины долины регистрировалось до 3–5 гнездовых пар в год, а расстояние между жилыми гнездами составляло здесь в некоторых случаях всего 1,5–2,0 км.

Следует отметить, что одновременно с ростом популяции тетеревины в Полесье начала быстро сокращаться численность серой вороны (*Corvus cornix*) и сороки (*Pica pica*). Так, в лесах вдоль р. Шостка между с. Маково и с. Гамалеевка, на участке в 5 км длиной, в 1960-е гг. было найдено 34 гнезда вороны, в 1970-е гг. — 11 гнезд, а в 1980-е гг. — только 1 гнездо (табл. 4). Сейчас же в лесах Сумского Полесья ни ворон, ни сорок практически не осталось. Сороки в очень небольшом числе сохранились по густым кустарникам и лесополосам среди лугов и полей и, кроме того, начали осваивать насаждения населенных пунктов. Ворона же гнездится отдельными парами в основном лишь на окраинах городов и сел. А вместе с вороной из лесов исчезли и обитатели ее гнезд, прежде всего — пустельга, а также ушастая сова (*Asio otus*) и кобчик и отчас-

ти — чеглок. Но последний, как известно, в лесной зоне предпочитает гнезда ворона (*Corvus corax*) (Голодушко, 1960; Мальчевский, Пукинский, 1983), а кобчик в Полесье заселяет, кроме вороньих построек, также гнезда грачей и дупла деревьев, поэтому исчезновение гнездовой вороны на этих видах сказалось слабее. Пустельга же, гнездившаяся в 1960-е гг. иногда даже небольшими колониями, занимала только вороньи постройки по опушкам лесов. А сейчас ее единичные поселения отмечаются лишь в редких сорочьих гнездах в лесополосах среди полей.

Хищническое воздействие тетереятника сказалось, очевидно, и на других видах, особенно на ярких, заметных птицах: вяхире (*Columba palumbus*), клинтухе (*Columba oenas*), сизоворонке (*Coracias garrulus*), удоде (*Upupa epops*), а также на дерябе (*Turdus viscivorus*) и рябиннике (*T. pilaris*), вызвав глубокую депрессию их численности в Сумском Полесье и некоторых других регионах (Белик, 1992). Однако и тетереятник, подорвавший в лесах свою кормовую базу, сейчас тоже стал исчезать в глубине обширных лесных массивов и перемещаться на их окраины и даже в лесополосы (1987 г., окрестности г. Шостка), ближе к населенным пунктам, где вынужден переходить на добывание домашних птиц.

Подробно останавливаться на причинах флуктуации численности хищных птиц мы не вправе, поскольку для этого у нас недостаточно материалов, но некоторые параллели в популяционной динамике хищников из различных географических регионов стоит отметить. Возможно, именно они смогут помочь нам в прояснении этих сложных вопросов.

Так, исчезновение сапсана в 1960–1970-е гг., совпавшее по времени с деградацией его популяций во многих европейских странах, связывается обычно с вторичной интоксикацией птиц инсектицидом ДДТ, получившим массовое распространение в эти годы в сельском и лесном хозяйстве (Hickey, 1969; Кумари, 1975; Ильичев, Галушин, 1978; Галушин, 1980; Ratcliffe, 1980; Cade et al., 1988; Потапов, 1996 и др.). В 1970–1980-е гг. резкая депрессия охватила также южноевропейские популяции кобчика и обыкновенной пустельги (Луговой, 1975; Панченко, 1979; Ардамацкая, 1992; Белик, 1995; Ветров, Белик, 1996). Она, на наш взгляд, тоже была вызвана широким использованием ДДТ в зерносеющих районах для борьбы с клопом-черепашкой (Чуркина, 1967). Вполне возможно, что волны этой депрессии докатились из степной зоны и до Полесья, где на численности мелких соколов сказалось к тому же опосредованное биоценотическое воздействие тетереятника (см. выше).

Чрезвычайно глубокое падение численности черного коршуна наблюдается в последние десятилетия практически по всей Европе (Voskar, 1976; Зубаровський, 1977; Bauer, 1977; Мальчевский, Пукинский, 1983; Шепель, 1992; Ветров, 1993; Кузнецов, 1993; Vinuela, Sunyer, 1994; Белик, 1995 и др.). Однако в азиатской части его ареала депрессия выражена заметно слабее (Бабенко, 1983; Рябцев, 1983, 1991). Причины деградации европейских популяций черного коршуна недостаточно ясны (Галушин, 1982), но не исключено, что здесь тоже сказывается влияние сильного загрязнения природной среды различными токсинами. Наиболее вероятно интоксикация коршуна — факультативного некрофага — через отравленную рыбу из загрязненных рек или через загрязненных свинцом придорожных обитателей (грызунов, рептилий, птиц и др.), являющихся массовыми жертвами столкновений на автодорогах (Кустов, 1979; Костин, 1988 и др.). В Азии же, где концентрация промышленности, городов и дорог значительно ниже, чем в Европе, очевидно слабее сказывается и влияние загрязнителей на птиц. Это предположение аргументируется также нередкими встречами небольших устойчивых микропопуляций черного коршуна на водоразделах рек в степной зоне (бассейн Дона, наши данные), где хищники специализируются на добыче грызунов (сусликов и др.) и меньше подвержены воздействию токсичных поллютантов.

Эксплозивная вспышка численности канюка связана, вероятно, с директивным запретом (в середине 1960-х гг.) отстрела хищных птиц*, от которого данный вид страдал в наибольшей мере (Мальчевский, Пукинский, 1983). Сразу же после этого, уже в начале 1970-х гг., канюк стал повсеместно увеличивать свою численность и даже расселяться в новые районы, в частности — в искусственные лесонасаждения степной зоны (Белик и др., 1983). Этот же фактор сказался, несомненно, и на популяциях тетеревятника, численность которых начала увеличиваться в 1970–1980-е гг. во многих европейских странах (Vijlsma, 1991). Но, что интересно, ни запрет применения ДДТ, ни охрана хищных птиц почти не отразились на численности перепелятника, хотя в Западной Европе он, как и тетеревятник, в последние десятилетия быстро восстановил свои популяции (Newton, Blewitt, 1973; Bauer, 1977; Newton, Wyllie, 1992 и др.). Чем лимитируется популяция этого орнитофага в Восточной Европе — пока остается неясно (см.: Дольник, Паевский, 1984).

* В Украинской ССР выплата премий за отстрел хищных птиц была прекращена в 1969 г. — *Ред.*

Не совсем понятными выглядят и противоположные тенденции в популяциях подорликов. Между тем им могут быть даны вполне обоснованные объяснения. Большой подорлик сильно пострадал, вероятно, в 1950–1960-е гг. в результате вторичной интоксикации фосфидом цинка (Пукинский, 1965; Данилов, 1976). Этот остроотоксичный ратицид с середины XX в. широко применялся в России в противоэпидемических целях (Максимов, 1960; Лисицын, Яковлев, 1961; Климченко и др., 1962; Пукинский, 1965; Пукинский, Скалинов, 1967; Данилов, 1976; Найден и др., 1978 и др.): для борьбы с водяной полевкой (*Arvicola terrestris*) — в лесной зоне и с малым сусликом (*Citellus pygmaeus*) — в степной, через которую проходили миграционные пути большого подорлика (Дементьев, 1951; Михельсон, 1982). Кроме того, в безлесных степях и на Кавказе он до сих пор гибнет на высоковольтных ЛЭП и от браконьеров (Перерва, Блохин, 1981; Бичерев, Хохлов, 1985; Абуладзе, 1986; наши данные). В то же время малый подорлик, гнездящийся в Прибалтике и Средней Европе, а мигрирующий через лесистые области Южной Европы (Михельсон, 1982), испытал, очевидно, значительно меньшее воздействие отмеченных элиминирующих факторов. В результате его популяции пострадали слабее, оказались более многочисленными, и сейчас, в условиях специальной охраны, начали расширять свой ареал, постепенно замещая большого подорлика, практически исчезнувшего во многих регионах Восточной Европы (Мищенко, 1988; Перерва, 1989).

Таким образом, из 18 видов хищных птиц, обитающих на северо-востоке Украины, численность 6 видов в последние десятилетия снизилась, причем особенно резко у черного коршуна и обыкновенной пустельги, а популяции 4 видов увеличились, наиболее заметно — у обыкновенного канюка и тетеревятника. Численность болотного луня все годы оставалась относительно стабильной, остальные же виды были сравнительно редки и поэтому их популяционные тренды не улавливаются.

Основной причиной деградации популяций большинства видов хищных птиц Полесья явилось, по-видимому, загрязнение природной среды различными токсичными веществами (пестицидами, тяжелыми металлами, фенолами и др.). Восстановление же численности некоторых видов было обусловлено, в основном, природоохранными мероприятиями, прежде всего — запретом отстрела хищников в 1960-е гг.

ЛИТЕРАТУРА

- Абуладзе А.В. (1986): Гибель хищных птиц на Кавказе. - Редкие и исчез. виды раст. и животн., флор. и фаунистич. комплексы Сев. Кавказа, нужд. в охране: Тез. докл. науч.-практ. конф. Ставрополь. 81-82.
- Ардамацкая Т.Б. (1992): Современное состояние хищных птиц Черноморского заповедника. - Кавказ. орнитол. вестн. Ставрополь. 4 (1): 3-9.
- Афанасьев В.Т. (1993): Гнездование могильника в Сумском Полесье. - Беркут. 2: 11.
- Афанасьев В.Т. (1998): Птицы Сумщины. Киев. 1-93.
- Афанасьев В.Т., Гаврись Г.Г., Клестов Н.Л. (1992): Орнитофауна Деснянской поймы и ее охрана. - Киев: Ин-т зоологии АН Украины. Препринт 92.7. 1-58.
- Бабенко В.Г. (1983): О хищных птицах Нижнего Приамурья. - Экол. хищн. птиц. М.: Наука. 99-101.
- Белик В.П. (1992): Тетеревиатник в роли регулятора численности птиц. - Чтения памяти проф. В.В. Станчинского. Смоленск. 75-79.
- Белик В.П. (1995): Оценка современного состояния и прогноз численности хищных птиц степной части бассейна р. Дон. - Хищн. птицы и совы Сев. Кавказа: Тр. Теберд. зап-ка. Ставрополь. 14: 116-130.
- Белик В.П., Казаков Б.А. Петров В.С. (1983): Степные искусственные лесонасаждения Северного Кавказа и расселение хищных птиц. - Охрана хищн. птиц: М.: Наука. 37-41.
- Бичерев А.П., Хохлов А.Н. (1985): Гибель птиц в антропогенных ландшафтах Ставропольского края. - Птицы Сев. Кавказа. М. 124-129.
- Ветров В.В. (1991): Орлан-белохвост и могильник — гнездящиеся птицы Луганской области. - Мат-лы 10 Всес. орнитол. конф. Минск: Навука і тэхніка. 2 (1): 109-111.
- Ветров В.В. (1993): Состав и распределение хищных птиц бассейна Северского Донца. - Птицы басс. Сев. Донца: Мат-лы конф. Донецк: ДонГУ. 33-38.
- Ветров В.В. (1996): Современное состояние могильника (*Aquila heliaca*) в Украине. - Праці Укр. орнитол. т-ва. Київ. 1: 46-49.
- Ветров В.В., Белик В.П. (1996): Распространение и численность хищных птиц нижнего течения Северского Донца (в пределах Ростовской области). - Праці Укр. орнитол. т-ва. Київ. 1: 50-68.
- Галушин В.М. (1980): Хищные птицы леса. М.: Лесная пром-сть. 1-160.
- Галушин В.М. (1982): Адаптации хищных птиц к современным антропогенным воздействиям. - Зоол. ж. 61 (7): 1088-1096.
- Голодушко Б.З. (1960): К экологии чеглока в Беловежской пуще. - Орнитология. М: МГУ. 3: 139-146.
- Данилов О.Н. (1976): Хищные птицы и совы Барабы и Северной Кулунды. - Новосибирск: Наука. 1-168.
- Дементьев Г.П. (1951): Отряд хищные птицы. - Птицы Сов. Союза. М.: Сов. наука. 1: 70-341.
- Долбик М.С. (1974): Ландшафтная структура орнитофауны Белоруссии. Минск. 1-309.
- Дольник В.Р., Паевский В.А. (1984): Многолетние колебания численности ястреба-перепелятника (*Accipiter nisus*) и его жертв в Европе и проблема "хищник-жертва". - Зоол. ж. 63 (10): 1445-1457.
- Елисева В.И. (1983): Изменение численности хищных птиц в Центральном-Черноземном заповеднике (ЦЧЗ) за 20 лет. - Охрана хищных птиц. М.: Наука. 46-48.
- Зубаровський В.М. (1977): Хижі птахи. - Фауна України. Птахи. 5. Вип.2. Київ: Наук. думка. 1-332.

- Ильичев В.Д., Галушин В.М. (1978): Птицы как индикатор загрязненности среды ядохимикатами. - Биол. методы оценки природн. среды. М.: Наука. 159-180.
- Климченко И.З. Павлов А.Н., Василенко В.С. и др. (1962): Итоги работ по истреблению сусликов и их значение в ликвидации природной очаговости чумы в Северо-Западном Прикаспии. - Тез. докл. научн. конфер. по природной очаговости и профилактике чумы и туляремии. Ростов н/Д. 43-48.
- Королькова Т.Е. (1983): Изменение численности хищных птиц Теллермановского леса за 30 лет. - Охрана хищных птиц. М.: Наука. 50-52.
- Костин А.Б. (1988): Численность и территориальный консерватизм хищных птиц Центрально-Черноземного заповедника. - Сез. перемещ. и структура популяций наземн. позвоночн. животных. М.: Прометей. 90-101.
- Кузнецов А.В. (1993): Сравнительная характеристика населения хищных птиц в ряду антропогенно-трансформированных территорий Верхневолжья. - Автореф. дисс. ... канд. биол. наук. М. 1-20.
- Кумари Э.В. (1975): Судьба популяций сапсана в Европе. - Мат-лы Всес. конфер. по миграциям птиц. М.: МГУ. 2: 274.
- Кустов Ю.И. (1979): К экологии черного коршуна в антропогенном ландшафте Минусинской котловины. - Гнезд. жизнь птиц. Пермь.
- Лисицын А.А., Яковлев М.Г. (1961): Предварительные итоги и перспективы борьбы с грызунами в Волжско-Уральском природном очаге чумы. - Природн. очаговость болезней и вопросы паразитологии. Алма-Ата: АН КазССР. 3: 116-125.
- Луговой А.Е. (1975): Основные направления антропогенного воздействия на птиц Присурья. - Мат-лы Всес. конфер. по миграциям птиц. М.: МГУ. 2: 292-295.
- Максимов А.А. (1960): Природные очаги туляремии в СССР. - М.-Л.: АН СССР. 1-291.
- Мальчевский А.С., Пукинский Ю.Б. (1983): Птицы Ленинградской области и сопредельных территорий. Л.: ЛГУ. 1: 1-480.
- Михельсон Х.А. (1982): Большой подорлик. Малый подорлик. - Миграции птиц Вост. Европы и Сев. Азии. Хищные-Журавлеобразные. М.: Наука. 96-104
- Мищенко А.Л. (1988): Дополнения к новому изданию Красной книги РСФСР. - Ресурсы редких животных РСФСР, их охрана и воспроизводство. М.: ЦНИЛ Главотхоты РСФСР. 32-37.
- Найден П.Е., Яковлев М.Г., Шилов М.Н., Сурвилло А.В. (1978): Опыт авиаприманочной борьбы с малым сусликом в целях подавления эпизоотийной активности природного очага чумы. - Особо опасные инфекции на Кавказе: Тез. докл. 4 краевой научно-практ. конфер. Ставрополь. 242-244.
- Панченко С.Г. (1979): Влияние антропогенного фактора на авифауну Ворошиловградской области. - Новые проблемы зоол. науки и их отражение в вузовском преподавании: Тез. докл. научн. конфер. зоологов пед. ин-тов. Ставрополь. 2: 315-316.
- Перерва В.И. (1989): О трех видах орлов, нуждающихся в защите Красной книги СССР. - Проблемы гос. кадастра животного мира СССР. М. 65-72.
- Перерва В.И., Блохин А.Ю. (1981): Оценка гибели редких видов хищных птиц на линиях электропередач. - Биол. аспекты охраны редких животных. М. 36-39.
- Потапов Е. (1996): Сапсан в бывшем СССР: что мы о нем знаем? - Raptor-Link. 4 (1): 1-4.
- Птушенко Е.С., Иноземцев А.А. (1968): Биология и хозяйственное значение птиц Московской области и сопредельных территорий. М.: МГУ. 1-461.
- Пукинский Ю.Б. (1965): Влияние родентицидов, применяемых против водяной крысы, на хищных птиц. - Тр. ВИЗР. 24: 94-101.
- Пукинский Ю.Б., Скалинов С.В. (1967): Приманочный метод борьбы с водяной полевкой и вопросы охраны птиц. - Ядохимикаты и фауна. М.: Наука. 53-57.

- Рябцев В.В. (1983): Численность и размещение хищных птиц лесостепного Предбайкалья. - Экология хищных птиц. М.: Наука. 137-139.
- Рябцев В.В. (1991): Экология черного коршуна в лесостепных районах Предбайкалья. - Экология и фауна птиц Вост. Сибири. Улан-Удэ. 152-161.
- Самойлов Б.Л. (1983): Гнездование хищных птиц в ближнем Подмоскowie и факторы, его лимитирующие. - Охрана хищных птиц. М.: Наука. 67-74.
- Чуркина Н.М. (1967): О возможных путях ограничения вредного воздействия ядохимикатов на полезную фауну в некоторых районах массовой химизации сельского хозяйства. - Ядохимикаты и фауна. М.: Наука. 72-79.
- Шепель А.И. (1992): Хищные птицы и совы Пермского Прикамья. - Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та. 1-296.
- Bauer K. (1977): Present status of birds of prey in Austria. - World Conf. on Birds of Prey. Rept. Proc. Basingstoke. Vienna. 83-85.
- Bijlsma R.G. (1991): Trends in European Goshawks *Accipiter gentilis*: an overview. - Bird Census News. 4. (2): 3-47.
- Cade T.J., Enderson J., Thelander C., White C. (Eds.) (1988): Peregrine Falcon populations: their management and recovery. - Boise, Idaho: Peregrine Fund Inc.
- Hickey J.J. (1969): Peregrine Falcon populations: their biology and decline. - Madison-London: Wisconsin Press University.
- Newton I., Blewitt R.J.C. (1973): Studies of sparrowhawks. - Brit. Birds. 66 (3): 271-278.
- Newton I., Wyllie I. (1992): Recovery of a sparrowhawk population in relation to declining contamination. - J. Appl. Ecol. 29 (2): 476-484.
- Ratcliffe D.A. (1980): The Peregrine Falcon. Calton. 1-416.
- Vinuela J., Sunyer C. (1994): Black Kite *Milvus migrans*. - Birds in Europe: their conservation status. Cambridge: BirdLife International. 148-149.
- Voskar J. (1976): Populacna hustota a ochrana dravych ptakov na vyohodnom Slovensku od roku 1965 do roku 1973. Pol'ovn. zb. 5-6: 369-397.

*Россия (Russia), 344091, г. Ростов-на-Дону,
пр. Коммунистический, 46, кв. 118. В.П. Белик.*

МАТЕРИАЛЫ ПО БИОЛОГИИ ВЫПИ И БОЛОТНОГО ЛУНЯ НА СЕВЕРО-ВОСТОКЕ УКРАИНЫ

В.Т. Афанасьев

Materials to biology of the Bittern and the Marsh Harrier in north-east of Ukraine. - V.T. Afanasyev. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data were collected in north districts of Sumy region, north-east districts of Chernigiv region in 1958-1995. Some observations were made in the south of Bryansk region in Russia. Study area is situated in bassin of the Desna river. Some data on breeding ecology are presented. The full clutch contains in the Bittern as a rule 4-6 eggs (on average 4,2; n = 26), in the Marsh Harrier - 3-8 eggs (4,5; n = 99). Breeding places are described. 68,9 % of found nests of the harrier were situated in reed, 9,8 % - in bulrush, 5,3 % - in cat's

tail, 9,1 % – in willow bushes, 6,8 % – on tops of reed (n = 132). It is noted frequent breeding of both species at a short distance.

Key words: Bittern, Marsh Harrier, North-east Ukraine, breeding, nest, egg.

Материал для настоящего сообщения собран в 1958–1995 гг. в северных районах Сумской области, Новгород-Северском и Коропском районах Черниговской области, некоторые исследования проводились также в Суземском и Трубчевском районах Брянской области России.

ВЫПЬ

Выпь (*Botaurus stellaris*) принадлежит к обычным видам исследуемого региона. На р. Десне на участке от с. Разлеты Коропского района до г. Трубчевска ее численность не превышает 20 пар. В левобережной части бассейна Десны выпь встречается в поймах рек, а также на водораздельным озерах и болотах. Плотность гнездования местами бывает довольно значительной. Например, в междуречье Ивотки и Бычихи она достигает 3–5 пар на 1 км² гнездового биотопа. Общую численность вида здесь мы оцениваем примерно в 40–50 пар.

Выпь населяет заболоченные низины, берега водоемов и пойменные луга с зарослями тростника, камыша, рогоза, осоки и кустарников. Предпочтение отдает болотам с зарослями старого тростника и окнами воды глубиной до 0,5–1,5 м. Стоящих сплошной стеной крепей, по нашим наблюдениям, эта птица избегает.

Весенний прилет этой цапли отмечался в Шосткинском и Ямпольском районах с 20.03 по 7.04 (табл. 1). Первые птицы появляются как поодиночке, так и группами до 3–8 особей. Пролет идет в ночное и сумеречное время в северо-восточном направлении. В пасмурную погоду выпи иногда летят даже днем. Сразу же после прилета птицы появляются в местах гнездования. Гнездовые участки постоянны, в благоприятных местах выпи могут гнездиться много лет подряд.

К устройству гнезд эти птицы приступают в первой половине мая, реже – в конце апреля. Сроки размножения зависят от хода весны. Чаще всего выпи поселяются не далее 20 м от прошлогодних гнезд. Если их не тревожат, они из года в год размножаются на одном и том же участке. Отмечено, что старые гнездовые территории занимаются на 1–2 недели раньше, чем новые. Обычно выпь поселяется отдельными парами, но в некоторых местах образует и рыхлые поселения. На сооружение гнезда самец и самка затрачивают не более 5 дней. Оно помещается на расстоянии до 25 м от берега, как правило, на

Таблица 1

Сроки весеннего прилета выпи и болотного луня в Шосткинском и Ямпольском районах Сумской области
 Times of arrival of the Bittern and the Marsh Harrier in Shostka and Yampil districts of Sumy region

Выпь Bittern		Болотный лунь Marsh Harrier	
Дата Date	Пункт Place	Дата Date	Пункт Place
4.04.1959	п. Воронеж	8.04.1961	с. Дубровка
2.04.1961	с. Пироговка	3.04.1962	г. Шостка
24.03.1962	с. Собич	13.04.1969	п. Воронеж
4.04.1970	с. Ивот	16.04.1971	с. Антоновка
1.04.1972	п. Воронеж	7.04.1972	г. Шостка
3.04.1976	с. Маково	11.04.1973	с. Собич
2.04.1978	с. Собичево	9.04.1975	с. Собич
5.04.1981	с. Антоновка	12.04.1978	с. Маково
7.04.1985	с. Маково	14.04.1980	с. Ивот
29.03.1986	с. Маково	11.04.1983	с. Пироговка
20.03.1988	с. Калеевка	8.04.1984	с. Дубровка
4.03.1990	с. Вовна	10.04.1985	с. Богданка
24.03.1991	с. Собич	30.03.1986	с. Дубровка
22.03.1992	с. Антоновка	21.04.1987	с. Антоновка
27.03.1993	п. Воронеж	3.04.1988	с. Калеевка
2.04.1994	с. Маково	1.03.1990	с. Вовна
3.04.1995	с. Собич	19.04.1991	с. Тимановка
		14.04.1992	с. Пироговка
		9.04.1993	с. Собич

кочке, реже на сплаvine, заломе, тропе или просто среди водяной дорожки. Гнезда, устроенные близко от берега, нередко после спада паводковых вод оказываются на суше. Они почти всегда хорошо скрыты среди надводной растительности и только в редких случаях бывают открытыми. Совершенно незамаскированные гнезда выпи встречаются на заламах тростника, рогоза, камыша и на сплаvинах.

Гнездо представляет собой плоское сооружение со слабо выраженным лотком, редко высокое — до 30 см. Состав строительного мате-

риала почти всегда однороден и зависит от окружающей растительности. С самого начала постройки и до завершения периода размножения гнездо постоянно охраняется. Других птиц, оказавшихся возле него, выпь активно прогоняет.

По соседству с выпью отмечено гнездование таких видов: волчок (*Ixobrychus minutus*), болотный лунь (*Circus aeruginosus*), погоньш (*Porzana porzana*), малый погоньш (*P. parva*), водяной пастушок (*Rallus aquaticus*), камышница (*Gallinula chloropus*), варакушка (*Luscinia svecica*), соловьиный сверчок (*Locustella luscinioides*), барсучок (*Acrocephalus schoenobaenus*), тростниковая (*A. scirpaceus*) и дроздовидная (*A. arundinaceus*) камышевки, камышовая овсянка (*Emberiza schoeniclus*) и даже коноплянка (*Acanthis cannabina*). Особого внимания из перечисленных видов заслуживает болотный лунь. Из 53 гнезд выпи, обследованных в регионе, 16 помещались на расстоянии 2,7–8 м от его построек. При этом конфликтов между птицами ни разу не наблюдалось. Вероятно, такое соседство способствует защите гнезд и выводков от врагов.

Откладка яиц у выпи заметно растянута, протекает с третьей декады апреля по июнь. Обычно она начинается после завершения устройства гнезда, но иногда бывает даже до начала гнездостроения. В последнем случае самка откладывает яйца просто в углубление кочки или на сплавину, а строительный материал в гнезде появляется по мере увеличения кладки. Наиболее ранние гнезда с кладками обнаружены 2.05.1962 г. и 6.05.1993 г. у сел Пироговка и Маково. В них было соответственно 2 и 5 ненасиженных яиц. Начало массового гнездования, судя по многолетним данным, приходится на первую пятидневку мая. Самые поздние насиженные кладки найдены 13.06.1973 г. в устье р. Неруссы у г. Трубчевска и 26.06.1993 г. на правом берегу р. Ивотки у с. Ивот. Кладка обычно состоит из 4–6 яиц. Средний размер кладки выпи в регионе исследований составляет 4,2 яйца ($n = 26$). Количество яиц может варьировать по годам. Например, в 1962 г. осмотренные полные кладки содержали по 5–6 яиц ($n = 4$), а в 1963 г. — по 4 ($n = 3$). В сезон нормально бывает одна кладка, но в случае ее гибели птицы приступают к повторному гнездованию. Не гнездятся повторно лишь пары, потерявшие сильно насиженные яйца или птенцов. Интервал между разорением свежей кладки и откладкой первого яйца в новом гнезде составляет 12–14 дней. В повторной кладке яиц, как правило, несколько меньше.

Цвет, размеры и форма яиц иногда варьируют даже в одном гнезде. Окраска скорлупы бывает оливково-глинистая, зеленовато-глини-

Таблиця 2

Морфометрические показатели яиц выпи ($n = 69$, 15 кладок)
 Morphometric parameters of eggs of the Bittern ($n = 69$, 15 clutches)

Показатель	Parameter	$M \pm m$	lim	CV, %
Длина, мм	Length, mm	51,22±0,34	42,7–56,9	2,8
Макс. диам., мм	Max. diam., mm	37,87±0,14	32,8–40,2	1,2
Индекс округл.	Ind. of sphericity	74,09±0,39	65,1–79,5	3,3
Объем, мл	Volume, ml	37,58±0,45	23,4–43,4	3,7
Вес, г	Weight, g	37,43±0,48	23,8–43,8	10,7

стая, светло-глинистая, серовато-зеленая, зеленовато-охристая. Форма яиц нормально-яйцевидная, укороченно-яйцевидная, удлинено-яйцевидная, нормально-эллипсоидная, укороченно-эллипсоидная. Морфометрические показатели яиц выпи приводятся в таблице 2.

Кладку насиживают оба родителя, но самка проводит на гнезде больше времени, чем самец. Плотное насиживание начинается после откладки второго или третьего яйца. До их появления птицы могут покидать гнездо, отдыхать или кормиться недалеко от него.

Гнездо с неполной или свежей кладкой выпь покидает всегда заблаговременно. К гнезду же с насиженными яйцами подпускает наблюдателя на 2–5 м, а иногда и вплотную. Птица, потревоженная на гнезде с вылупившимися птенцами, принимает характерную угрожающую позу — сгорбливается и распускает перья на шее. В других случаях выпь бесшумно сходит с гнезда и затаивается недалеко от него, вытягиваясь вертикально вверх в зарослях.

Первые птенцы появляются в конце мая - начале июня. Лишь однажды они были обнаружены раньше обычного — 17.05.1990 г. у с. Калеевка. Судя по возрасту птенцов, первое яйцо в этом гнезде появилось примерно 16.04.

Птенцы в одном выводке, как правило, заметно различаются по возрасту. Своим поведением они уже в десятидневном возрасте напоминают взрослых птиц. К концу второй недели молодые выпи хорошо лазят по стеблям, в случае опасности покидают гнездо и затаиваются. Во время выкармливания птенцов родители ведут себя очень осторожно. Даже при виде угрожающей им опасности не взлетают, как обычно, а уходят в заросли. Примерно в двухмесячном возрасте молодые уже поднимаются на крыло. Средний размер выводка — 4,1 птенца ($n = 7$).

Отлет выпей из мест гнездования начинается во второй половине августа и заканчивается в конце сентября. Запоздалые одиночные птицы наблюдались 13.10.1962 г. и 10.10.1971 г. в Шосткинском районе.

БОЛОТНЫЙ ЛУНЬ

Широко распространен по всей левобережной равнине и правому берегу р. Десны. На левобережье численность болотного луня высокая. Например, на стыке Шосткинского и Ямпольского районов между селами Ивот, Калеевка, Вовна, Антоновка плотность гнездования в отдельные годы достигает 7–10 пар/км² гнездового биотопа. Расстояние между жилыми гнездами иногда составляет всего 40–70 м. Только на юге Брянской области, где большие территории покрыты лесами, болотный лунь малочислен, а местами — редок. Гнездовой биотоп этого вида — заросшие болота, заросли по краям водоемов, луга.

Весенний прилет болотного луня в Шосткинском и Ямпольском районах обычно отмечался с 30.03 по 19.04 (табл. 1). Лишь в очень раннюю весну 1990 г. эти птицы наблюдались 1.03, а 4.03 самец и самка уже держались возле старого гнезда. Первые прилетевшие птицы встречаются, как правило, поодиночке и лишь изредка парами. Самки на гнездовом участке обычно появляются на несколько дней позже самцов. Пролет идет в северо-восточном направлении на высоте не более 200–250 м.

Во второй половине апреля, а иногда и раньше, в местах гнездования можно наблюдать брачные игры луней. В них принимают участие оба партнера, но самцы нередко токуют и поодиночке. Вскоре после образования пар луни приступают к сооружению гнезда. Там, где этих птиц не беспокоят, они регулярно занимают прошлогодние постройки. Такие старые гнезда, ежегодно обновляемые, могут достигать 70 см в высоту. В гнезде, обнаруженном 30.05.1976 г., луни ежегодно размножались до 1980 г.

Гнезда болотный лунь устраивает в зарослях в 0,5–40 м от берега на воде или в непосредственной близости от нее, очень редко — на земле у края водоема. Глубина воды возле гнезда обычно бывает не более 1,2–1,5 м. В его постройке принимают участие оба партнера, но обновлением и выстилкой лотка занимается только самка. Строительные работы занимает 9–12 дней. Гнездо представляет собой весьма грубое сооружение, иногда с очень аккуратным лотком. В качестве строительного материала используются ветки и сухие стебли растений. Лоток выстилается сухой травой, листьями тростника, соло-

Таблиця 3

Морфометрические показатели яиц болотного луня (n = 135, 30 кладок)

Morphometric parameters of eggs of the Marsh Harrier (n = 135, 30 clutches)

Показатель	Parameter	M±m	lim	CV %
Длина, мм	Length, mm	49,08±0,14	37,4–52,3	1,7
Макс. диам., мм	Max. diam., mm	38,20±0,11	34,3–46,9	1,3
Индекс округл.	Ind. of sphericity	77,91±0,29	69,5–94,2	3,4
Объем, мл	Volume, ml	36,58±0,26	26,9–55,9	3,0
Вес, г	Weight, g	37,61±0,26	28,9–43,8	7,9

мой. В отдельных гнездах встречаются также линные перья насиживающей птицы. 68,9 % обнаруженных гнезд были построены в зарослях тростника, 9,8 % — рогоза, 5,3 % — камыша, 9,1 % — в ивовых кустах, 6,8 % — на верхушках тростника (n = 132).

Среди птиц-спутников этого хищника наибольший интерес представляет тростниковая камышевка. В отдельных случаях она гнездится даже под его гнездами, устроенных на старом тростнике, за 10-30 см от их основания.

Гнезда болотного луня с незаконченными кладками встречаются с первой декады мая до середины июня. За 1–2 дня до появления первого яйца самка иногда подолгу сидит в гнезде. Наиболее раннее начало яйцекладки отмечено 3.05.1993 г. у с. Калеевка. Кладка из 3 слегка насиженных яиц, обнаруженная 22.06.1994 г. в устье р. Ивотки, является самой поздней. Полная кладка содержит от 3 до 8 яиц, обычно 4–5. Средняя ее величина составляет 4,5 яйца (n = 99). В год бывает одна кладка, но в случае ее гибели птицы гнездятся повторно. Промежуток времени между гибелью кладки и откладкой первого яйца в повторной составляет 11–13 дней. В повторной кладке, как правило, на 1–2 яйца меньше, чем в нормальной. Число яиц в кладке может сильно варьировать по годам. Так, гнезда, обследованные в 1986 и 1987 гг., содержали от 5 до 8 яиц (n = 14), а в 1988 г. — не более 4 (n = 9).

Окраска свежеснесенного яйца белая, обычно с бледно-голубоватым, реже с голубовато-зеленым оттенком. Форма яиц бывает нормально-эллипсоидная, укороченно-эллипсоидная, укороченно-яйцевидная и изредка — нормально-яйцевидная. Морфометрические показатели яиц приводятся в таблице 3.

Насиживание начинается после откладки первого яйца и продолжается около 34 суток. Насиживает кладку только самка. На гнезде она ведет себя не очень осторожно, слетает с него за 3–7 м, реже — 1,5–2 м, от приближающейся опасности. Слетев с гнезда, птица держится неподалеку от него. Обычно она летает кругами на небольшой высоте, иногда присаживается на верхушку куста. Убедившись, что опасность миновала, самка сразу же возвращается на кладку.

Птенцы появляются в конце первой - начале второй декады июня, лишь в 1986 и 1990 гг. вылупление их отмечено соответственно 30.05 и 27.05 (с. Ивот). Средний размер выводка — 4,4 птенца ($n = 19$). В возрасте 3 недель молодые луни уже частично оперены и в случае опасности покидают гнездо, затаиваясь в зарослях. В возрасте 50–55 дней они поднимаются на крыло. Выводок еще около 2 недель держится на гнездовом участке. Нераспавшиеся семьи встречаются иногда до второй половины октября.

Осенний пролет болотных луней идет до ноября. Самая поздняя встреча одиночного самца — 12.11.1990 г. у п. Воронезь.

*Україна (Ukraine), 245110, Сумська обл., г. Шостка,
ул. Рабочая, 2, кв. 59. В.Т. Афанасьев.*

УСПІШНІСТЬ РОЗМНОЖЕННЯ ВЕЛИКОЇ СИНІЦІ У МІСЬКИХ ТА ПРИМІСЬКИХ ЗЕЛЕНИХ НАСАДЖЕННЯХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ЛІСОСТЕПУ УКРАЇНИ

Л.М. Містрякова

Breeding success of the Great Tit in urban and suburban green plantations of the central forest-steppe in Ukraine. - L.M. Mistryukova. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data were collected in 8 towns of Cherkasy, Vinnitsa and Kyiv regions in 1993-1995. Results of research are given in the Table. Breeding success of the Great Tit was the highest in two dendroparks and the lowest in suburban forest zones.

Key words: Great Tit, Central Ukraine, breeding success.

Дослідження чисельності та успішності розмноження великої синиці (*Parus major*) проводилося у гніздові періоди 1993–1995 рр. в парках, скверах та приміських зелених насадженнях 8 міст Черкаської, Вінницької та Київської областей.

Великі синиці — типові мешканці парків, скверів та приміських зелених зон як у гніздовий, так і в негніздовий періоди. У 1994–1995 рр. чисельність цих птахів на гніздуванні в дендропарку “Софіївка” (м. Умань) становила 0,19 ос./га (всього 14 пар), у дендропарку “Олександрія” (м. Біла Церква) — 0,12, у Білогородському лісі (околиці м. Умань) — 0,14, у сквері ім. Черняхівського м. Умань — 1,33, у сквері в м. Тульчин — 0,50, у сквері в м. Переяслав-Хмельницький — 0,77. Як бачимо з наведених даних, чисельність великих синиць на гніздуванні у скверах як правило вища, ніж у парках чи приміських лісових зонах. При надмірному насиченні невеликих за площею деревних насаджень штучними гніздівлями можна спостерігати навіть поселення двох пар на одному дереві (Löhr, 1987). З цього приводу цілком справедливо відмічають В.Г. Бабенко та В.М. Константинов (1983), що в міських парках для птахів часто створюються набагато сприятливіші умови, ніж у лісових урочищах, і чисельність їх там може бути значно вищою. Так, за їх даними, у центральних парках Москви загальна чисельність гніздових птахів становить понад 600 пар/км², а в слабозмінених лісах Підмосков'я — лише 370 пар/км².

В районі наших досліджень перші повні кладки великої синиці з'являються, звичайно, 20–25.04. Період яйцекладки може розтягуватись до 2–3 тижнів. Другі кладки бувають найчастіше у першій половині червня. Гніздяться синиці у дуплах дерев, синичниках, щілинах різних споруд та інших закритих місцях.

При вивченні успішності розмноження бралися до уваги кладки обох циклів. Крім того, ми намагалися дотриматися пропорції між кількістю кладок у природних дуплах та синичниках (2:1). Всього проаналізовано 35 випадків гніздування. Результати досліджень наводяться в таблиці.

Найбільш високі показники успішності розмноження відмічені у дендропарках “Софіївка” та “Олександрія”. Із 104 яєць 15 кладок вивелось і вилетіло 74 пташенят, що становить 71,2 %. В процесі насиджування було розорено або залишено 3 кладки. Кладки з 4 та 5 яєць були повторними, вони виявлені 12 та 16.05.1995 р. Найбільш низькою є успішність розмноження у приміських лісових зонах. З 11 кладок 2 було не завершено, ще 3 — розорені.

Для порівняння можна навести дані подібних досліджень інших авторів. В лісах Камського Передуралля успішність розмноження великої синиці становила 63,4 % (Болотников и др., 1980), у байрачних лісах Сумського Посейм'я — 63,2 % (Грищенко, 1996). Вищу

Успішність розмноження великої синиці у різних біотопах
Breeding success of the Great Tit in different habitats

Біотоп Habitat	К-ть кладок n of clutches	К-ть яєць n of eggs	Сер. розмір повн. кладки Mean size of full clutch	Вилетіло пташенят Fledged young	Успішн. розмн., % Breeding success, %
Дендропарки Dendroparks	15	104	7,1	74	71,2
Міські сквери Town public gardens	9	64	7,6	44	68,8
Приміські ліси Suburban forests	11	84	8,1	43	51,2

успішність розмноження великої синиці в населених пунктах відмічає також М.Д. Матвеев (1996) для Поділля. За даними О.А. Яремченко (1991), у Житомирській області різниця між успішністю розмноження цього виду у приміських лісових масивах і віддалених лісах незначна, але причини загибелі яєць і пташенят істотно відрізняються. У приміському лісі більша частина відходу яєць припадає на розбавки і задохлики, частка ж залишених внаслідок турбування кладок незначна. У віддаленому ж лісовому масиві ембріональна смертність удвічі менша, зате значно зростає частка залишених і знищених хижаками кладок.

Наші спостереження показують, що вплив природних факторів на успішність розмноження великої синиці у приміських лісах і парках приблизно рівнозначний, але у передмісті ще, як правило, додаються негативні антропогенні чинники. Передусім це інтенсивність відвідування біотопів населенням і загальна культура поведінки відвідувачів. Найбільш агресивно по відношенню до живої природи поведуть себе люди, особливо молодь, у приміських лісових зонах. Крім того, саме тут найвища чисельність бродячих собак та котів, здатних безпосередньо впливати на стан орнітофауни. Як вказує О.Є. Луговой (1992), приміське зелене кільце, порівняно з іншими міськими зеленими насадженнями, в орнітологічному плані найбільш збіднене. Тут менше, ніж у міських парках, птахів-синантропів, і в той же час нижча чисельність видів, що уникають сусідства з населеними пунктами. За нашими спостереженнями, таку подвійну збідненість приміських зелених зон можна простежити не тільки на прикладі птахів, але і інших тварин і навіть рослин.

ЛІТЕРАТУРА

- Бабенко В.Г., Константинов В.М. (1983): Фауна и население птиц антропогенных ландшафтов Европейской части СССР. - Распростр. и систематика птиц. М.: МГУ. 160-185.
- Болотников А.М., Пантелеев М.Ф., Шураков А.И. (1980): Основные параметры размножения большой синицы в Камском Предуралье. - Мат-лы III всес. совещ. "Вид и его продуктивность в ареале". Вильнюс. 86-27.
- Грищенко В.Н. (1996): Материалы по срокам и успешности размножения некоторых видов птиц Сумского Посеймья. - Беркут. 5 (1): 56-60.
- Луговой А.Е. (1992): Значение пригородных государственных заповедников в сохранении редких и исчезающих представителей генофонда (на примере птиц). - Охрана и воспроизводство птиц пригородных лесов и зеленых насаждений. Львов. 45-48.
- Матвеев М.Д. (1996): Особливості розмноження великої синиці на Поділлі. - Мат-ли II конфер. молодих орнітологів України. Чернівці. 123-126.
- Яремченко О.А. (1991): Влияние антропогенных факторов на гнездовую биологию большой синицы. - Мат-лы 10-й Всес. орнитол. конфер. Минск: Наука і техніка. 2 (2): 314-315.
- Löhrl H. (1987): Territorialverhalten der Kohlmeise (*Parus major*), mehrere Brutten gleichzeitig an demselben Baum. - Vogelwelt. 108 (6): 221-223.

Україна (Ukraine), 258900, Черкаська обл.,
м. Умань, вул. Тищика, 19, кв. 51. Л.М. Містрюкова.

ГНІЗДУВАННЯ СПІВОЧОГО ДРОЗДА У м. ЧЕРНІВЦІ

І.В. Скільський, В.В. Бучко, Б.Й. Годованець, І.С. Школьний

Breeding of the Song Thrush in Chernivtsi city. - I.V. Skilsky, V.V. Buchko, B.I. Godovanets, I.S. Shkolny. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data were collected in the city and for comparison in natural ecosystems of Chernivtsi region in 1993-1997. The species was found on breeding in central, south and east parts of the city. Nests were discovered in 15 species of trees and bushes and also in a ruined building. In natural ecosystems nests were built only in 6 species and on a heap of brushwood. Index of likeness is 31,3%. The significant differences in the height of nesting, nest measures, times of egg laying, clutch size between parameters from urbanized and natural ecosystems were not discovered. Building material of nests was similar too. By comparing of oomorphological parameters the significant difference was found in 3 cases (Table 3). Breeding conditions for the Song Thrush are some worse in the city, than in not urbanized landscapes. "Town" birds already far enough got accustomed to people, that they leave the nest unwillingly at appearance of the observer. The Song Thrush began to breed in the seliteb part of Chernivtsi from the middle of 1990th. Tendency to forming of wintering urbanized population so far is not discovered, but it is possible in the near future.

Key words: Song Thrush, Chernivtsi, breeding, nest, egg.

Співочий дрізд (*Turdus philomelos*) в Україні, на відміну від західноєвропейських держав, не утворює осілих урбанізованих популяцій (Костюшин, 1995), хоча гніздиться вже у багатьох містах. Наприклад, у Львові синантропна популяція виду почала формуватися з 1986 р. (Бокотей, 1991), згодом у межах паркових насаджень було виявлено більше 10 пар (Бокотей, 1992). В центральній частині Чернівців гніздування співочого дрозда відоме з 1994 р., хоча на окраїнах міста його гнізда знаходили ще в середині 1960-х рр. (Ковальчук та ін., 1991; В.О. Голубев, особ. повід.).

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИКА

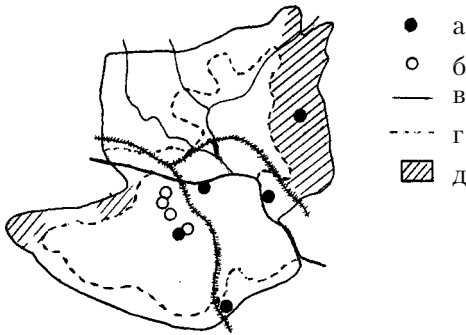
Основні дослідження проводили в адміністративних межах Чернівців у 1993–1997 рр. Протягом цього ж періоду, в порівняльному аспекті, нами зібрані матеріали у природних екосистемах Герцаївського, Заставнівського, Кіцманського та Новоселицького районів Чернівецької області. У Чернівцях виявлено 23 гнізда. Їх основні морфометричні показники (діаметр — D , висоту — H , діаметр лотка — d і глибину лотка — h) визначали за допомогою лінійки з точністю до 0,5 см. Довжину (L , мм) і максимальний діаметр (B , мм) яєць вимірювали штангенциркулем з точністю до 0,1 мм, а їх індекс округлості (Sph , %) і об'єм (V , мл) вираховували теоретично за формулами, запропонованими Р. Мяндою (1988). Статистичні обрахунки проводили за загальноприйнятою методикою.

Відсотковий склад будівельного матеріалу визначали візуально за об'ємом. Строки появи першого яйця вираховували за їх кількістю у неповних кладках, ступенем насидженості або за віком пташенят. Обліки птахів проводили шляхом виявлення гніздових територій по голосу самців; ширина трансекти становила 60 (30 + 30) м. Індекс подібності визначали за формулою Жаккара (Банін, 1988).

Ми висловлюємо щире подяку В.О. Голубеву за надання неопублікованих матеріалів, а також Л.В. Кучінік та І.І. Чорнею — за допомогу у проведенні досліджень.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

В репродуктивний період пари співочого дрозда виявлені в центральній, південній і східній частинах Чернівців; у 5 пунктах гніздування доведене (рис.). Із 22 гнізд 10 (45,5 %) знайдено в лісопарку "Гарячий Урбан", 6 (27,3) — в листяному лісі північно-східної окраї-

Пункти знахідок гнізд і територіальних пар співочого дрозда в м. Чернівці в 1993–1997 рр.: а — гніздування, б — зустрічі в гніздовий період, в — адміністративна межа міста, г — межа селітебної частини, д — лісові масиви.

Points of records of nests and territorial pairs of the Song Thrush in Chernivtsi in 1993–1997: а — breeding, б — records during the breeding period, в — administrative border of city, г — border of the seliteb part, д — forests.

дині розваленого будинку — по 1 (4,6). У природних екосистемах гнізда ($n = 18$) виявлені на бузині, в'язі та ялині — по 4 (22,2 %), грабі — 3 (16,7), свидині, черешні та в купі хмизу — по 1 (5,6). Таким чином, в урбанізованих екосистемах птахи обирали для гніздування 15 порід дерев і кущів, а у природних цей показник був меншим майже на $2/3$ — лише 6 порід. Це пояснюється тим, що насамперед для паркових насаджень Чернівців, а саме тут виявлена найбільша кількість гнізд — 59,1 % (див. вище), характерна наявність значного різноманіття деревної рослинності. Індекс подібності порідного складу дерев і кущів, які обирали для гніздування співочий дрізд в урбанізованих і природних екосистемах, невисокий — 31,3 %.

Висота розташування гнізд у Чернівцях змінювалася від 0,4 до 5,5 м, середня висота ($n = 22$) — $2,60 \pm 0,30$ м ($CV = 54,2$ %), у природних екосистемах — 0,4–3,5 м, в середньому ($n = 18$) — $2,01 \pm 0,22$ м ($CV = 46,1$ %). Гнізда “міських” птахів були розташовані трохи вище, проте різниця статистично не достовірна.

ни, 3 (13,6) — в ботанічному саду Чернівецького держуніверситету ім. Ю. Федьковича, 2 (9,1) — в лісомузі південної окраїни і 1 (4,5) — вздовж русла р. Прут. Окрім того, територіальні пари виявлені в межах зелених насаджень центральної частини міста: Чернівецькому дендропарку, парках ім. Шевченка (раніше ім. Калініна), ім. Федьковича (раніше ім. Шевченка) і Студентському парку ім. Шіллера.

У Чернівцях гнізда співочого дрозда ($n = 22$) знаходилися на дубі — 3 (13,6 %), буці, грабі, ялівці та ялині — по 2 (9,0), акації, бузині, вербі, в'язі, жасмині, клені, крушині, свидині, туї, хмелі та в сере-

Таблиця 1

Будівельний матеріал гнізд співочого дрозда з урбанізованих і природних екосистем
 Building material of nests of the Song Thrush from urbanized and natural ecosystems

Компонент		Зустрічальність		Склад за об'ємом, %	
Component		Occurrence		Composition on volume, %	
		n	%	lim	M
м. Чернівці — Chernivtsi city (n = 20)					
Стебла трав'янистих рослин		20	100,0	15 – 85	55,3
Stems of herbaceous plants					
Трухлява деревина		18	90,0	10 – 20	12,5
Rotten wood					
Листя	Leaves	14	70,0	2 – 25	12,9
Гілки	Branches	13	65,0	3 – 50	20,6
Мох	Moss	7	35,0	7 – 70	27,4
Коріння	Roots	2	10,0	2 – 10	–
Мотузки	Strings	2	10,0	3 – 10	–
Природні екосистеми — Natural ecosystems (n = 18)					
Стебла трав'янистих рослин		18	100,0	1 – 100	47,2
Stems of herbaceous plants					
Трухлява деревина		17	94,4	10 – 20	12,1
Rotten wood					
Гілки	Branches	13	72,2	5 – 75	26,5
Листя	Leaves	12	66,7	2 – 80	21,7
Мох	Moss	7	38,9	1 – 80	19,4
Коріння	Roots	1	5,6	5	–

Будівельний матеріал гнізд співочого дрозда з урбанізованих і природних екосистем є практично однаковим як за якісним складом, так і за зустрічальністю (табл. 1). Єдиний виняток — це те, що в Чернівцях у 2 випадках виявлені мотузки (позначився вплив антропогенного середовища). Цікавим також є те, що деревна труха (це характерний компонент, який, поряд зі стеблами трав'янистих рослин, зустрічається, як правило, у всіх будівлях) була відсутня у 2 (10,0 %) гніздах “міських” птахів і в одному (5,6 %) — з природних екосистем. Середні значення відсоткового складу будівельного мате-

Таблиця 2

Порівняльна характеристика основних морфометричних показників гнізд співочого дрозда з урбанізованих і природних екосистем
Comparative feature of main morphometric parameters of the Song Thrush nests from urbanized and natural ecosystems*

Параметри	Lim	M ± m	CV, %	t
м. Чернівці — Chernivtsi city (n = 20)				
D	13 – 18,5	15,93 ± 0,33	9,3	
H	8 – 20	12,38 ± 0,67	24,2	
d	6,5 – 11,5	9,24 ± 0,28	13,4	
h	4 – 8,5	6,35 ± 0,24	16,6	
Природні екосистеми — Natural ecosystems (n = 18)				
D	12 – 23	16,08 ± 0,62	16,3	0,21 (p > 0,05)
H	9 – 16	11,75 ± 0,52	18,7	0,74 (p > 0,05)
d	7 – 10	8,89 ± 0,22	10,3	0,98 (p > 0,05)
h	5 – 9	6,97 ± 0,28	17,0	1,68 (p > 0,05)

* Parameters in cm: D — diameter of nest, H — height of nest, d — diameter of nesting hollow, h — depth of nesting hollow.

ріалу за об'ємом в обох випадках для більшості компонентів були майже однаковими (табл. 1).

Розміри будівель співочого дрозда наведені в таблиці 2, з якої видно, що в урбанізованих екосистемах більшими є середні значення висоти гнізда та діаметру лотка, у природних — діаметру гнізда та глибини лотка, проте в кожному випадку різниця не достовірна. Найбільша варіабельність характерна для висоти гнізда, найменша — для його діаметру.

У межах Чернівців час появи першого яйця у кладках співочого дрозда припадає на другу половину першої декади квітня (7.04) — початок третьої декади червня (21.06), в середньому (n = 10) — 16.05 (± 7,5 днів), у природних екосистемах — з початку третьої декади квітня (21.04) до початку третьої декади червня (23.06), в середньому (n = 15) — 17.05 (± 4,0 дня).

Повна кладка налічувала 4–6 яєць. У Чернівцях кладки з 4 яєць виявлені у 3 (33,3 %) випадках, із 5 — у 4 (44,4), із 6 — у 2 (22,3), середній розмір кладки (n = 9) — 4,89 ± 0,26 (CV = 16,0 %). У природних екосистемах ці показники були такими: 4 яйця — 5 (50,0

Таблиця 3

Порівняльна характеристика основних ооморфологічних показників співочого дрозда з урбанізованих і природних екосистем
Comparative feature of main oomorphological parameters of the Song Thrush from urbanized and natural ecosystems*

Параметри	Lim	M ± m	CV, %	t
м. Чернівці (n = 35, 8 кладок) — Chernivtsi city (n = 35, 8 clutches)				
L	24,4 – 28,7	26,41 ± 0,21	4,8	
B	19,4 – 22,5	20,55 ± 0,12	3,5	
Sph	71,5 – 85,7	77,97 ± 0,60	4,6	
V	4,7 – 7,2	5,70 ± 0,10	10,0	
Природні екосистеми (n = 48, 14 кладок)				
Natural ecosystems (n = 48, 14 clutches)				
L	24,5 – 29,7	27,36 ± 0,18	4,6	3,44 (p < 0,001)
B	19,0 – 22,5	20,89 ± 0,14	4,5	1,84 (p > 0,05)
Sph	70,9 – 84,2	76,43 ± 0,47	4,2	2,02 (p < 0,05)
V	4,5 – 7,5	6,12 ± 0,11	11,9	2.83 (p < 0,01)

* Parameters: L – length, mm; B – maximum diameter, mm; Sph – index of sphericity, %; V – volume, ml.

%) випадків, 5 – 4 (40,0), 6 – 1 (10,0), середній розмір кладки (n = 10) – 4,60 ± 0,22 (CV = 15,2 %).

Загальновідомо, що розміри яєць птахів генетично детерміновані і для них характерна низька варіабельність. Окрім того, ооморфологічні показники представників урбанізованих і природних орнітокомплексів можуть певним чином відрізнятися між собою. Ми провели відповідний порівняльний аналіз для яєць із кладок співочого дрозда (табл. 3). Статистично достовірна різниця виявлена у трьох випадках: у порівнянні з урбанізованими, довжина і об'єм яєць із природних екосистем були більшими, а індекс округлості – меншим. Відповідно, умови для гніздування птахів у Чернівцях, визначені за основними ооморфологічними параметрами, є дещо гіршими, ніж в неурбанізованих ландшафтах. Ймовірно, що певний вплив справляє забрудненість середовища. Причому цей фактор, вірогідно, діє не тільки в центральній частині міста, але й на його окраїнах. Адже статистично значимої різниці між оологічними показниками співочого дрозда із зазначених ділянок не виявлено (табл. 4).

Таблиця 4

Порівняння основних ооморфологічних показників співочого дрозда з центральної та периферійної частин м. Чернівці
Comparative feature of main oomorphological parameters of the Song Thrush from the central and peripheral parts of the Chernivtsi city*

Параметри	Lim	M ± m	CV, %	t
Центральна частина (n = 11, 2 кладки)				
Central part (n = 11, 2 clutches)				
L	24,4 – 28,7	26,71 ± 0,53	6,6	
B	20,2 – 21,0	20,68 ± 0,08	1,3	
Sph	71,6 – 85,7	77,73 ± 1,53	6,5	
V	5,2 – 6,4	5,82 ± 0,13	7,2	
Периферійна частина (n = 20, 5 кладок)				
Peripheral part (n = 20, 5 clutches)				
L	24,4 – 28,0	26,18 ± 0,23	3,9	0,92 (p > 0,05)
B	19,4 – 22,5	20,65 ± 0,19	4,1	0,15 (p > 0,05)
Sph	74,1 – 82,0	78,89 ± 0,46	2,6	0,73 (p > 0,05)
V	4,7 – 7,2	5,71 ± 0,15	11,6	0,55 (p > 0,05)

* – see the Table 3.

Заслуговує на увагу і поведінка “міських” птахів, які вже настільки звикли до людей, що при появі спостережника дуже неохоче покидають гніздо. Наприклад, 14.04.1994 р. в лісопарку “Гарячий Урбан” насиджуючу самку довелося зганяти руками (у гнізді була кладка із 5 насиджених яєць). Цього ж року, 19.04 в ботсаду ЧДУ, щоб перевірити заселеність порівняно високо розташованого гнізда (5 м), по стовбуру дерева вдарили декілька разів рукою. Самка злетіла з гнізда, відлетіла вбік, але через хвилюшку повернулася назад, у гніздо. Коли вдарили по дереву ще раз, то дрізд неохоче покинув гніздо (кладка налічувала 6 яєць тижневої насидженості). Пізніше, 26.04 на цьому ж гнізді сидів птах, який, очевидно, продовжував насиджувати кладку.

Під час обліків, проведених у Чернівцях протягом гніздового періоду 1997 р., отримано такі дані по численності: листяний ліс – 39,9 пари/км², паркові насадження – 25,6 пари/км², прибережні ділянки р. Прут – 6,2 пари/10 км маршруту. У всіх названих біотопах співочий дрізд є звичайним видом птахів.

Таким чином, з середини 1990-х рр. співочий дрізд почав гніздитися у межах селітебної частини Чернівців та на прилеглих територіях. Тенденції до утворення видом осілої урбанізованої популяції поки-що не відмічено, але подібне може статися в недалекому майбутньому. В центрі міста цей птах заселяє паркові насадження площею не менше 3,5 га. Умови для гніздування його в урбанізованому середовищі задовільні і, у порівнянні з природними екосистемами, для більшості основних біоморфологічних параметрів достовірної різниці не виявлено.

ЛІТЕРАТУРА

- Банин Д.А. (1988): Орнитогеографическая характеристика авифауны субальпийского пояса южной цепи гор Советского Союза и прилегающих горных стран. - Орнитология. М.: МГУ. 23: 63-72.
- Бокотей А.А. (1991): Орнитофауна Львова. - Мат-лы 10-й Всес. орнитол. конфер. Минск: Наука і тэхніка. 2 (1): 66-67.
- Бокотей А.А. (1992): Гнездовая орнитофауна зеленых зон г. Львова. - Охрана и воспроизводство птиц пригородных лесов и зеленых насаждений. Львов. 5-8.
- Ковальчук Г.І., Голубева Г.А., Скільський І.В. (1991): Каталог орнітологічної колекції Чернівецького краєзнавчого музею. - Чернівці. 1-46.
- Костюшин В.А. (1995): Фауна птиц Голосеевского леса и сопредельных парковых массивов (Киев). - Вестн. зоол. 4: 12-18.
- Мянд Р. (1988): Внутрипопуляционная изменчивость птичьих яиц. Таллин: Валгус. 1-195.

*Україна (Ukraine), 274001, м. Чернівці,
вул. Буковинська, 9, кв. 4. І.В. Скільський.*

УЧЕТЫ РЕДКИХ И МАЛОЧИСЛЕННЫХ ВИДОВ КУЛИКОВ НА АЗОВО-ЧЕРНОМОРСКОМ ПОБЕРЕЖЬЕ В 1996 г.

Е.А. Дядичева, В.В. Кинда

Counts of rare and uncommon wader species on the Azov-Black Sea coast in 1996. - Е.А. Diadicheva, V.V. Kinda. - *Avifauna of Ukraine*. 1. 1998. - The Azov-Black Sea Ornithological Station carried out counts in the Crimea (Sivash, Donuzlav Lake), Jarylgach Bay and Zaporozhie region (Molochniy Liman, Korsak River, Obitoch-naya Spit) in March-December 1996. Brief information is given about distribution, numbers and phenology of threatened wader species (Red Data Book of Ukraine) and other rare waders (Table). Data about 18 species are presented.

Key words: Azov-Black Sea coast, waders, rare species.

Материал для данного сообщения был собран сотрудниками Азово-Черноморской орнитологической станции в 1996 г., с конца марта по декабрь, в период проведения учетных работ для целей мониторинга в Крыму (залив Сиваш, оз. Донузлав), на Джарылгачском заливе и в Запорожской области (Молочный лиман, устье р. Корсак, Обиточная коса). Ниже приведена обобщенная информация о численности, сроках пребывания и территориальном распределении куликов, внесенных в Красную книгу Украины, а также малочисленных и недостаточно изученных в регионе. Поскольку учеты проводились на постоянных контрольных участках в местах ежегодных сезонных скоплений околотовдных птиц, но их периодичность в разные месяцы года не была одинаковой, то для получения сравнимых количественных характеристик мы использовали стандартный показатель среднемесячной численности: количество особей данного вида за 1 учет.

Учетные данные предоставили: Ю.А. Андрищенко, И.Д. Белашков, Б.А. Гармаш, П.И. Горлов, Е.А. Дядичева, В.В. Кинда, Т.А. Кирикова, А.В. Мацюра, Й. Мецнер, М. Никел, В.М. Попенко, В.Д. Сيوخин, А.Н. Фалько, В.В. Хоменко, И.И. Черничко, Р.Н. Черничко.

Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*). Встречен с 23.03 по 4.09 и 1.11 на 34 кадастровых участках Центрального, Восточного Сиваша, оз. Донузлав, Молочного лимана, Обиточной косы, Каржинского и Перекопского заливов. Всего зарегистрированы 517 особей за 37 учетных дней (в т. ч. 224 особи в гнездовой период). Весенний максимум — 22.04 (30 особей в скоплении), осенний — 17.08 (93).

Ходулочник (*Himantopus himantopus*). Отмечен 21.04–1.09 на 29 участках Западного, Центрального, Восточного Сиваша, оз. Донузлав, Каржинского залива, Молочного лимана, устья р. Корсак. Зарегистрированы 1183 особи за 29 учетных дней (в т. ч. 887 особей в гнездовой период). Весенний максимум — 17.05 (97 особей), осенний — 15.08 (82); произошло увеличение гнездовой численности.

Бурокрылая ржанка (*Pluvialis dominica*). Одиночная птица встречена 17.05 на Восточном Сиваше.

Хрустан (*Eudromias morinellus*). Одиночную молодую птицу наблюдали 1.11 в окрестностях Молочного лимана.

Морской зуек (*Charadrius alexandrinus*). Встречался в учетах 21.04 – 14.09 на 29 участках Центрального, Восточного Сиваша, оз. Донузлав и Молочного лимана. Всего учтены 4364 особи за 40 учетных дней (в т. ч. 393 — в гнездовой период). Весенний максимум — 2.05 (53 особи), осенний — 12.09 (370).

Среднемесячная встречаемость (особей/1 учет) некоторых видов куликов на Азово-Черноморском побережье в 1996 г.

Occurrence of some wader species (individuals per one count) on the Azov-Black Sea coast in 1996

Виды Species	Среднемесячная встречаемость, ос./1 учет Mean occurrence within month, ind./1 count								
	III	IV	V	VI	VIII	IX	X	XI	
<i>Haematopus ostralegus</i>	6,0	9,3	3,6	5,9	19,8	5,0	—	—	
<i>Himantopus himantopus</i>	—	4,7	34,1	38,5	11,2	14,0	—	—	
<i>Charadrius alexandrinus</i>	—	6,0	20,1	20,7	59,4	144,3	—	—	
<i>Tringa stagnatilis</i>	—	40,0	1,0	7,3	90,0	86,7	—	—	
<i>Actitis hypoleucos</i>	—	3,0	—	3,0	3,0	—	1,0	—	
<i>Calidris alba</i>	—	—	3,3	5,0	2,8	3,0	—	2,0	
<i>Numenius arquata</i>	—	12,9	4,2	6,2	8,6	19,6	58,3	66,8	
<i>N. phaeopus</i>	—	1,0	1,0	—	5,0	6,5	—	—	
<i>Limosa lapponica</i>	—	50,0	146,3	—	2,5	6,0	—	—	
<i>Glareola pratincola</i>	—	3,0	13,9	96,3	64,0	26,0	8,0	—	

Поручейник (*Tringa stagnatilis*). Зарегистрирован 22.04–2.05, 4–30.06 и 1.08 – 7.09 на 19 участках Центрального, Восточного Сиваша и Молочного лимана. Всего учтено 2833 особи за 22 дня. Весенний максимум — 22.04 (111 особей), осенний — 19.08 (420).

Черныш (*T. ochropus*). Встречался в учетах 5.04 – 27.08 на 6 участках Центрального, Восточного Сиваша, Молочного лимана и устья р. Корсак. Всего учтены 120 особей за 8 дней. Весенний максимум 19–22.04 (4 особи), осенний — 11.08 (70).

Перевозчик (*Actitis hypoleucos*). Отмечен 22–23.04, 30.06 и 14.08 – 2.10 на 8 участках Центрального, Восточного Сиваша и Молочного лимана. Всего зарегистрированы 23 особи за 12 учетных дней.

Мородунка (*Xenus cinereus*). Одиночные птицы встречены 24.08 на Восточном Сиваше и 1.11 на Молочном лимане.

Белохвостый песочник (*Calidris temminckii*). В период 13–16.08 отмечены 3 особи на Восточном и 1 — на Центральном Сиваше.

Песчанка (*C. alba*). Встречалась в учетах 10.05 – 3.06 и 11.08 – 1.11 на 6 участках Центрального, Восточного Сиваша, Молочного лимана и в устье р. Корсак. Всего учтена 31 особь за 10 дней.

Исландский песочник (*C. canutus*). 18 особей в одной стае учтены 14.12 на Молочном лимане.

Большой кроншнеп (*Numenius arquata*). Отмечен в учетах 21.04 – 14.12 на 33 участках Западного, Восточного, Центрального Сиваша, оз. Донузлав, Молочного, Утлюкского лиманов и устья р. Корсак. Всего зарегистрированы 1056 особей за 44 учетных дня. Весенний максимум – 22.04 (54 особи), осенний – 1.11 (95).

Средний кроншнеп (*N. phaeopus*). Зарегистрирован весной 25.04 – 14.05 и осенью 12.08 – 12.09 на 6 участках Западного, Центрального и Восточного Сиваша. Всего учтены 53 особи за 10 дней. Весной встречены только одиночные птицы, осенью – максимум в скоплениях 7.09 (13 особей).

Малый веретенник (*Limosa lapponica*). Зарегистрирован весной 23.04 – 26.05 и осенью 15.08 – 4.09 на 4 участках Центрального, Восточного Сиваша и Молочного лимана. Всего учтена 1231 особь за 11 дней. Весенний максимум – 22.05 (400 особей), осенний – 4.09 (6).

Гаршнеп (*Lymnocyptes minimus*). Одиночная птица учтена в период 19–22.04 на Восточном Сиваше.

Луговая тиркушка (*Glareola pratincola*). Зарегистрирована в регионе 25.04 – 8.10 на 17 участках Центрального, Восточного Сиваша, оз. Айгул и Молочного лимана. Всего учтены 1459 особей за 26 дней (в т. ч. 589 – в гнездовых колониях). Весенний максимум – 16.05 (42 особи), осенний – 18.08 (250 особей).

Степная тиркушка (*G. nordmanni*). 2 особи зарегистрированы 7.05 на Центральном Сиваше и 2 – в период 18–20.08 на Восточном Сиваше.

Украина (Ukraine), 332312, Запорожская обл.,
г. Мелитополь, ул. Ленина, 20,
Азово-Черноморская орнитологическая станция.
Е.А. Дядичева, В.В. Кунда.

ЗИМНЯЯ ОРНИТОФАУНА ЮГА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Д.Г. Очеретный

Winter ornithofauna of the south of Vinnitsa region. - D.G. Ocheretny. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data were collected in Tulchin district during winter months in 1991–1996. Transect counts were used (Ravkin, 1967). They have been carried out in 5 typical habitats. Total length of count routes is 382 km. Results are

Зимнее население птиц в различных биотопах на юге Винницкой области*
 Winter bird community in different habitats on the south of Vinnitsa region*

Вид	Species	1		2		3		4		5	
		n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
<i>Cygnus olor</i>		4,2	1,3	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Anas platyrhynchos</i>		16,5	5,3	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Buteo lagopus</i>		0,2	0,06	1,2	0,3	0,01	0,008	0,8	0,7	–	–
<i>Accipiter gentilis</i>		0,1	0,05	–	–	–	–	–	–	1,0	0,08
<i>A. nisus</i>		0,2	0,06	1,2	0,3	–	–	0,05	0,04	0,02	0,002
<i>Falco columbarius</i>		–	–	0,17	0,04	–	–	0,007	0,006	–	–
<i>Strix aluco</i>		2,0	0,6	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Perdix perdix</i>		18,1	5,9	–	–	–	–	1,0	0,9	–	–
<i>Streptopelia decaocto</i>		–	–	0,3	0,07	–	–	–	–	43,7	3,8
<i>Columba livia</i>		–	–	–	–	–	–	–	–	52,1	4,6
<i>Dendrocopos major</i>		0,6	0,2	13,0	3,3	1,1	0,8	–	–	10,3	0,9
<i>D. minor</i>		0,7	0,3	2,3	0,6	0,5	0,4	–	–	0,05	0,004
<i>Galerida cristata</i>		–	–	–	–	–	–	–	–	1,1	0,08
<i>Turdus pilaris</i>		15,4	5,0	1,2	0,3	1,1	0,8	0,8	0,7	0,05	0,004
<i>Bombycilla garrulus</i>		–	–	–	–	–	–	–	–	1,3	0,1
<i>Troglodytes troglodytes</i>		5,2	1,7	1,3	0,3	–	–	–	–	4,0	0,3
<i>Parus major</i>		13,4	4,3	41,2	10,7	56,0	43,4	–	–	98,2	8,5
<i>P. caeruleus</i>		2,0	0,6	7,8	2,0	15,6	12,1	–	–	–	–
<i>P. palustris</i>		–	–	8,2	2,1	14,0	11,0	–	–	8,0	0,7
<i>Aegialos caudatus</i>		–	–	–	–	7,0	5,4	–	–	–	–
<i>Regulus regulus</i>		–	–	12,4	3,2	3,0	2,3	–	–	8,0	0,7
<i>Sitta europea</i>		–	–	2,0	0,5	9,5	7,4	–	–	4,0	0,3

<i>Certhia familiaris</i>	–	–	4,3	1,1	9,5	7,4	–	–	4,0	0,3	
<i>Emberiza citrinella</i>	34,7	11,2	46,0	11,8	–	–	67,0	59,8	–	–	
<i>E. schoeniclus</i>	8,3	2,7	–	–	–	–	–	–	–	–	
<i>Coc. coccothraustes</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	1,0	0,08	
<i>Spinus spinus</i>	17,7	5,7	4,2	1,1	–	–	0,05	0,04	6,3	0,5	
<i>Carduelis carduelis</i>	115,3	37,1	116,8	30,2	3,0	2,3	24,1	21,6	2,2	0,2	
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	6,2	2,0	55,5	14,4	–	–	–	–	0,6	0,05	
<i>Acanthis cannabina</i>	2,7	0,8	13,3	3,4	–	–	7,0	6,2	–	–	
<i>A. flammea</i>	–	–	13,3	3,4	–	–	–	–	–	–	
<i>Fringilla montifringilla</i>	0,6	0,2	0,7	0,2	–	–	–	–	–	–	
<i>Panurus biarmicus</i>	20,9	6,7	–	–	–	–	–	–	–	–	
<i>Passer montanus</i>	12,2	3,9	26,8	6,9	–	–	6,6	5,9	334,5	30,8	
<i>P. domesticus</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	172,5	15,1	
<i>Garrulus glandarius</i>	2,5	0,7	10,3	2,6	8,2	6,4	–	–	8,2	0,7	
<i>Pica pica</i>	7,8	2,5	3,6	0,9	–	–	0,8	0,7	7,7	0,7	
<i>Corvus frugilegus</i>	–	–	–	–	–	–	3,5	3,1	361,1	31,4	
<i>C. cornix</i>	2,3	0,7	–	–	–	–	0,002	0,001	–	–	
<i>C. corax</i>	0,2	0,06	0,08	0,02	0,33	0,2	0,4	0,3	0,2	0,02	
Всего:	Total:	310,1	100	387,2	100	128,8	100	112,1	100	1150,3	100

* Примечание. Биотопы: 1 – безлесые речные долины (74 км маршрутов), 2 – хвойно-широколиственные насаждения по оврагам (78 км), 3 – дубово-грабовый лес (22,5 км), 4 – пахотные поля и их окраины (140 км), 5 – окраины г. Тульчина и прилегающие села (20 км); n – обилие, ос./км², % – доля участия вида, %.

* Note. Habitats: 1 – treeless river valleys (74 km count routes), 2 – coniferous-broad-leaved plantations in ravines (78 km), 3 – oak-hornbeam forest (22,5 km), 4 – arable fields and their fringes (140 km), 5 – outskirts of the Tulchin town and adjoining villages (20 km); n – abundance, ind./km², % – participation of the species, %.

given in the Table. 42 wintering bird species were registered. Except species named in the Table the Black-headed Gull and the Greater Spotted Eagle were observed.

Key words: ornithofauna, bird community, winter, count, abundance.

Зимние учеты птиц проводились на территории Тульчинского района на постоянных маршрутах в наиболее характерных для данной местности ландшафтах с декабря по февраль в 1991–1996 гг. (табл.). Использовался метод маршрутного учета (Равкин, 1967). Всего пройдено 382 км (45 выходов).

Всего зарегистрированы 42 вида зимующих птиц, относящихся к 7 отрядам. Наибольшее обилие и видовое разнообразие отмечены на окраинах г. Тульчина и в прилегающих селах — 26 видов, в речных долинах — 26, в хвойно-широколиственных насаждениях по ярам и балкам — 25. Менее разнообразна зимняя орнитофауна среднеспелого дубово-грабового леса и пахотных полей с их окраинами — по 14 видов.

В речных долинах и хвойно-широколиственных насаждениях по оврагам доминирует щегол (*Carduelis carduelis*), в дубово-грабовом лесу — большая синица (*Parus major*), на пахотных полях — обыкновенная овсянка (*Emberiza citrinella*), в населенных пунктах — грач (*Corvus frugilegus*) и полевой воробей (*Passer montanus*).

Во всех или почти всех биотопах отмечены ворон (*Corvus corax*), сорока (*Pica pica*), дрозд-рябинник (*Turdus pilaris*), щегол. Наиболее избирательными в выборе местообитаний оказались крапивник (*Troglodytes troglodytes*), усатая синица (*Panurus biarmicus*), камышовая овсянка (*Emberiza schoeniclus*), пищуха (*Certhia familiaris*), поползень (*Sitta europaea*).

Наиболее многочисленными птицами на зимовке в регионе исследований являются грач, полевой и домовый (*Passer domesticus*) воробьи, щегол.

Помимо приведенных в таблице видов отмечались также озерная чайка (*Larus ridibundus*) — 2 особи над г. Тульчином 10.01.1996 г. — и подорлик, вероятнее всего большой (*Aquila clanga*), — 26.12.1992 г. на пахотном поле.

ЛИТЕРАТУРА

Равкин Ю.С. (1967): К методике учета птиц лесных ландшафтов. - Природа очагов клещевого энцефалита на Алтае. Новосибирск. 66-75.

Украина (Ukraine), 288300, Винницькая обл.,
г. Тульчин, ул. Менделеева, 6. Д.Г. Очеретный.

К ХАРАКТЕРИСТИКЕ НАСЕЛЕНИЯ ПТИЦ МОСКОВСКОЙ ОБЛАСТИ В НАЧАЛЕ 1960-х гг.

Ю.С. Равкин

To feature of bird communities of Moscow region at the beginning of 1960s. - Yu.S. Ravkin - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Accounts were carried out on transects with overall length of 884 km. In populated areas 27 species were registered. There House Sparrow predominates, in autumn — Tree Sparrow, in spring and winter — Jackdaw. On waste grounds and dumps 39 species were registered. Such species as Hooded Crow, Jackdaw and Sparrows prevailed and in autumn Yellow Hammer as well. In broad-leaved forests Hooded Crow and Great Tit were the constant predominants and in mixed forests Willow Tit and Goldcrest were such predominants. The over all amount of species from October to March formed 36 species and from April till the beginning of May this number increased to 53 species. The density of bird population was the highest in populated areas (1084 ind./km²) and decreased in the following direction: populated areas — waste grounds and dumps — mixed forests — broad-leaved forests (in autumn and winter). In spring in mixed forests the density was lesser than in broad-leaved forests. The density of bird population in all habitats took the maximum point in autumn period and was at the minimal rate in winter. The amplitude of season fluctuations of bird quantity was at the highest level in mixed forests and on waste grounds and it was at the lowest level in broad-leaved forests and populated areas. The year's fluctuations of overall amount are also typical for all species. At the distance from Moscow the quantity of birds-synantrops is decreased and, in contrast, the quantity of forest species is increased.

Key words: Moscow region, bird community, count, population density.

Литература по орнитофауне Московской области обширна, но лишь немногие работы содержат цифровые показатели обилия отдельных видов птиц во внегнездовое время. Поэтому учеты, проведенные нами, представляют некоторую ценность как материал к количественной характеристике населения птиц Московской области.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИКА

Наблюдения проведены с января по май 1960 г. и с октября 1960 г. по март 1961 г., т. е. относятся к позднеосеннему, зимнему и весеннему периодам. Работы велись в подмосковных пригородных поселках, включая пустыри и свалки на их окраинах (дачная часть Измайлова, Черницыно). Учеты охватывают также лиственные леса с преобладанием березы, липы и осины, которые непосредственно примыкают к Москве с северо-востока (Измайловский парк, Лосиный остров). Кроме того, маршруты пролегли по сосново-березо-

вым лесам с примесью ели в 20 км от Москвы в том же направлении (Мытищинский и Балашихинский лесопарки) и к западу от города в окрестностях ст. Опалиха. В сосново-березовых лесах учеты проведены также на юге Московской области (Приокско-Террасный заповедник).

Подмосковные лиственные леса возникли на месте сравнительно недавно существовавших сосновых боров и липняков в результате почти полного выпадения сосны под влиянием интенсивного загрязнения атмосферы московскими заводами (Алехин, 1947; Соболев, 1947). Леса близ Мытищ и Балашихи представляют переходную стадию от боров к лесам ближайших московских пригородов, но, как и все участки, они давно превратились в небольшие островки среди полей и населенных пунктов. По В.В. Алехину (1947), район относится к сосновым борам подзоны елово-широколиственных лесов; на юге области распространены остепненные сосновые боры подзоны широколиственных лесов.

Учеты проводились на постоянных, но не строго фиксированных маршрутах, общая протяженность которых составила 884 км. Подсчитывались все птицы независимо от расстояния до них от линии хода наблюдателя. Раздельным пересчетом по средним дальностям обнаружения определялось обилие птиц по сезонам (Равкин, 1967).

ХАРАКТЕРИСТИКА НАСЕЛЕНИЯ

В поселках постоянно, с октября по апрель, доминировали домовые воробьи (*Passer domesticus*), осенью кроме них — полевые (*P. montanus*), а зимой и весной — галки (*Corvus monedula*). Обилие свыше 10 % от общей численности птиц (табл. 1). В фоновый состав всегда входили полевой и домовый воробьи, серая ворона (*Corvus cornix*), галка, большая синица (*Parus major*), снегирь (*Pyrrhula pyrrhula*) и свиристель (*Bombycilla garrulus*). Обилие свыше 1 ос./км². Редки в поселках пухляк (*Parus montanus*), поползень (*Sitta europaea*), зеленушка (*Chloris chloris*), сорока (*Pica pica*), щегол (*Carduelis carduelis*), лазоревка (*Parus caeruleus*), обыкновенная овсянка (*Emberiza citrinella*). Всего в поселках отмечено 27 видов птиц (фоновых, в зависимости от сезона, — от 8 до 22).

На пустырях и свалках в число преобладающих видов входили серая ворона, галка, воробьи (осенью и весной — полевые, зимой — домовые и осенью, кроме того, обыкновенная овсянка, табл. 2).

Население птиц пригородных поселков
Московской области (ос./км²)
Bird community of suburban populated areas of
Moscow region (ind./km²)

В и д Species	X-XI, 1961 г.	XII-II, 1960-61 г.	III-IV, 1960-61 г.	
1. <i>Passer domesticus</i>	965	686	724	
2. <i>P. montanus</i>	166	29	38	
3. <i>Corvus monedula</i>	69	98	98	
4. <i>Parus major</i>	50	43	12	
5. <i>Corvus cornix</i>	40	88	18	
6. <i>Acanthis flammea</i>	28	0	0	
7. <i>Spinus spinus</i>	20	0	0	
8. <i>Bombycilla garrulus</i>	19	24	4	
9. <i>Turdus iliacus</i>	9	0	0	
10. <i>Erithacus rubecula</i>	9	0	0	
11. <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	8	15	36	
12. <i>Columba livia</i>	6	0,8	2	
13. <i>Turdus pilaris</i>	6	0	0,5	
14. <i>Aegithalos caudatus</i>	3	0	0	
15. <i>Dendrocopos major</i>	2	5	0,5	
16. <i>Turdus merula</i>	2	0	0	
17. <i>T. philomelos</i>	2	0	0	
18. <i>Garrulus glandarius</i>	1	0	0	
19. <i>Parus montanus</i>	0,9	0	0	
20. <i>Sitta europaea</i>	0,6	0	0	
21. <i>Chloris chloris</i>	0,1	0	0	
22. <i>Pica pica</i>	0	0,7	0,2	
23. <i>Sturnus vulgaris</i>	0	0	28	
24. <i>Corvus frugilegus</i>	0	0	5	
25. <i>Alauda arvensis</i>	0	0	4	
26. <i>Motacilla alba</i>	0	0	2	
27. <i>Carduelis carduelis</i>	0	0	0,5	
28. <i>Parus caeruleus</i>	0	0	0,5	
29. <i>Emberiza citrinella</i>	0	0	0,2	
Всего:	Total:	1407	990	935

Таблица 1 Здесь постоянно фонными были серая ворона, галка, полевой и домовый воробьи, сорока и большая синица. В отличие от поселков, население птиц их окраин гораздо разнообразнее весной, поскольку тут раньше всего появляются проталины; осенью же в поселках сады больше привлекают кочующих птиц. Всего здесь отмечено 39 видов птиц, из них фонных — 8-12.

В лиственных лесах с преобладанием березы, липы, осины, непосредственно прилегающих к Москве, высоко обилие птиц-синантропов (за счет временных

скоплений близ свалок). В хвойно-лиственных лесах гораздо больше синиц, королек, больших пестрых дятлов (*Dendrocopos major*), пищух, но меньше чечеток, снегирей, малых пестрых дятлов (*Dendrocopos minor*) (табл. 3).

В лиственных лесах доминировали серая ворона и большая синица и кроме них осенью — пухляк, в марте — полевой воробей, а в апреле и мае — зяблик (*Fringilla coelebs*) (табл. 4). В хвойно-лиственных лесах постоянно преобладали пухляк и желтоголовый королек (*Regulus regulus*), осенью и зимой — еще и ополовник (*Aegithalos caudatus*), а поползень и хохлатая синица (*Parus cristatus*)

Таблица 2

Население птиц пустырей на окраинах поселков Московской области ос./км²)
Bird community of waste grounds in vicinities of populated areas of Moscow region (ind./km²)

В и д Species	X-XI, 1961 г.	XII-II, 1960-61 г.	III-IV, 1960-61 г.
1. <i>Passer montanus</i>	567	3	61
2. <i>Corvus monedula</i>	292	32	72
3. <i>C. cornix</i>	276	293	214
4. <i>Emberiza citrinella</i>	188	0	21
5. <i>Passer domesticus</i>	20	48	8
6. <i>Corvus frugilegus</i>	12	0,3	7
7. <i>Parus major</i>	8	2	7
8. <i>Pica pica</i>	4	3	2
9. <i>Turdus pilaris</i>	4	0	1
10. <i>Spinus spinus</i>	3	0	0
11. <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	1	2	0,2
12. <i>Chloris chloris</i>	0,8	0	4
13. <i>Parus major</i>	0,8	0	0,1
14. <i>Sitta europaea</i>	0,8	0	0
15. <i>Dendrocopos major</i>	0,8	0	0
16. <i>D. minor</i>	0,2	0	0
17. <i>Accipiter gentilis</i>	0,002	0	0,01
18. <i>Acanthis flammea</i>	0	5	5
19. <i>Columba livia</i>	0	0,01	0,1
20. <i>Sturnus vulgaris</i>	0	0	21
21. <i>Alauda arvensis</i>	0	0	14
22. <i>Anthus trivialis</i>	0	0	9
23. <i>Vanellus vanellus</i>	0	0	5
24. <i>Columba oenas</i>	0	0	1
25. <i>Acanthis cannabina</i>	0	0	1
26. <i>Motacilla alba</i>	0	0	0,7
27. <i>Tringa ochropus</i>	0	0	0,7
28. <i>Fringilla coelebs</i>	0	0	0,4
29. <i>Oenanthe oenanthe</i>	0	0	0,3
30. <i>Aegithalos caudatus</i>	0	0	0,3
31. <i>Muscicapa striata</i>	0	0	0,2
32. <i>Columba palumbus</i>	0	0	0,2
33. <i>Parus caeruleus</i>	0	0	0,2
34. <i>Motacilla flava</i>	0	0	0,2
35. <i>Garrulus glandarius</i>	0	0	0,1
36. <i>Carduelis carduelis</i>	0	0	0,1
37. <i>Phoenic. phoenicurus</i>	0	0	0,1
38. <i>Milvus migrans</i>	0	0	0,1
39. <i>Falco tinnunculus</i>	0	0	0,01
Всего: Total:	1374	387	457

Таблица 3

Осенне-зимнее население птиц подмосковных лиственных лесов с преобладанием березы, липы, осины (ос./км²)
 Autumn-winter bird community of broad-leaved forests with prevalence of birch, lime, aspen in vicinities of Moscow (ind./km²)

В и д Species	X-XI, 1961 г.	XII-II, 1960-61 г.	III-IV, 1960-61 г.	
1. <i>Parus major</i>	34	36	32	
2. <i>Corvus cornix</i>	22	42	50	
3. <i>Parus montanus</i>	20	10	14	
4. <i>Aegithalos caudatus</i>	16	8	6	
5. <i>Sitta europaea</i>	16	4	4	
6. <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	12	12	4	
7. <i>Regulus regulus</i>	12	1	0	
8. <i>Corvus monedula</i>	6	2	10	
9. <i>Spinus spinus</i>	6	0	2	
10. <i>Parus caeruleus</i>	4	0,4	3	
11. <i>Certhia familiaris</i>	4	0,2	2	
12. <i>Garrulus glandarius</i>	4	2	4	
13. <i>Dendrocopos minor</i>	3	1	1	
14. <i>Passer domesticus</i>	2	10	2	
15. <i>Dendrocopos major</i>	2	3	2	
16. <i>Tetrastes bonasia</i>	1	0	0,4	
17. <i>Passer montanus</i>	0,8	4	17	
18. <i>Asio otus</i>	0,5	0	0	
19. <i>Acanthis cannabina</i>	0,4	12	10	
20. <i>Pica pica</i>	0,4	0	0,1	
21. <i>Columba livia</i>	0,3	0	0	
22. <i>Emberiza citrinella</i>	0,3	0	0,3	
23. <i>Dryocopus martius</i>	0,3	0,1	0,4	
24. <i>Corvus corax</i>	0,03	0,002	0,01	
25. <i>Fringilla montifringilla</i>	0,02	0	0	
26. <i>Carduelis carduelis</i>	0	0,5	0,1	
27. <i>Parus cristatus</i>	0	0,2	0	
28. <i>Picoides tridactylus</i>	0	0,05	0	
29. <i>Accipiter gentilis</i>	0	0,002	0,002	
30. <i>Falco peregrinus</i>	0	0,002	0,002	
31. <i>Bombycilla garrulus</i>	0	0	0,5	
32. <i>Turdus pilaris</i>	0	0	0,4	
33. <i>Columba oenas</i>	0	0	0,4	
34. <i>Sturnus vulgaris</i>	0	0	0,1	
35. <i>Corvus frugilegus</i>	0	0,04	0	
Всего:	Total:	173	152	155

входили в эту группу только зимой. Всего с октября по март в подмосковных лесах отмечено 36 видов птиц, из них 12-16 фоновые, остальные редки или очень редки (табл. 5).

В апреле — начале мая изменения в населении птиц значительны. Почти в 3 раза возрастает их плотность, и к зимнему фоновому составу добавляется 16 новых видов. Всего их отмечено 53 (фоновых — 31). Однако у большинства перелетных птиц в это

Таблиця 4

Фоновые виды весеннего населения птиц подмосковных лиственных лесов с преобладанием березы, липы, осины. Апрель — начало мая 1960 г. (ос./км²)

Background species of the spring bird community in hardwood forests with prevalence of birch, lime, aspen in vicinities of Moscow. April — beginning of May 1960 (ind./km²)

В и д Species	ос./км ² ind./km ²	В и д Species	ос./км ² ind./km ²
1. <i>Fringilla coelebs</i>	106	17. <i>Phoenicurus phoenicurus</i>	5
2. <i>Passer montanus</i>	63	18. <i>Chloris chloris</i>	5
3. <i>Acanthis flammea</i>	44	19. <i>Sitta europaea</i>	4
4. <i>Corvus cornix</i>	36	20. <i>Turdus philomelos</i>	4
5. <i>Parus major</i>	24	21. <i>Phylloscopus trochilus</i>	4
6. <i>Passer domesticus</i>	16	22. <i>Phylloscopus collybita</i>	3
7. <i>Sturnus vulgaris</i>	16	23. <i>Spinus spinus</i>	3
8. <i>Turdus iliacus</i>	15	24. <i>Parus caeruleus</i>	2
9. <i>Erithacus rubecula</i>	14	25. <i>Aegithalos caudatus</i>	2
10. <i>Ficedula hypoleucos</i>	12	26. <i>Columba oenas</i>	2
11. <i>Parus montanus</i>	10	27. <i>Tetrastes bonasia</i>	1
12. <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	10	28. <i>Carduelis carduelis</i>	1
13. <i>Turdus pilaris</i>	9	29. <i>Certhia familiaris</i>	1
14. <i>Dendrocopos major</i>	8	30. <i>Regulus regulus</i>	1
15. <i>Anthus trivialis</i>	6	31. <i>Phylloscopus sibilatrix</i>	1
16. <i>Emberiza citrinella</i>	5	Всего:	Total: 444

время пролет еще не завершен, и обилие их не достигает плотности гнездования или превышает ее. По этим видам данные усреднены, поскольку расчет проведен независимо от времени пролета. Весной редки или очень редки встречающиеся ранее сойка, галка, черный и малый пестрый дятлы, ворон, тетеревиатник и отмеченные впервые вальдшнеп (*Scelopax rusticola*), черныш (*Tringa ochropus*), белая трясогузка (*Motacilla alba*), вяхирь (*Columba palumbus*), горлица (*Streptopelia turtur*), серая мухоловка (*Muscicapa striata*), белоспинный дятел (*Dendrocopos leucotos*), коноплянка (*Acanthis cannabina*), черный дрозд (*Turdus merula*), черноголовая славка (*Sylvia atricapilla*), кукушка (*Cuculus canorus*) и соловей (*Luscinia luscinia*).

ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ И СЕЗОННЫЕ ОТЛИЧИЯ В НАСЕЛЕНИИ ПТИЦ

Различия в населении мест, территориально и по растительности близких, при одновременном учете значительны из-за разной степени освоенности угодий человеком. Так, леса Лосиноного острова и Измайловского парка по составу лесообразующих пород очень близки, но первые расположены дальше от Москвы. В связи с этим, в Измайлове гораздо выше обилие птиц-синантропов и меньше численность чисто лесных видов. Различия в обилии птиц в этих лесах зимой 1959–1960 гг. таковы: численность 7 видов (из 16 фоновых) различалась в пределах от 1,8 до 5 раз (в среднем 3), а у 9 видов различия были еще большими. Таким образом, значительное несовпадение наблюдается у половины фоновых видов. Внутрисезонные изменения в деталях можно проследить на примере смешанных лесов Приокско-Террасного заповедника, где наблюдения проводились с ноября 1960 г. по март 1961 г. Всего маршрутами пройдено 152 км. Учеты велись в течении двух дней подряд в середине каждого месяца, при этом обычно проходило около 30 км.

Плотность населения птиц уменьшилась от ноября к марту более чем в 3 раза (табл. 6). В феврале отмечено некоторое увеличение обилия птиц, что объясняется, вероятно, началом откочевки к северу ополовника, хохлатой синицы и пухляка. Обилие последних двух видов было наибольшим в ноябре и затем сравнительно равномерно снизилось в 4 раза к марту. Для ополовника свойственны периодические массовые волнообразные кочевки. Желтоголовый королек чаще всего встречался в декабре, очевидно, за счет прикочевки его из более северных районов. Численность его резко снизилась в январе и феврале. Некоторое увеличение его обилия отмечалось в марте при обратном пролете. Сойка в большом числе отмечена в ноябре, в декабре же было резкое снижение ее обилия, продолжающееся по январь; затем численность стабилизировалась до марта. Обилие поползня, большого пестрого дятла, характеризовалось незначительным уменьшением от ноября к марту. По остальным видам птиц результаты менее достоверны из-за незначительного обилия.

Динамика численности отдельных видов была причиной смены доминантов. Лишь пухляк постоянно входил в их число. Ополовник в период спада численности второстепенен, сойка, желтоголовый королек и хохлатая синица входили в число преобладающих

видов в течение одного, реже двух месяцев. Поползень становится доминантом только после того, как снизилось обилие сойки и короляка. Хохлатая синица и сойка, по средним показателям за все время наблюдений, не входили в число преобладающих видов.

Наибольшее разнообразие фоновое и видового состава отмечено в ноябре (17 и 25 видов), затем оно снижается вплоть до января (в декабре 13 и 16, в январе

Осенне-зимнее население птиц елово-сосново-березовых лесов Московской области (ос./км²)
Autumn-winter bird community of spruce-pine-birch forests in Moscow region (ind./km²)

Таблица 5

Вид Species	X-XI, 1961 г.	XII-II, 1960-61 г.	III-IV, 1960-61 г.
1. <i>Parus montanus</i>	121	60	30
2. <i>Regulus regulus</i>	76	35	8
3. <i>Aegithalos caudatus</i>	47	24	1
4. <i>Parus cristatus</i>	20	20	4
5. <i>Garrulus glandarius</i>	17	6	4
6. <i>Sitta europaea</i>	12	20	8
7. <i>Dendrocopos major</i>	9	8	8
8. <i>Parus ater</i>	9	1	1
9. <i>Certhia familiaris</i>	8	3	2
10. <i>Parus major</i>	8	2	4
11. <i>Lyrurus tetrrix</i>	7	0	0
12. <i>Parus caeruleus</i>	4	0,8	1
13. <i>Tetrastes bonasia</i>	4	0,4	0
14. <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	3	2	0,4
15. <i>Acanthis flammea</i>	0,8	1	4
16. <i>Pica pica</i>	0,5	0,5	0,5
17. <i>Picus viridis</i>	0,5	0	0
18. <i>Corvus cornix</i>	0,2	0	16
19. <i>Carduelis carduelis</i>	0,2	0	0
20. <i>Dryocopus martius</i>	0,1	0	0,2
21. <i>Emberiza citrinella</i>	0,05	0	0
22. <i>Turdus viscivorus</i>	0,02	0	0
23. <i>Corvus monedula</i>	0,002	0	0
24. <i>Buteo lagopus</i>	0,002	0	0
25. <i>Spinus spinus</i>	0	0,4	0,3
26. <i>Dendrocopos minor</i>	0	0,4	0
27. <i>Corvus corax</i>	0	0,001	0,005
28. <i>Corvus frugilegus</i>	0	0	0,01
29. <i>Passer montanus</i>	0	0	0,5
Всего: Total:	345	200	93

Таблиця 6

Зимнее население птиц сосново-березовых и березово-сосновых лесов Приокско-Террасного заповедника по месяцам (1960/61 г., ос./км²)

Winter bird population of pine-birch and birch-pine forests of the Prioksko-Terrasny Nature Reserve by months (1960/61, ind./km²)

В и д Species	В среднем On average	XI	XII	I	II	III	
1. <i>Parus montanus</i>	62	108	85	39	47	30	
2. <i>Regulus regulus</i>	25	20	76	13	5	12	
3. <i>Aegithalos caudatus</i>	23	38	14	25	35	2	
4. <i>Sitta europaea</i>	20	22	20	22	18	16	
5. <i>Parus cristatus</i>	16	18	13	12	30	5	
6. <i>Garrulus glandarius</i>	11	34	9	4	4	4	
7. <i>Dendrocopos major</i>	9	12	10	9	5	7	
8. <i>Certhia familiaris</i>	7	11	4	8	5	5	
9. <i>Lyrurus tetrix</i>	3	14	0	0	0	0	
10. <i>Parus caeruleus</i>	2	5	0	0,5	2	2	
11. <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	2	4	4	0,5	0,7	0	
12. <i>Parus ater</i>	2	4	3	3	1	0	
13. <i>Parus major</i>	2	3	1	0,5	1	0,3	
14. <i>Acanthis flammea</i>	2	0,8	2	0	0,3	7	
15. <i>Tetrastes bonasia</i>	1	6	0	0	1	0	
16. <i>Spinus spinus</i>	0,9	3	1	0	0	0,6	
17. <i>Erithacus rubecula</i>	0,4	2	0	0	0	0	
18. <i>Picus viridis</i>	0,2	1	0	0	0	0	
19. <i>Pica pica</i>	0,2	0,1	0	0	0,7	0	
20. <i>Dendrocopos minor</i>	0,2	0	0	0	1	0	
21. <i>Dryocopus martius</i>	0,1	0,2	0	0	0	0,5	
22. <i>Carduelis carduelis</i>	0,08	0,4	0	0	0	0	
23. <i>Turdus viscivorus</i>	0,08	0,4	0	0	0	0	
24. <i>Corvus cornix</i>	0,02	0,1	0	0	0	0	
25. <i>Emberiza citrinella</i>	0,02	0,1	0	0	0	0	
26. <i>Corvus corax</i>	0,004	0	0	0	0	0	
Всего:	Total:	189	307	242	137	157	91

— 9 и 13), в феврале число фоновых видов, как и всех отмеченных, несколько возрастает (13 и 17), но в марте вновь снижается (10 и 14).

ГОДОВЫЕ КОЛЕБАНИЯ В НАСЕЛЕНИИ ПТИЦ

В Подмоскowie в 1919–1922 гг. (Наумов, 1955), в 1952–1960 гг. (Иноземцев, 1962) и в 1959–1961 гг. (по нашим данным) обилие птиц было почти одинаковым (в сходных лесах оно различалось в среднем в 1,5 раза). Показатели обилия хохлатой синицы для хвойных лесов Московской области с октября по февраль 1952–1960 гг. (Иноземцев, 1960) и в 1959–1960 гг. в среднем отличались лишь в 1,2 раза. В лесах с преобладанием хвойных зимой 1960/61 г. (Бутьев, 1963; наши данные) отмечалось в 1,5 раза меньше большого пестрого дятла, чем в 1919–1922 гг. (Дергунов, 1923).

Годовые колебания численности птиц могут быть большими. В лиственных лесах Лосиногo Острова в январе и феврале 1960 и 1961 гг. (пройдено соответственно 115 и 30 км учетом), по четырем видам из 13 (пухляк, ополовник, поползень и серая ворона) расхождение в численности достигало 2 раз (в среднем 1,5). Различия не могут быть объяснены недостаточным объемом данных, поскольку показатели, высчитанные по двухнедельным отрезкам даже по меньшему материалу, но в одну из зим, более сходны. Причины этих изменений различны.

Зимой 1959/60 гг. был большой урожай семян березы, поэтому чечетки, доминировавшей тогда, было больше, чем на следующий год (примерно в 5 раз). Такая же разница в обилии наблюдалась и у большого пестрого дятла. Шесть видов птиц в одну из зим были обычны, а в другой год из них 5 вообще не были отмечены, хотя учетов проведено в 4 раза больше. Это сойка, лазоревка, желтоголовый королек, сорока, полевой и домовый воробьи. Последние два вида в теплую солнечную зиму 1960/61 г. нередко встречались у дупел в липняках, кроме того, в пригородных лесах оставалось в 5 раз больше больших синиц, чем в прошлом году. В более суровую предыдущую зиму они были редки. Короче говоря, у половины фоновых видов отмечено расхождение в среднем вдвое; остальные характерны только в одну из зим.

Плотность населения птиц в оба года была примерно одинаковой (106 и 113 ос./км²). Фоновый состав в 1961 г. был богаче — 9 и 11 видов. Оба года в число доминантов входили пухляк и, кроме того, в 1960 г. чечетка и серая ворона, а в 1961 г. — большая синица и полевой воробей.

Подытоживая вышеизложенное, можно отметить, что наибольшая плотность населения птиц характерна для поселков (в среднем для всех сезонов — 1084 ос./км²), на пустырях птиц в 1,5 раза

меньше, в смешанных лесах примерно в 5 раз меньше, а в лиственных в 7. Общая численность птиц осенью и зимой уменьшалась от пригородных поселков через пустыри к лиственным лесам, а затем вновь увеличивалась в смешанных лесах. Весной в смешанных лесах птиц было меньше, чем в лиственных.

Обилие синантропов уменьшалось по мере удаления от Москвы, а численность лесных видов изменялась в обратном направлении. Исключение составляют лишь сады внутри пригородных поселков, в которых нередки лесные виды.

Плотность населения была наибольшей осенью и наименьшей в зимний период и, как правило, несколько увеличивалась ранней весной. Лишь в смешанных лесах отмечено резкое сокращение общего обилия птиц ранней весной.

По усредненным показателям амплитуда сезонных колебаний общего обилия птиц максимальна на пустырях и в смешанных лесах (3,6-4,7 раза), минимальная в лиственных лесах и поселках (1,1-1,6 раза). Фоновый состав во все сезоны и почти во всех типах местообитаний включает 11-18 видов. Только зимой в поселках и на пустырях фоновых видов всего 8.

Годовые, территориальные и сезонные изменения в населении птиц значительны и захватывают не только редкие, но и фоновые виды, не исключая доминирующих, хотя общий облик населения сохраняется.

ЛИТЕРАТУРА

- Алехин В.В. (1947): Растительность и геоботанические районы Московской и сопредельных областей. М. 1-779.
- Бутьев В.Т. (1963): Птицы Подмосковья зимой. - Природа. 1: 127-128.
- Дергунов Н.И. (1923): Метод массового учета количества птиц и опыт применения его к дятлам (*Dendrocopos major L.*). - Тр. I Всес. съезда зоологов, анатомов и гистологов. Пг. 21-22.
- Иноземцев А.А. (1960): Экология и лесозащитное значение хохлатой синицы в Московской области. - Орнитология. 3: 146-160.
- Иноземцев А.А. (1962): Материалы по экологии синиц Московской области. - Учен. зап. Моск. гос. пед. ин-та им. В.И. Ленина. 186: 169-199.
- Наумов Н.П. (1955): Экология животных. М. 1-421.
- Равкин Ю.С. (1967): К методике учета птиц лесных ландшафтов. - Природа очагов клеточного энцефалита на Алтае. Новосибирск. 66-75.
- Соболев Л.Н. (1947): Растительность. - Природа г. Москвы и Подмосковья. М. 11-29.

К БИОЛОГИИ ЗОЛОТИСТОЙ ЩУРКИ В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Н.В. Ручкин

To the biology of the Bee-eater in Kharkiv region. - N.V. Ruchkin. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Process of feeding nestlings was studied in a colony in 1997. Food bringing was supervised through the inserted glass. Prey was determined visual. Diet composition is given in the table. Main signals of bee-eaters are described.

Key words: Bee-eater, Kharkiv region, breeding, nestling, feeding, diet, signal.

Золотистая щурка (*Merops apiaster*) традиционно считается врагом пчел. Некоторые хозяйственники даже видят в этой птице одну из главных причин сдерживания развития пчеловодства. Сезон 1996 г. мы посвятили изучению биологии кормления птенцов золотистой щурки (Ручкин, 1998). Низкая встречаемость в рационе медоносных пчел (*Apis mellifera*) послужила основанием для некоторых наших оппонентов утверждать, что место для наблюдений было выбрано вдали от пасек и мало населено пчелами. В 1997 г. мы постарались найти иную местность с другими условиями, отвечающими вышеуказанным требованиям. Пчеловодство в Харьковской области наиболее развито в ландшафтах, приближенных к степным. Здесь культивируется много медоносных растений. Был выбран длинный овраг в степном биоценозе недалеко от поймы р. Берестовой у с. Охочее Водолажского района. На склоне его находилась колония щурок. Со всех сторон овраг окружен полями. Колония щурок состояла из 8 пар. Здесь же находилась колония береговух (*Riparia riparia*).

Для наблюдений мы выкопали шурф около одной из жилых нор, в непосредственной близости от гнездовой камеры вставили смотровое стекло. Наблюдения основывались на визуальной регистрации всех принесенных насекомых и по возможности определения их. Накладывание лигатур птенцам, по нашему мнению, совершенно излишне. Этот метод дает представление только о видовом составе скармливаемых насекомых, искажая их количественное соотношение. Наблюдения проводились в течение 4–6 часов ежедневно на протяжении 30 дней выкармливания.

В наблюдаемой норе последний птенец вылупился 11.07. В другой норе, находящейся в окрестностях с. В. Гомильша Змиевского района (здесь также проводились фрагментарные наблюдения), последний птенец появился 5.07. Сроки вылупления в 1997 г. оказались гораздо более поздними, чем в 1996 г.

После вылупления всех птенцов щурки стали прилетать с кормом к гнезду чаще, чем в предыдущие два дня. Много времени они уделяли обогреву птенцов. В этом принимали участие как самка, так и самец. К примеру, 14.07 из каждого часа наблюдений 40 мин. приходилось на обогрев птенцов. Но уже с 16.07 время обогрева уменьшилось, а количество приносимых насекомых увеличилось. С 11 по 15.07 щурки приносили птенцам от 20 до 25 экз. насекомых в час. С 16.07 — от 25 до 35 экз. Время обогрева уменьшилось до 10–20 мин. в час.

С 18.07 кормление стало очень интенсивным и стабилизировалось. В последующие дни частота его уже не повышалась. Этому способствовала устойчивая теплая погода с небольшими дождями. В среднем птицы приносили от 45 до 55 экз. насекомых в час. Максимальное их количество — 86 экз. Наиболее благоприятным для кормежки было время с 12 до 18 ч, когда воздух хорошо прогревался, и летающие насекомые были наиболее активными. После часа интенсивной охоты наступало затишье, когда птицы приносили не более 20–25 экз. насекомых. Очевидно, в это время они кормились сами. По такой схеме кормление проходило до самого вылета птенцов.

Как показали наблюдения, щурки ловили преимущественно крупных и хорошо заметных насекомых. Прежде всего тех, которые были наиболее многочисленными.

В 1997 г. на полях зерновых повсеместно наблюдалось массовое развитие хлебного жука-кузьки (*Anisoplia agricola*). На каждом колоске сидело по 2–3, а то и больше вредителей. Вспышка численности началась еще в третьей декаде мая. Жук-кузька преобладал в рационе птенцов золотистой щурки на протяжении всего периода выкармливания (табл.). Этому способствовали его большие размеры, легкость добывания и высокая численность. В 1996 г. в рационе птенцов жук-кузька составлял не более 4–6 %. В 1997 г. благодаря вспышке численности щурки в значительной степени переключились на него. С 20.07, когда массово появились крылатые формы имаго прямокрылых, в пище резко увеличилось количество кузнечиков.

Состав насекомых определялся по габитусу принесенных особей, поэтому во многих случаях речь идет лишь о крупных систематических группах. Однако, многие насекомые во время кормления не попадают по назначению: одно-двухнедельные птенцы не в состоянии проглотить всю приносимую родителями пищу. Часть насекомых остается в гнездовой подстилке. Собранных насекомых помо-

Состав добычи, приносимой шурками птенцам (за 3 ч наблюдений), в %
Composition of prey brought by bee-eaters for nestlings (during 3 h observations) in %

Дата	n	<i>Anisoptera agricola</i>	<i>Apis mellifera</i>	Стрекозы Dragonflies	Совки Noctuids	Дневные бабочки Butterflies	Кузнечики Grasshoppers	Шмели Bumblebees	Другие насекомые Other insects
Date	n								
14.07	72	58,3	8,3	11,1	8,3	2,8	—	5,6	5,6
15.07	94	86,2	3,2	3,2	4,3	2,1	—	—	1,1
16.07	98	67,3	16,3	5,1	4,1	5,1	—	—	2,0
17.07	121	67,8	17,4	3,3	3,3	3,3	—	3,3	1,7
18.07	180	78,3	11,7	2,2	3,3	—	2,2	—	2,2
19.07	148	72,3	23,0	4,1	3,4	—	2,0	—	—
20.07	159	61,0	—	—	3,8	11,9	21,4	0,6	1,3
21.07	146	71,2	5,5	—	2,7	5,5	13,7	—	—
Всего:	1018	70,7	10,7	2,9	3,8	3,9	6,0	0,9	1,1
Total:									

гал определять энтомолог А.Н. Дрогваленко, за что мы выражаем ему нашу искреннюю признательность.

Медоносная пчела в рационе птенцов золотистой шурки играла второстепенную роль. Для этих птиц она имеет низкую энергетическую ценность из-за небольших размеров. Только массовая встречаемость в природе привлекает к ней шурок. Доля пчел в их питании увеличивается, когда по каким-либо причинам сокращается численность стрекоз, бабочек, жуков, кузнечиков и других насекомых. Высока она там, где бедна энтомофауна, редки крупные и средние насекомые. Но в таком дисбалансе виноват уже сам человек. Кроме того, охотясь за пчелами, шурки отдают предпочтение трутням. Они крупнее рабочих пчел и являются более выгодной добычей.

При рассмотрении вопроса "шурки и пчелы" важно не упускать

из виду еще один важный аспект. Щурки поедают большое количество крупных стрекоз, которые также активно охотятся на медоносных пчел. В 1996 г. доля стрекоз в рационе в некоторые дни достигала половины (Ручкин, 1998).

Очевидна и польза, приносимая золотистой щуркой растениеводству. Достаточно подсчитать количество уничтожаемых жуков-кузек. Пара щурок приносила в среднем 55 насекомых в час. Средняя доля жука-кузьки в рационе превышала 70 % (табл.). “Рабочий день” взрослых птиц в период выкармливания составляет около 13 часов. Таким образом, только для птенцов пара щурок уничтожала в день около 500 жуков-кузек. За 30 дней кормления это составит 15 тыс. экз.

С 18.07 в питании птенцов стали встречаться крупные зеленые кузнечики (*Tettigonia viridis* и *T. cantans*). Приносили птицы также крупных кобылок. Это было связано с массовым появлением крылатых форм у прямокрылых и более интенсивном перемещении взрослых особей.

С 20.07 щурки стали приносить больше дневных бабочек. Особенно часто попадались репейницы (*Pyrameis cardui*). Кроме того, в рационе птенцов постоянно встречались совки: озимая (*Scotia segetum*) и совка-гамма (*Plusia gamma*). В отличие от других представителей семейства эти виды активны и в дневное время. Как известно, это опасные вредители злаковых.

С 22.07 увеличилось число приносимых в гнездо шпанских мушек (*Lytta vesicatoria*) из семейства жуков-нарывников (*Meloidae*). Эти насекомые ядовиты. Их яд — кантаридин — очень токсичен. Птенцы всегда отказывались есть этих жуков. Они выплевывали их, и шпанские мушки в массе ползали по гнездовой подстилке.

Среди добываемых щурками насекомых нередко попадались крупные стрекозы из семейств Коромысла и Настоящие стрекозы. Мелких стрекоз из семейств Лютки или Стрелки птицы не ловили. Встречались также одиночные пчелы из семейств *Andrenidae* и *Megachilidae*. Этим насекомым легко определить по габитусу: у андренид последний брюшной шертшпидтий заострен и имеет опушение, на задних коксах есть пучки щетинок; у мегахилид на нижней части плоского брюшка есть полосочка в виде опушения из волосков. Иногда птицы приносили в гнездо пчелу-плотника (*Xylocopa* sp.), самую крупную из одиночных пчел, встречающихся в Украине. Попадались роющие осы из семейства *Sphecidae*, а именно бембек носатый (*Bembex rostrata*). Эти осы жили колониями в норках недалеко от золотистых щурок. Встречались в рационе и другие осы — представители семейств *Pompilidae* и *Vespidae*.

Наблюдая за кормлением птенцов золотистой щурки, мы стремились изучить также поведение птиц, их звуковые сигналы. Чаще всего отмечались 6 сигналов:

- 1) кр-ю-кр-ю-кр-ю (основной сигнал);
- 2) тирли-тирли-тирли (отрывисто) — обычно сидя на ветке;
- 3) путь-путь-путь (сигнал опасности);
- 4) кр-кр-кр-(приглушенно) — только в норе, когда птица принесла корм в гнездо, а птенцы инертны, после этого сигнала они преобразуются и начинают выпрашивать корм;
- 5) кавр-кавр-кавр (приглушенно, наподобие урчания лягушки) — когда птицы встречаются в норе во время кормления и мешают друг другу, в таком случае обе или одна из щурок издают такой сигнал;
- 6) каврю-каврю-каврю — обычно сидя на ветке.

Особое внимание хотелось бы обратить на первый, наиболее распространенный сигнал. В ходе ежедневных наблюдений у нас сложилась своя точка зрения на его значение. Считается, что этот сигнал способствует объединению стаи птиц, не дает ей рассредоточиться и помогает сконцентрироваться в местах наиболее удачной охоты (Долгушин и др., 1970). По нашему мнению, он не столько стайный, сколько “парный”, особое значение имеет для каждой пары внутри стаи птиц. Пары у щурок очень крепкие, действия партнеров хорошо согласованы между собой. Когда одна птица обогревает птенцов, другая не залетает в нору кормить их. Да и во время кормления щурки встречаются в норе довольно редко. Это бывает, как правило, лишь во время интенсивной и удачной охоты. Чем бы ни занималась одна птица, другая знает о ее местонахождении. Такая информация поступает благодаря упомянутому сигналу. Видеть друг друга щурки могут далеко не всегда, но слышат хорошо. Очевидно, по индивидуальным особенностям голоса они легко узнают партнера.

ЛИТЕРАТУРА

- Долгушин И.А., Корелов М.Н., Кузьмина М.А. и др. (1970): Птицы Казахстана. Алма-Ата. З: 1-646.
- Ручкин Н.В. (1998): К питанию птенцов золотистой щурки. - Птицы басс. Сев. Донца. Харьков. 4-5: 62-65.

*Украина, (Ukraine), 310022, г. Харьков,
ул. Тринклера, 8, Музей природы. Н.В. Ручкин.*

СТРОКИ ВЕСНЯНОГО ПРИЛЬОТУ ПТАХІВ В ОКОЛИЦЯХ ОВРУЧА У 1975–1992 рр.

В.М. Хлебешко, В.К. Цицюра

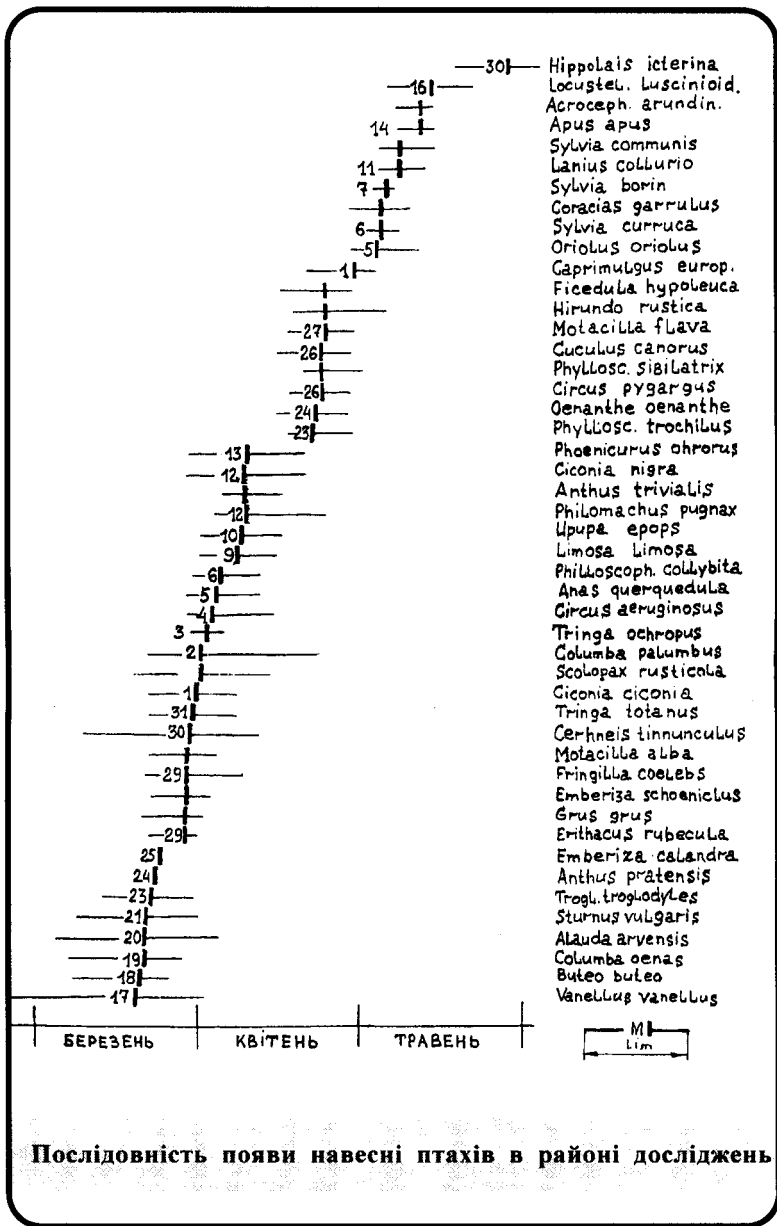
Times of the spring arrival of birds in environs of the Ovruch town in 1975–1992.
- V.M. Khlebesko, V.K. Tsitsyura. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Observation
were carried out in the north of Zhitomir region. Data on 55 species are presented.

Key words: Zhitomir region, migration, spring, phenology.

В ході багаторічних спостережень були зібрані дані по фенології весняної міграції 55 видів птахів. Послідовність появи мігрантів зображена на схемі (рис.). Умовні позначення у наведеному нижче списку: М – середня багаторічна дата, SE – середньоквадратична похибка, SD – середньоквадратичне відхилення, lim – крайні значення.

- Ciconia ciconia* приліт
03.04.77. - 01.04.80. - 07.04.81. - 30.03.83. - 06.04.84. - 07.04.85. -
31.03.86. - 04.04.87. - 29.03.88. - 23.03.89. - 25.03.90. -
n = 11 M = 1.04 SE = 1.5 SD = 5.0 lim: 23.03 - 7.04
- C. nigra* приліт
05.04.78. - 13.04.80. - 22.04.81. - 19.04.82. - 30.03.83. -
n = 5 M = 12.04 SE = 4.3 SD = 9.6 lim: 30.03 - 22.04
- Anas platyrhynchos* приліт
12.03.79. - 04.03.81. - 15.03.84. -
n = 3 M = 10.03 SE = 3.3 SD = 5.7 lim: 4.03 - 15.03
- A. querquedula* приліт
11.04.78. - 19.04.80. - 02.04.84. - 28.03.85. - 04.04.87. - 28.03.89. -
n = 6 M = 5.04 SE = 3.5 SD = 8.6 lim: 28.03 - 19.04
- Aythya ferina* приліт
23.04.80. - 18.04.86. -
- Buteo buteo* приліт
07.03.77. - 23.03.78. - 25.03.79. - 23.03.82. - 12.03.83. -
n = 5 M = 18.03 SE = 3.6 SD = 8.0 lim: 7.03 - 25.03
- Circus pygargus* приліт
30.04.79. - 19.04.82. - 30.04.87. -
n = 3 M = 26.04 SE = 3.7 SD = 6.4 lim: 19.04 - 30.04
- C. aeruginosus* приліт
03.04.77. - 11.04.78. - 02.04.80. - 30.03.86. -
n = 4 M = 4.04 SE = 2.6 SD = 5.1 lim: 30.03 - 11.04

Sequence of bird arrival in area investigated.

Cerchneis tinnunculus приліт

11.04.78. - 13.04.79. - 01.04.80. - 10.03.82. - 06.04.84. - 18.03.90. -
n = 6 M = 31.03 SE = 5.6 SD = 13.7 lim: 10.03 - 13.04

Grus grus приліт

25.03.78. - 31.03.79. - 29.03.83. - 02.04.86. - 02.04.87. - 28.03.88. -
21.03.89. -
n = 7 M = 29.03 SE = 1.7 SD = 4.4 lim: 21.03 - 2.04

Vanellus vanellus приліт

24.03.78. - 23.03.79. - 09.03.81. - 22.03.82. - 14.03.83. - 26.03.84. -
20.03.85. - 20.03.86. - 02.04.87. - 05.03.89. - 23.02.90. -
n = 11 M = 17.03 SE = 3.3 SD = 10.8 lim: 23.02 - 2.04

Tringa totanus приліт

03.04.77. - 23.03.79. - 05.04.80. - 02.04.83. - 07.04.84. - 30.03.86. -
29.03.88. - 28.03.89. -
n = 8 M = 31.03 SE = 1.7 SD = 4.8 lim: 23.03 - 7.04

T. ochropus приліт

05.04.78. - 31.03.79. - 30.03.83. - 09.04.84. -
n = 4 M = 3.04 SE = 2.3 SD = 4.6 lim: 30.03 - 9.04

T. glareola приліт

29.03.85. -

Philomachus pugnax приліт

06.04.84. - 26.04.86. - 04.04.87. - 10.04.89. -
n = 4 M = 12.04 SE = 5.0 SD = 10.0 lim: 4.04 - 26.04

Gallinago gallinago приліт

03.04.77. - 26.03.79. -

Scolopax rusticola приліт

23.03.77. - 08.04.78. - 03.04.79. - 12.04.82. - 15.04.83. - 03.04.84. -
03.04.85. -
n = 7 M = 5.04 SE = 2.8 SD = 7.5 lim: 23.03 - 15.04

Limosa limosa приліт

10.04.77. - 11.04.78. - 15.04.79. - 16.04.80. - 03.04.83. - 02.04.84. -
14.04.85. - 04.04.86. - 09.04.87. - 06.04.88. -
n = 10 M = 9.04 SE = 1.6 SD = 5.1 lim: 2.04 - 16.04

Columba oenas приліт

19.03.76. - 06.03.77. - 23.03.78. - 18.03.80. - 17.03.82. - 14.03.83. -
25.03.84. - 28.03.88. -
n = 8 M = 19.03 SE = 2.4 SD = 6.9 lim: 6.03 - 28.03

C. palumbus приліт

22.03.77. - 11.04.78. - 24.03.83. - 30.03.84. - 02.04.86. - 24.04.87. -
27.03.90. -
n = 7 M = 2.04 SE = 4.4 SD = 11.6 lim: 22.03 - 24.04

- Cuculus canorus* приліт
30.04.77. - 22.04.78. - 27.04.79. - 29.04.82. - 27.04.83. - 30.04.84. -
28.04.85. - 22.04.86. - 28.04.87. - 20.04.89. - 17.04.90. -
n = 11 M = 25.04 SE = 1.3 SD = 4.4 lim: 17.04 - 30.04
- Caprimulgus europaeus* приліт
04.05.78. - 05.05.79. - 23.04.80. -
n = 3 M = 1.05 SE = 3.9 SD = 6.7 lim: 23.04 - 5.05
- Apus apus* приліт
13.05.72. - 11.05.73. - 15.05.74. - 12.05.75. - 13.05.76. - 14.05.78. -
12.05.80. - 20.05.81. - 19.05.83. - 12.05.84. - 15.05.85. - 15.05.86. -
13.05.87. - 15.05.88. - 16.05.89. - 14.05.90. -
n = 16 M = 14.05 SE = 0.6 SD = 2.5 lim: 11.05 - 20.05
- Coracias garrulus* приліт
09.05.73. - 08.05.77. - 03.05.79. - 08.05.81. - 01.05.82. - 12.05.83. -
08.05.85. - 30.04.88. -
n = 8 M = 6.05 SE = 1.5 SD = 4.3 lim: 30.04 - 12.05
- Upupa epops* приліт
09.04.77. - 16.04.78. - 17.04.79. - 04.04.86. - 02.04.87. -
n = 5 M = 10.04 SE = 3.0 SD = 6.8 lim: 2.04 - 17.04
- Jynx torquilla* приліт
16.04.78. - 20.04.89. -
- Alauda arvensis* приліт
07.03.77. - 24.03.78. - 01.04.80. - 10.03.81. - 22.03.82. - 20.03.83. -
31.03.85. - 04.04.87. - 28.03.88. - 04.03.89. - 09.03.90. -
n = 11 M = 20.03 SE = 3.3 SD = 11.0 lim: 4.03 - 4.04
- Hirundo rustica* приліт
30.04.73. - 28.04.74. - 02.05.76. - 30.04.77. - 26.04.78. - 24.04.79. -
26.04.80. - 29.04.81. - 22.04.82. - 22.04.83. - 06.05.84. - 27.04.85. -
23.04.86. - 03.05.88. - 20.04.89. - 27.04.90. -
n = 16 M = 27.04 SE = 1.1 SD = 4.4 lim: 20.04 - 6.05
- Motacilla flava* приліт
27.04.78. - 30.04.79. - 19.04.80. - 25.04.81. - 28.04.84. - 30.04.85. -
27.04.88. - 25.04.89. - 29.04.90. -
n = 9 M = 27.04 SE = 1.1 SD = 3.4 lim: 19.04 - 30.04
- M. alba* приліт
23.03.77. - 23.03.78. - 23.03.79. - 02.04.80. - 29.03.83. - 02.04.84. -
31.03.85. - 05.04.87. - 27.03.90. -
n = 9 M = 29.03 SE = 1.6 SD = 4.9 lim: 23.03 - 5.04
- Anthus trivialis* приліт
06.04.77. - 16.04.78. - 14.04.80. - 08.04.85. - 17.04.88. - 12.04.89. -

- 13.04.91. -
 $n = 7$ $M = 12.04$ $SE = 1.5$ $SD = 4.0$ $lim: 6.04 - 17.04$
A. pratensis приліт
- 16.03.77. - 31.03.79. - 01.04.80. - 16.03.90. -
 $n = 4$ $M = 24.03$ $SE = 4.5$ $SD = 9.0$ $lim: 16.03 - 1.04$
Lanius collurio приліт
- 14.05.77. - 07.05.78. - 05.05.79. - 10.05.83. - 12.05.84. - 14.05.88. -
 14.05.89. -
 $n = 7$ $M = 11.05$ $SE = 1.4$ $SD = 3.7$ $lim: 5.05 - 14.05$
Troglodytes troglodytes приліт
- 23.03.77. - 23.03.79. - 01.04.80. - 24.03.83. - 26.03.86. - 13.03.89. -
 $n = 6$ $M = 24.03$ $SE = 2.5$ $SD = 6.2$ $lim: 13.03 - 1.04$
Erithacus rubecula приліт
- 29.03.77. - 23.03.79. - 01.04.80. - 30.03.84. -
 $n = 4$ $M = 29.03$ $SE = 2.0$ $SD = 3.9$ $lim: 23.03 - 1.04$
Phoenicurus ochruros приліт
- 09.04.77. - 16.04.78. - 16.04.79. - 19.04.80. - 01.04.83. - 21.04.85. -
 13.04.87. - 10.04.88. -
 $n = 8$ $M = 13.04$ $SE = 2.3$ $SD = 6.4$ $lim: 1.04 - 21.04$
Ph. phoenicurus приліт
- 01.05.77. - 03.05.78. -
Oenanthe oenanthe приліт
- 29.04.78. - 30.04.87. - 17.04.88. - 20.04.89. -
 $n = 4$ $M = 24.04$ $SE = 3.3$ $SD = 6.5$ $lim: 17.04 - 30.04$
Locustella luscinioides приліт
- 24.05.77. - 14.05.78. - 15.05.79. - 19.05.80. - 13.05.81. - 17.05.83. -
 15.05.84. - 07.05.85. - 16.05.86. -
 $n = 9$ $M = 16.05$ $SE = 1.5$ $SD = 4.6$ $lim: 7.05 - 24.05$
L. naevia приліт
- 25.05.77. - 24.05.78. - 19.05.79. -
 $n = 3$ $M = 23.05$ $SE = 1.8$ $SD = 3.2$ $lim: 19.05 - 25.05$
Acrocephalus arundinaceus приліт
- 14.05.78. - 13.05.81. - 15.05.84. - 16.05.86. - 10.05.89. -
 $n = 5$ $M = 14.05$ $SE = 1.0$ $SD = 2.3$ $lim: 10.05 - 16.05$
Hippolais icterina приліт
- 20.05.77. -
Sylvia borin приліт
- 05.05.83. - 08.05.84. - 07.05.85. -
 $n = 3$ $M = 7.05$ $SE = 0.9$ $SD = 1.5$ $lim: 5.05 - 8.05$
S. curruca приліт
- 10.05.77. - 04.05.79. - 05.05.83. - 05.05.87. -

$n = 4$ $M = 6.05$ $SE = 1.4$ $SD = 2.7$ $lim: 4.05 - 10.05$

S. communis приліт

16.05.77. - 07.05.78. - 09.05.80. - 08.05.84. - 09.05.85. - 14.05.89. -

$n = 6$ $M = 11.05$ $SE = 1.5$ $SD = 3.6$ $lim: 7.05 - 16.05$

Phylloscopus trochilus приліт

24.04.77. - 22.04.78. - 27.04.79. - 21.04.83. - 22.04.85. - 21.04.86. -

01.05.87. - 21.04.89. - 10.04.90. -

$n = 9$ $M = 22.04$ $SE = 1.9$ $SD = 5.7$ $lim: 10.04 - 1.05$

P. collybita приліт

06.04.77. - 12.04.78. - 31.03.79. - 05.04.80. -

$n = 4$ $M = 6.04$ $SE = 2.5$ $SD = 4.9$ $lim: 31.03 - 12.04$

Ph. sibilatrix приліт

24.04.77. - 22.04.78. - 27.04.79. - 27.04.83. - 24.04.85. - 23.04.86. -

02.05.87. - 29.04.88. - 29.04.90. -

$n = 9$ $M = 26.04$ $SE = 1.1$ $SD = 3.3$ $lim: 22.04 - 2.05$

Muscicapa striata приліт

05.05.82. - 12.05.84. -

Ficedula hypoleuca приліт

01.05.76. - 26.04.77. - 16.04.78. - 29.04.81. - 01.05.88. - 30.04.90. -

$n = 6$ $M = 27.04$ $SE = 2.4$ $SD = 5.8$ $lim: 16.04 - 1.05$

Emberiza calandra приліт

25.03.78. - 23.03.79. - 27.03.80. -

$n = 3$ $M = 25.03$ $SE = 1.2$ $SD = 2.0$ $lim: 23.03 - 27.03$

E. schoeniclus приліт

03.04.77. - 23.03.79. - 30.03.86. -

$n = 3$ $M = 29.03$ $SE = 3.2$ $SD = 5.6$ $lim: 23.03 - 3.04$

Fringilla coelebs приліт

24.03.77. - 24.03.78. - 24.03.79. - 02.04.80. - 07.04.81. - 23.03.82. -

02.04.83. - 30.03.84. - 01.04.85. - 30.03.86. - 09.04.87. - 25.03.88. -

21.03.89. - 23.03.90. -

$n = 14$ $M = 29.03$ $SE = 1.6$ $SD = 6.0$ $lim: 21.03 - 9.04$

Sturnus vulgaris приліт

08.03.77. - 24.03.78. - 23.03.79. - 30.03.80. - 10.03.81. - 23.03.82. -

14.03.83. - 25.03.84. - 28.03.85. - 28.03.86. -

$n = 10$ $M = 21.03$ $SE = 2.5$ $SD = 7.8$ $lim: 8.03 - 30.03$

Oriolus oriolus приліт

03.05.76. - 04.05.77. - 02.05.78. - 07.05.80. - 13.05.81. - 03.05.86. -

$n = 6$ $M = 5.05$ $SE = 1.7$ $SD = 4.1$ $lim: 2.05 - 13.05$

МАТЕРІАЛИ ПО ФЕНОЛОГІЇ МІГРАЦІЙ ПТАХІВ У КОРОСТИШІВСЬКОМУ РАЙОНІ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

І.М. Полюшкевич

Materials on the phenology of bird migrations in Korostyshiv district of Zhitomir region. - I.M. Polyushkevich. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data on 101 species were collected in 1985–1998.

Key words: Zhitomir region, migration, phenology.

Спостереження зв міграцією птахів проводилися у 1985–1998 рр. Дані за 1992–1993 рр. відсутні у зв'язку зі службою в армії. Всього за цей період зареєстровано 187 видів птахів, зібрані фенодані по 101. В основному матеріал зібраний в околицях с. Більківці, у 1997–1998 рр. спостереження проводилися також і в інших пунктах району. Велику допомогу в цій роботі надали мисливці з с. Більківці В.І. Кириченко та А.Р. Кириченко, за що висловлюю їм свою вдячність. Умовні позначення у наведеному нижче списку: М — середня багаторічна дата, SE — середньоквадратична похибка, SD — середньоквадратичне відхилення, lim — крайні значення.

Podiceps ruficollis приліт

11.04.98. -

Botaurus stellaris приліт

07.04.96. -

Egretta alba приліт

31.03.96. - 03.04.98. -

Ardea cinerea приліт

27.03.86. - 29.03.87. - 25.03.88. - 09.04.89. - 21.03.90. - 23.03.91. -

19.03.94. - 30.03.95. - 30.03.96. - 02.04.97. - 05.04.98. -

n = 11 M = 28.03 SE = 1.9 SD = 6.4 lim: 19.03 - 9.04

Ciconia ciconia приліт

03.04.85. - 23.03.86. - 31.03.87. - 20.03.88. - 18.03.89. - 21.03.90. -

31.03.91. - 22.03.92. - 26.03.93. - 29.03.94. - 23.03.95. - 28.03.96. -

07.04.97. - 03.04.98. -

n = 14 M = 27.03 SE = 1.6 SD = 6.1 lim: 18.03 - 7.04

C. nigra приліт

02.04.94. - 20.04.95. - 13.04.96. - 31.03.97. - 10.04.98. -

n = 5 M = 9.04 SE = 3.7 SD = 8.2 lim: 31.03 - 20.04

- Cygnus olor* приліт
24.03.96. - 08.03.97. -
- C. cygnus* початок прольоту
23.02.97. -
- Anser anser* початок прольоту
20.03.86. - 14.03.88. - 27.02.89. - 23.02.90. - 27.02.95. - 24.03.96. -
27.02.97. - 01.03.98. -
n = 8 M = 6.03 SE = 4.0 SD = 11.2 lim: 23.02 - 24.03
- A. albifrons* початок прольоту
30.03.96. - 27.02.97. - 07.03.98. -
n = 3 M = 12.03 SE = 9.3 SD = 16.1 lim: 27.02 - 30.03
- Anser erythropus* початок прольоту
12.04.96. - 03.04.98. -
- A. fabalis* початок прольоту
24.03.85. - 18.03.87. - 13.03.91. - 02.03.94. - 29.03.96. - 26.02.97. -
28.02.98. -
n = 7 M = 12.03 SE = 4.6 SD = 12.3 lim: 26.02 - 29.03
- Anas platyrhynchos* приліт
14.03.85. - 25.03.86. - 29.03.87. - 23.03.88. - 24.02.89. - 25.02.90. -
08.03.91. - 03.03.94. - 11.02.95. - 05.04.96. - 01.03.97. - 22.02.98. -
n = 12 M = 9.03 SE = 4.7 SD = 16.3 lim: 11.02 - 5.04
- A. penelope* приліт
03.03.94. - 06.04.96. - 02.03.97. - 04.04.98. -
n = 4 M = 19.03 SE = 9.7 SD = 19.4 lim: 2.03 - 6.04
- A. acuta* приліт
28.03.97. -
- A. querquedula* приліт
23.03.91. - 12.03.94. - 10.04.95. - 06.04.96. - 16.03.97. - 11.04.98. -
n = 6 M = 29.03 SE = 5.4 SD = 13.2 lim: 12.03 - 11.04
- A. clypeata* приліт
27.03.94. - 20.04.96. - 05.04.98. -
n = 3 M = 7.04 SE = 7.0 SD = 12.1 lim: 27.03 - 20.04
- Vucephala clangula* приліт
04.03.94. -
- Mergus merganser* приліт
07.04.98. -
- Buteo lagopus* останнє спостереження
12.04.96. - 30.03.97. -
- B. buteo* приліт
01.03.89. - 08.03.90. - 23.03.91. - 07.03.94. - 21.02.95. - 31.03.96. -

- 28.02.97. - 22.02.98. -
n = 8 M = 7.03 SE = 4.8 SD = 13.5 lim: 21.02 - 31.03
Aquila pomarina приліт
09.04.95. - 19.04.97. -
A. chrysaetos приліт
02.04.96. -
Circus cyaneus приліт
13.03.89. - 05.03.94. - 22.02.98. -
n = 3 M = 4.03 SE = 5.5 SD = 9.5 lim: 22.02 - 13.03
C. pygargus приліт
02.04.95. - 13.04.97. -
C. aeruginosus приліт
18.03.90. - 23.03.91. - 27.03.94. - 18.04.95. - 07.04.96. - 09.04.97. -
03.04.98. -
n = 7 M = 2.04 SE = 4.0 SD = 10.7 lim: 18.03 - 18.04
Falco tinnunculus приліт
19.04.94. - 12.04.96. - 11.04.98. -
n = 3 M = 14.04 SE = 2.5 SD = 4.4 lim: 11.04 - 19.04
F. subbuteo приліт
26.04.95. - 12.04.96. - 02.05.97. - 27.04.98. -
n = 4 M = 24.04 SE = 4.3 SD = 8.6 lim: 12.04 - 2.05
Coturnix coturnix приліт
26.04.94. - 29.04.95. - 04.05.96. - 10.05.97. - 03.05.98. -
n = 5 M = 2.05 SE = 2.4 SD = 5.3 lim: 26.04 - 10.05
Crex crex приліт
13.05.96. - 22.05.97. - 30.04.98. -
n = 3 M = 12.05 SE = 6.4 SD = 11.1 lim: 30.04 - 22.05
Rallus aquaticus приліт
05.04.98. -
Gallinula chloropus приліт
22.04.95. - 29.04.96. - 19.04.97. - 19.04.98. -
n = 4 M = 22.04 SE = 2.4 SD = 4.7 lim: 19.04 - 29.04
Grus grus приліт
31.03.85. - 28.03.86. - 02.04.87. - 30.03.88. - 09.04.89. - 21.03.90. -
14.04.91. - 29.03.94. - 30.03.95. - 07.04.96. - 10.04.97. - 31.03.98. -
n = 12 M = 2.04 SE = 1.9 SD = 6.7 lim: 21.03 - 14.04
Charadrius dubius приліт
07.04.98. -
Vanellus vanellus приліт
24.03.85. - 19.03.86. - 22.03.87. - 17.03.88. - 24.02.89. - 25.02.90. -

- 16.03.91. - 07.03.94. - 26.02.95. - 24.03.96. - 26.02.97. - 23.02.98. -
 $n = 12$ $M = 9.03$ $SE = 3.5$ $SD = 12.0$ $lim: 23.02 - 24.03$
Tringa ochropus приліт
 09.04.95. - 05.04.98. -
T. glareola приліт
 07.04.96. - 13.04.97. - 19.04.98. -
 $n = 3$ $M = 13.04$ $SE = 3.5$ $SD = 6.0$ $lim: 7.04 - 19.04$
T. totanus приліт
 30.03.97. - 11.04.98. -
T. stagnatilis приліт
 19.04.98. -
Actitis hypoleucos приліт
 11.04.98. -
Philomachus pugnax приліт
 26.04.97. - 04.04.98. -
Gallinago media приліт
 26.04.97. -
G. gallinago приліт
 26.03.88. - 23.03.91. - 25.03.94. - 17.03.95. - 31.03.96. - 16.03.97. -
 03.04.98. -
 $n = 7$ $M = 25.03$ $SE = 2.5$ $SD = 6.7$ $lim: 16.03 - 3.04$
Numenius arquata приліт
 08.04.89. -
Numenius phaeopus приліт
 12.04.98. -
Larus canus приліт
 09.04.95. - 07.04.96. - 08.04.97. -
 $n = 3$ $M = 8.04$ $SE = 0.6$ $SD = 1.0$ $lim: 7.04 - 9.04$
L. fuscus приліт
 09.04.95. - 07.04.96. -
L. ridibundus приліт
 28.03.86. - 29.03.87. - 28.03.88. - 18.03.89. - 07.03.90. - 23.03.91. -
 26.03.94. - 11.03.95. - 05.04.96. - 04.04.98. -
 $n = 10$ $M = 24.03$ $SE = 3.0$ $SD = 9.6$ $lim: 7.03 - 5.04$
Chlidonias leucoptera приліт
 13.05.95. - 19.04.98. -
Ch. nigra приліт
 13.05.95. - 01.05.96. - 09.05.97. -
 $n = 3$ $M = 8.05$ $SE = 3.5$ $SD = 6.1$ $lim: 1.05 - 13.05$
Columba oenas приліт
 22.03.87. - 30.03.88. - 09.03.97. -

$n = 3$ $M = 20.03$ $SE = 6.1$ $SD = 10.6$ $lim: 9.03 - 30.03$

C. palumbus приліт

03.04.88. - 12.03.89. - 18.03.90. - 13.03.94. - 31.03.95. - 28.03.96. -
07.03.97. - 28.02.98. -

$n = 8$ $M = 18.03$ $SE = 4.3$ $SD = 12.1$ $lim: 28.02 - 3.04$

Streptopelia turtur приліт

26.04.97. -

Cuculus canorus приліт

26.04.85. - 06.05.87. - 03.05.88. - 22.04.89. - 24.04.90. - 27.04.91. -
18.04.94. - 22.04.95. - 27.04.96. - 30.04.97. - 19.04.98. -

$n = 11$ $M = 26.04$ $SE = 1.7$ $SD = 5.6$ $lim: 18.04 - 6.05$

Apus apus приліт

09.05.90. - 07.05.91. - 12.05.95. - 05.05.96. - 05.05.98. -

$n = 5$ $M = 8.05$ $SE = 1.3$ $SD = 3.0$ $lim: 5.05 - 12.05$

Merops apiaster приліт

04.05.96. - 12.05.97. - 07.05.98. -

$n = 3$ $M = 8.05$ $SE = 2.3$ $SD = 4.0$ $lim: 4.05 - 12.05$

Upupa epops приліт

08.04.89. - 04.04.90. - 19.04.91. - 18.04.94. - 25.04.95. - 26.04.96. -
24.04.97. - 05.04.98. -

$n = 8$ $M = 16.04$ $SE = 3.3$ $SD = 9.2$ $lim: 4.04 - 26.04$

Jynx torquilla приліт

09.04.89. - 22.04.95. - 27.04.97. - 19.04.98. -

$n = 4$ $M = 19.04$ $SE = 3.8$ $SD = 7.6$ $lim: 9.04 - 27.04$

Lullula arborea приліт

09.03.98. -

Alauda arvensis приліт

24.03.85. - 22.03.86. - 22.03.87. - 17.03.88. - 24.02.89. - 24.02.90. -
24.02.91. - 28.02.94. - 12.02.95. - 30.03.96. - 24.02.97. - 22.02.98. -

$n = 12$ $M = 6.03$ $SE = 4.4$ $SD = 15.4$ $lim: 12.02 - 30.03$

Riparia riparia приліт

07.05.91. - 12.05.97. - 16.05.98. -

$n = 3$ $M = 12.05$ $SE = 2.6$ $SD = 4.5$ $lim: 7.05 - 16.05$

Hirundo rustica приліт

06.04.85. - 17.04.86. - 25.04.87. - 06.04.88. - 15.04.90. - 18.04.91. -
10.04.94. - 18.04.95. - 07.04.96. - 14.04.97. - 12.04.98. -

$n = 11$ $M = 13.04$ $SE = 1.8$ $SD = 6.0$ $lim: 6.04 - 25.04$

Delichon urbica приліт

05.05.87. - 30.04.88. - 01.05.90. - 03.05.91. - 25.04.95. - 06.04.96. -
30.04.97. - 18.04.98. -

$n = 8$ $M = 26.04$ $SE = 3.4$ $SD = 9.7$ $lim: 6.04 - 5.05$

- Motacilla flava* приліт
05.04.85. - 27.04.88. - 09.04.89. - 17.04.90. - 20.04.91. - 19.04.94. -
22.04.95. - 27.04.96. - 25.04.97. - 11.04.98. -
n = 10 M = 18.04 SE = 2.4 SD = 7.7 lim: 5.04 - 27.04
- M. alba* приліт
31.03.86. - 06.04.87. - 20.03.88. - 07.04.89. - 26.02.90. - 23.03.91. -
18.03.94. - 29.03.95. - 31.03.96. - 23.03.97. - 29.03.98. -
n = 11 M = 25.03 SE = 3.3 SD = 11.1 lim: 26.02 - 7.04
- Anthus pratensis* приліт
18.03.95. - 07.04.96. - 16.03.97. - 04.04.98. -
n = 4 M = 27.03 SE = 5.7 SD = 11.4 lim: 16.03 - 7.04
- Lanius collurio* приліт
12.05.95. - 27.04.97. - 05.05.98. -
n = 3 M = 5.05 SE = 4.3 SD = 7.5 lim: 27.04 - 12.05
- Bombycilla garrulus* останнє спостереження
22.04.96. - 22.04.97. - 10.04.98. -
n = 3 M = 18.04 SE = 4.0 SD = 6.9 lim: 10.04 - 22.04
- Prunella modularis* приліт
26.04.97. -
- Erithacus rubecula* приліт
01.04.89. - 04.04.90. - 24.03.91. - 05.04.95. - 07.04.96. - 08.04.98. -
n = 6 M = 3.04 SE = 2.2 SD = 5.5 lim: 24.03 - 8.04
- Luscinia luscinia* приліт
29.04.91. - 26.04.94. - 22.04.95. - 28.04.96. - 01.05.97. - 20.04.98. -
n = 6 M = 26.04 SE = 1.7 SD = 4.2 lim: 20.04 - 1.05
- Phoenicurus ochruros* приліт
12.04.87. - 28.03.88. - 06.04.91. - 02.04.94. - 13.04.95. - 07.04.96. -
06.04.97. - 08.04.98. -
n = 8 M = 6.04 SE = 1.8 SD = 5.2 lim: 28.03 - 13.04
- Saxicola rubetra* приліт
25.04.95. - 27.04.96. - 13.05.97. - 19.04.98. -
n = 4 M = 29.04 SE = 5.1 SD = 10.2 lim: 19.04 - 13.05
- Oenanthe oenanthe* приліт
11.04.95. - 02.04.96. - 25.04.97. - 08.04.98. -
n = 4 M = 12.04 SE = 4.9 SD = 9.7 lim: 2.04 - 25.04
- Turdus merula* приліт
03.03.95. - 07.04.96. - 30.03.97. - 07.03.98. -
n = 4 M = 20.03 SE = 8.6 SD = 17.1 lim: 3.03 - 7.04
- T. pilaris* приліт
30.03.87. - 25.03.88. - 25.02.89. - 25.02.90. - 01.03.91. - 08.03.94. -

- 25.02.95. - 15.03.96. - 01.03.97. - 22.02.98. -
 $n = 10$ $M = 7.03$ $SE = 4.0$ $SD = 12.7$ $lim: 22.02 - 30.03$
T. iliacus приліт
- 15.04.96. - 05.04.97. - 05.04.98. -
 $n = 3$ $M = 8.04$ $SE = 3.3$ $SD = 5.8$ $lim: 5.04 - 15.04$
T. philomelos приліт
- 30.03.96. - 02.04.98. -
Acrocephalus arundinaceus приліт
- 29.04.98. -
Hippolais icterina приліт
- 26.04.98. -
Sylvia atricapilla приліт
- 04.05.96. - 26.04.98. -
Phylloscopus trochilus приліт
- 21.04.95. - 13.04.96. - 27.04.97. - 05.04.98. -
 $n = 4$ $M = 17.04$ $SE = 4.8$ $SD = 9.6$ $lim: 5.04 - 27.04$
Muscicapa striata приліт
- 02.05.96. - 26.04.98. -
Ficedula hypoleuca приліт
- 27.04.94. - 22.04.95. -
Emberiza schoeniclus приліт
- 30.03.87. - 19.03.88. - 05.03.89. - 08.03.90. - 08.03.94. - 04.03.95. -
 10.03.97. -
 $n = 7$ $M = 12.03$ $SE = 3.5$ $SD = 9.3$ $lim: 4.03 - 30.03$
Fringilla coelebs приліт
- 31.03.85. - 26.03.86. - 31.03.87. - 25.03.88. - 15.03.89. - 09.03.90. -
 27.03.91. - 22.03.94. - 24.02.95. - 27.03.96. - 13.03.97. - 06.03.98. -
 $n = 12$ $M = 19.03$ $SE = 3.2$ $SD = 11.1$ $lim: 24.02 - 31.03$
Chloris chloris приліт
- 07.03.95. - 06.03.97. -
Spinus spinus останнє спостереження
- 12.04.98. -
Acanthis cannabina приліт
- 22.03.91. - 02.03.97. - 22.02.98. -
 $n = 3$ $M = 6.03$ $SE = 8.3$ $SD = 14.4$ $lim: 22.02 - 22.03$
Pyrhula pyrrhula останнє спостереження
- 18.04.96. - 26.03.97. -
Sturnus vulgaris приліт
- 14.03.85. - 19.03.86. - 22.03.87. - 12.03.88. - 26.02.89. - 25.02.90. -
 16.03.91. - 04.03.94. - 20.02.95. - 24.03.96. - 27.02.97. - 22.02.98. -
 $n = 12$ $M = 8.03$ $SE = 3.3$ $SD = 11.5$ $lim: 20.02 - 24.03$

- Oriolus oriolus* приліт
07.05.85. - 03.05.86. - 14.05.87. - 09.05.88. - 07.05.89. - 06.05.90. -
05.05.91. - 08.05.95. - 09.05.96. - 06.05.97. - 03.05.98. -
n = 11 M = 7.05 SE = 0.9 SD = 3.1 lim: 3.05 - 14.05
- Corvus frugilegus* приліт
11.03.85. - 08.03.86. - 12.03.87. - 05.03.88. - 24.02.89. - 23.02.90. -
24.02.91. - 26.02.94. - 25.02.95. - 16.03.96. - 27.02.97. - 22.02.98. -
n = 12 M = 2.03 SE = 2.2 SD = 7.7 lim: 22.02 - 16.03
- Podiceps ruficollis* останнє спостереження
30.08.98. -
- Botaurus stellaris* останнє спостереження
11.09.96. - 04.11.98. -
- Egretta alba* останнє спостереження
06.10.95. -
- Ardea cinerea* останнє спостереження
19.10.86. - 20.09.87. - 02.10.88. - 03.10.89. - 14.09.90. - 29.09.91. -
01.10.94. - 22.10.95. - 12.10.96. - 25.10.97. - 03.11.98. -
n = 11 M = 8.10 SE = 4.7 SD = 15.5 lim: 14.09 - 3.11
- Ciconia ciconia* останнє спостереження
11.09.86. - 17.09.87. - 01.09.88. - 31.08.89. - 29.08.90. - 28.08.91. -
11.09.94. - 02.09.95. - 04.09.96. - 06.09.97. - 09.09.98. -
n = 11 M = 5.09 SE = 1.9 SD = 6.3 lim: 28.08 - 17.09
- C. nigra* останнє спостереження
13.09.90. - 13.09.95. - 14.09.96. - 10.09.97. - 25.09.98. -
n = 5 M = 15.09 SE = 2.6 SD = 5.8 lim: 10.09 - 25.09
- Cygnus olor* останнє спостереження
18.10.98. -
- Anser anser* останнє спостереження
18.10.86. - 17.10.88. - 16.10.89. - 13.10.90. - 20.10.95. - 16.09.97. -
n = 6 M = 12.10 SE = 5.2 SD = 12.8 lim: 16.09 - 20.10
- A. albifrons* останнє спостереження
16.11.97. - 03.11.98. -
- A. fabalis* останнє спостереження
22.10.85. - 02.10.87. - 06.10.91. -
n = 3 M = 10.10 SE = 6.1 SD = 10.6 lim: 2.10 - 22.10
- Anas platyrhynchos* останнє спостереження
18.11.88. - 30.10.89. - 02.12.90. - 08.11.91. - 06.12.97. - 20.11.98. -
n = 6 M = 19.11 SE = 5.7 SD = 14.0 lim: 30.10 - 6.12
- A. crecca* останнє спостереження
05.10.96. - 17.10.98. -

- A. querquedula* останнє спостереження
15.10.94. - 12.10.96. -
- A. clypeata* останнє спостереження
07.10.98. -
- Aythya fuligula* останнє спостереження
13.10.96. -
- Pandion haliaetus* останнє спостереження
21.09.96. - 20.09.97. - 01.09.98. -
n = 3 M = 14.09 SE = 6.5 SD = 11.3 lim: 1.09 - 21.09
- Pernis apivorus* останнє спостереження
20.09.97. -
- Buteo lagopus* приліт
15.10.95. - 18.10.96. - 04.10.97. -
n = 3 M = 12.10 SE = 4.3 SD = 7.4 lim: 4.10 - 18.10
- B. buteo* останнє спостереження
15.11.89. - 29.10.90. - 30.10.91. - 08.11.94. - 11.11.95. - 20.11.97. -
n = 6 M = 9.11 SE = 3.6 SD = 8.7 lim: 29.10 - 20.11
- Aquila pomarina* останнє спостереження
12.09.95. - 21.09.97. -
- Circus cyaneus* останнє спостереження
11.11.89. - 07.12.97. - 25.10.98. -
n = 3 M = 14.11 SE = 12.5 SD = 21.7 lim: 25.10 - 7.12
- C. pygargus* останнє спостереження
06.09.95. - 15.09.97. - 22.09.98. -
n = 3 M = 14.09 SE = 4.6 SD = 8.0 lim: 6.09 - 22.09
- C. aeruginosus* останнє спостереження
02.09.90. - 25.09.94. - 03.09.95. - 25.09.96. - 20.09.97. - 06.09.98. -
n = 6 M = 14.09 SE = 4.5 SD = 11.0 lim: 2.09 - 25.09
- Falco tinnunculus* останнє спостереження
24.09.94. - 15.09.96. - 11.10.98. -
n = 3 M = 27.09 SE = 7.6 SD = 13.2 lim: 15.09 - 11.10
- F. subbuteo* останнє спостереження
24.08.89. - 03.09.95. - 06.09.97. -
n = 3 M = 1.09 SE = 3.9 SD = 6.8 lim: 24.08 - 6.09
- Coturnix coturnix* останнє спостереження
01.10.94. - 22.10.95. - 02.11.96. - 09.11.97. - 04.10.98. -
n = 5 M = 20.10 SE = 7.7 SD = 17.2 lim: 1.10 - 9.11
- Crex crex* останнє спостереження
04.10.98. -
- Rallus aquaticus* останнє спостереження
18.10.98. -

- Gallinula chloropus* останнє спостереження
10.10.95. - 14.10.96. - 11.10.97. - 18.10.98. -
n = 4 M = 13.10 SE = 1.8 SD = 3.6 lim: 10.10 - 18.10
- Grus grus* останнє спостереження
14.10.85. - 07.10.86. - 20.10.88. - 20.10.89. - 13.10.90. - 10.10.91. -
14.10.94. - 15.10.95. - 12.10.96. - 22.10.97. - 23.10.98. -
n = 11 M = 15.10 SE = 1.5 SD = 5.1 lim: 7.10 - 23.10
- Vanellus vanellus* останнє спостереження
25.09.85. - 27.09.86. - 26.09.87. - 12.10.88. - 14.10.89. - 07.11.90. -
30.10.91. - 30.10.94. - 08.10.95. - 17.11.96. - 29.11.97. - 07.11.98. -
n = 12 M = 22.10 SE = 6.2 SD = 21.6 lim: 25.09 - 29.11
- Tringa ochropus* останнє спостереження
09.09.95. - 19.08.98. -
- T. glareola* останнє спостереження
29.08.96. - 03.09.97. - 06.09.98. -
n = 3 M = 2.09 SE = 2.3 SD = 4.0 lim: 29.08 - 6.09
- Actitis hypoleucos* останнє спостереження
30.08.98. -
- Philomachus pugnax* останнє спостереження
04.11.97. -
- Lymnocyptes minimus* останнє спостереження
12.10.97. -
- Gallinago media* останнє спостереження
31.08.97. -
- G. gallinago* останнє спостереження
06.11.91. - 30.10.94. - 07.11.95. - 16.11.96. - 08.11.97. - 07.11.98. -
n = 6 M = 7.11 SE = 2.2 SD = 5.4 lim: 30.10 - 16.11
- Larus canus* останнє спостереження
13.10.97. -
- L. ridibundus* останнє спостереження
06.10.86. - 02.11.95. -
- Chlidonias nigra* останнє спостереження
07.08.97. -
- Columba oenas* останнє спостереження
01.10.88. - 03.11.97. -
- C. palumbus* останнє спостереження
15.10.94. - 08.10.95. - 05.10.96. - 22.10.97. - 05.10.98. -
n = 5 M = 11.10 SE = 3.3 SD = 7.4 lim: 5.10 - 22.10
- Cuculus canorus* останнє спостереження
30.08.85. - 08.09.87. - 30.08.88. - 26.08.90. - 01.09.94. - 12.09.95. -

- 11.09.96. - 31.08.97. - 05.09.98. -
n = 9 M = 3.09 SE = 2.0 SD = 5.9 lim: 26.08 - 12.09
Apus apus останнє спостереження
28.08.95. - 28.08.98. -
Merops apiaster останнє спостереження
09.09.95. - 29.09.96. - 27.08.97. -
n = 3 M = 11.09 SE = 9.6 SD = 16.6 lim: 27.08 - 29.09
Coracias garrulus останнє спостереження
14.09.98. -
Upupa epops останнє спостереження
09.09.89. - 23.08.95. - 03.09.96. - 26.08.97. -
n = 4 M = 31.08 SE = 3.9 SD = 7.7 lim: 23.08 - 9.09
Jynx torquilla останнє спостереження
04.10.97. -
Alauda arvensis останнє спостереження
12.10.85. - 17.10.87. - 25.10.88. - 25.10.90. - 30.10.91. - 01.10.95. -
02.11.96. - 12.10.97. - 01.11.98. -
n = 9 M = 21.10 SE = 3.6 SD = 10.9 lim: 1.10 - 2.11
Eremophila alpestris приліт
06.11.97. -
Riparia riparia останнє спостереження
06.09.97. - 09.09.98. -
Hirundo rustica останнє спостереження
27.09.85. - 07.10.86. - 24.09.88. - 05.10.90. - 27.09.91. - 03.10.94. -
04.10.95. - 03.10.96. - 20.09.97. - 21.09.98. -
n = 10 M = 29.09 SE = 1.9 SD = 6.1 lim: 20.09 - 7.10
Delichon urbica останнє спостереження
02.09.88. - 20.09.91. - 10.09.96. - 15.09.97. - 13.09.98. -
n = 5 M = 12.09 SE = 3.0 SD = 6.7 lim: 2.09 - 20.09
Motacilla flava останнє спостереження
20.09.88. - 28.08.94. - 24.09.95. - 15.09.96. - 15.09.97. -
n = 5 M = 14.09 SE = 4.6 SD = 10.3 lim: 28.08 - 24.09
M. alba останнє спостереження
27.09.86. - 27.09.87. - 23.10.88. - 10.10.89. - 04.10.91. - 03.10.94. -
14.10.95. - 15.10.96. - 11.10.97. - 11.10.98. -
n = 10 M = 9.10 SE = 2.6 SD = 8.2 lim: 27.09 - 23.10
Anthus pratensis останнє спостереження
15.10.95. - 11.10.97. - 18.10.98. -
n = 3 M = 15.10 SE = 2.0 SD = 3.5 lim: 11.10 - 18.10
Lanius collurio останнє спостереження
31.08.97. - 19.09.98. -

- Bombycilla garrulus* приліт
21.11.95. - 15.11.96. - 10.12.97. -
n = 3 M = 25.11 SE = 7.6 SD = 13.1 lim: 15.11 - 10.12
- Erithacus rubecula* останнє спостереження
06.10.90. - 25.10.97. - 21.10.98. -
n = 3 M = 17.10 SE = 5.8 SD = 10.0 lim: 6.10 - 25.10
- Phoenicurus ochruros* останнє спостереження
07.10.86. - 06.10.87. - 03.10.88. - 30.09.94. - 05.10.96. - 11.10.97. -
22.10.98. -
n = 7 M = 8.10 SE = 2.7 SD = 7.2 lim: 30.09 - 22.10
- Scolopax rusticola* останнє спостереження
08.10.95. - 03.11.96. -
- Saxicola rubetra* останнє спостереження
06.09.98. -
- Oenanthe oenanthe* останнє спостереження
01.09.96. - 21.09.97. -
- Turdus merula* останнє спостереження
05.11.95. - 25.10.96. - 23.11.97. - 07.11.98. -
n = 4 M = 7.11 SE = 6.0 SD = 12.0 lim: 25.10 - 23.11
- T. pilaris* останнє спостереження
20.10.89. - 05.11.91. - 11.11.95. - 30.12.96. - 11.12.97. - 20.11.98. -
n = 6 M = 21.11 SE = 10.5 SD = 25.7 lim: 20.10 - 30.12
- T. philomelos* останнє спостереження
27.10.96. - 08.11.98. -
- Phylloscopus trochilus* останнє спостереження
25.09.96. - 23.09.97. - 01.10.98. -
n = 3 M = 26.09 SE = 2.4 SD = 4.2 lim: 23.09 - 1.10
- Muscicapa striata* останнє спостереження
25.09.96. -
- Emberiza schoeniclus* останнє спостереження
14.12.90. - 22.10.95. -
- Fringilla coelebs* останнє спостереження
18.10.85. - 16.10.86. - 20.11.88. - 28.09.89. - 13.10.90. - 30.10.91. -
08.11.94. - 10.11.95. - 05.11.96. - 06.11.97. - 07.11.98. -
n = 11 M = 29.10 SE = 4.7 SD = 15.6 lim: 28.09 - 20.11
- Chloris chloris* останнє спостереження
11.10.97. -
- Spinus spinus* приліт
14.10.95. - 06.10.98. -
- Acanthis cannabina* останнє спостереження
22.10.97. - 08.11.98. -

- Pyrrhula pyrrhula* приліт
09.10.95. - 19.10.96. - 18.10.97. - 26.10.98. -
n = 4 M = 18.10 SE = 3.5 SD = 7.0 lim: 9.10 - 26.10
- Sturnus vulgaris* останнє спостереження
05.11.85. - 31.10.88. - 02.12.90. - 31.10.91. - 08.11.94. - 17.11.95. -
02.11.96. - 17.11.97. - 01.11.98. -
n = 9 M = 9.11 SE = 3.6 SD = 10.9 lim: 31.10 - 2.12
- Oriolus oriolus* останнє спостереження
01.09.87. - 11.09.88. - 02.09.90. - 23.08.91. - 30.08.95. - 01.09.96. -
n = 6 M = 1.09 SE = 2.5 SD = 6.1 lim: 23.08 - 11.09
- Corvus frugilegus* останнє спостереження
11.11.97. - 09.11.98. -

Україна (Ukraine), 261236, Житомирська обл.,
Костинцівський р-н, с. Більківці. І.М. Полюшкевич.

МАТЕРИАЛЫ ПО ФЕНОЛОГИИ МИГРАЦИЙ ПТИЦ В ТУЛЬЧИНСКОМ РАЙОНЕ ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ

Д.Г. Очеретный

Materials on the phenology of bird migrations in Tulchin district of Vinnitsa region. - D.G. Ocheretny. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data were collected in 1992–1997. Information on 67 species is presented.

Key words: Vinnitsa region, migration, phenology.

Наблюдения проведены в 1992–1997 гг. в г. Тульчине и его окрестностях: села Клебань, Заречное, Копиевка по р. Сильница; с. Маньковка на р. Южный Буг.

Во время весенней миграции зарегистрированы 64 вида птиц, осенней — 52. Всего феноданные собраны для 67 видов.

Некоторые виды птиц отмечались и в гораздо более поздние сроки, чем приведено ниже. Выпь (*Botaurus stellaris*) — одна особь наблюдалась до 28.11.1993 г. в речной долине уже после ледостава. Серая цапля (*Ardea cinerea*) — одна особь 12.11.1996 г. Белый аист (*Ciconia ciconia*) — одна особь 3.10.1994 г., одна птица найдена погибшей на автодороге 11.10.1997 г. Камышница (*Gallinula chloropus*) — 28.12.1997 г. Полевой жаворонок (*Alauda arvensis*) — две особи 7.11.1992 г. Зарянка (*Erithacus rubecula*) — 22.12.1996 г.

Черный дрозд (*Turdus merula*) — 2.01.1997 г. Пеночка-теньковка (*Phylloscopus collybita*) — 7.11.1992 г.

Условные обозначения в списке: М — средняя многолетняя дата, SE — среднеквадратическая ошибка, SD — среднеквадратическое отклонение, lim — крайние значения.

Podiceps cristatus прилет

03.04.93. - 17.04.94. -

Botaurus stellaris прилет

26.04.92. - 17.04.93. - 17.04.94. - 13.03.97. -

n = 4 М = 11.04 SE = 9.8 SD = 19.5 lim: 13.03 - 26.04

Egretta alba прилет

03.04.93. - 28.02.94. -

Ardea cinerea прилет

21.03.92. - 23.03.93. - 13.03.94. - 28.03.95. - 29.03.96. - 25.03.97. -

n = 6 М = 23.03 SE = 2.4 SD = 5.8 lim: 13.03 - 29.03

Ciconia ciconia прилет

20.03.92. - 19.03.93. - 21.03.94. - 27.03.95. - 30.03.96. - 16.04.97. -

n = 6 М = 27.03 SE = 4.3 SD = 10.6 lim: 19.03 - 16.04

Cygnus olor прилет

02.03.92. - 19.03.93. - 17.02.94. - 23.02.95. - 21.02.96. - 16.02.97. -

n = 6 М = 26.02 SE = 4.7 SD = 11.6 lim: 16.02 - 19.03

Anser anser прилет

12.03.92. - 31.03.93. - 12.03.94. - 06.03.95. - 26.03.96. - 01.03.97. -

n = 6 М = 15.03 SE = 4.7 SD = 11.6 lim: 1.03 - 31.03

Anas platyrhynchos прилет

02.03.92. - 26.02.95. - 15.03.96. -

n = 3 М = 5.03 SE = 5.1 SD = 8.9 lim: 26.02 - 15.03

Buteo lagopus последнее наблюдение

06.03.93. - 17.02.94. - 01.04.95. - 11.03.96. - 09.02.97. -

n = 5 М = 4.03 SE = 8.9 SD = 19.9 lim: 9.02 - 1.04

B. buteo прилет

30.03.93. - 29.03.94. - 13.04.95. -

n = 3 М = 3.04 SE = 4.8 SD = 8.4 lim: 29.03 - 13.04

Circus aeruginosus прилет

26.04.92. - 18.04.93. - 17.04.94. - 19.04.95. - 17.04.97. -

n = 5 М = 19.04 SE = 1.7 SD = 3.8 lim: 17.04 - 26.04

Falco tinnunculus прилет

17.04.94. -

Coturnix coturnix прилет

28.04.94. - 10.05.96. - 20.05.97. -

- $n = 3$ $M = 9.05$ $SE = 6.4$ $SD = 11.0$ $lim: 28.04 - 20.05$
Gallinula chloropus прилет
03.04.93. - 04.04.95. - 29.04.97. -
- $n = 3$ $M = 12.04$ $SE = 8.5$ $SD = 14.7$ $lim: 3.04 - 29.04$
Fulica atra прилет
16.04.94. -
- Grus grus* начало пролета
11.03.97. -
- Charadrius dubius* прилет
03.04.93. -
- Vanellus vanellus* прилет
11.04.93. - 17.04.94. - 31.03.96. - 14.03.97. -
- $n = 4$ $M = 3.04$ $SE = 7.5$ $SD = 14.9$ $lim: 14.03 - 17.04$
Gallinago gallinago прилет
13.03.94. -
- Larus argentatus* прилет
20.03.93. - 23.02.95. - 14.03.97. -
- $n = 3$ $M = 10.03$ $SE = 7.6$ $SD = 13.1$ $lim: 23.02 - 20.03$
L. ridibundus прилет
21.03.92. - 20.03.93. - 19.03.94. - 26.03.95. - 13.04.96. - 12.03.97. -
- $n = 6$ $M = 24.03$ $SE = 4.4$ $SD = 10.9$ $lim: 12.03 - 13.04$
Chlidonias nigra прилет
01.05.92. - 28.04.93. - 30.04.94. - 08.05.95. - 03.05.96. - 08.05.97. -
- $n = 6$ $M = 3.05$ $SE = 1.7$ $SD = 4.2$ $lim: 28.04 - 8.05$
Cuculus canorus прилет
04.05.92. - 09.05.93. - 19.04.94. - 23.04.95. - 29.04.96. - 29.04.97. -
- $n = 6$ $M = 29.04$ $SE = 2.9$ $SD = 7.2$ $lim: 19.04 - 9.05$
Apus apus прилет
22.05.92. - 14.05.93. - 16.05.94. - 10.05.95. - 03.05.96. - 06.05.97. -
- $n = 6$ $M = 12.05$ $SE = 2.8$ $SD = 6.9$ $lim: 3.05 - 22.05$
Alcedo atthis прилет
28.04.92. - 27.03.93. - 18.04.94. - 19.04.95. -
- $n = 4$ $M = 15.04$ $SE = 6.8$ $SD = 13.6$ $lim: 27.03 - 28.04$
Merops apiaster прилет
01.05.93. - 09.05.94. - 11.05.95. - 03.05.96. - 29.04.97. -
- $n = 5$ $M = 5.05$ $SE = 2.3$ $SD = 5.2$ $lim: 29.04 - 11.05$
Upupa epops прилет
05.04.93. - 05.04.94. - 23.04.95. - 07.04.96. - 28.04.97. -
- $n = 5$ $M = 14.04$ $SE = 4.9$ $SD = 11.0$ $lim: 5.04 - 28.04$
Alauda arvensis прилет
02.03.92. - 19.03.93. - 25.02.94. - 25.02.95. - 20.03.96. - 24.02.97. -

$n = 6$ $M = 5.03$ $SE = 4.6$ $SD = 11.3$ $lim: 24.02 - 20.03$

Hirundo rustica прилет

14.04.92. - 15.04.93. - 07.04.94. - 10.04.95. - 03.04.96. - 20.04.97. -

$n = 6$ $M = 12.04$ $SE = 2.5$ $SD = 6.1$ $lim: 3.04 - 20.04$

Delichon urbica прилет

04.05.92. - 20.04.93. - 14.04.94. - 30.04.95. - 28.04.96. - 10.05.97. -

$n = 6$ $M = 28.04$ $SE = 3.8$ $SD = 9.4$ $lim: 14.04 - 10.05$

Motacilla flava прилет

25.04.92. - 09.04.93. - 13.04.94. - 06.04.95. - 29.04.97. -

$n = 5$ $M = 16.04$ $SE = 4.5$ $SD = 10.1$ $lim: 6.04 - 29.04$

M. alba прилет

27.03.92. - 01.04.93. - 29.03.94. - 15.03.95. - 31.03.96. - 27.03.97. -

$n = 6$ $M = 27.03$ $SE = 2.5$ $SD = 6.1$ $lim: 15.03 - 1.04$

Anthus trivialis прилет

26.04.92. - 17.04.94. -

Lanius collurio прилет

17.05.92. - 17.05.93. - 14.05.94. - 08.05.95. - 09.05.97. -

$n = 5$ $M = 13.05$ $SE = 1.9$ $SD = 4.3$ $lim: 8.05 - 17.05$

L. excubitor последнее наблюдение

03.04.96. -

Bombycilla garrulus последнее наблюдение

18.02.94. - 13.04.96. - 23.04.97. -

$n = 3$ $M = 29.03$ $SE = 19.9$ $SD = 34.4$ $lim: 18.02 - 23.04$

Erithacus rubecula прилет

14.04.92. - 30.03.93. - 07.04.94. - 01.04.95. - 07.04.96. -

$n = 5$ $M = 6.04$ $SE = 2.6$ $SD = 5.9$ $lim: 30.03 - 14.04$

Luscinia luscinia прилет

07.05.92. - 05.05.93. - 01.05.94. - 27.04.95. - 29.04.96. - 29.04.97. -

$n = 6$ $M = 1.05$ $SE = 1.6$ $SD = 3.9$ $lim: 27.04 - 7.05$

L. svecica прилет

03.04.93. - 14.04.94. - 17.04.97. -

$n = 3$ $M = 11.04$ $SE = 4.3$ $SD = 7.4$ $lim: 3.04 - 17.04$

Phoenicurus ochruros прилет

15.04.92. - 04.04.93. - 08.04.94. - 01.04.95. - 03.04.96. - 19.04.97. -

$n = 6$ $M = 8.04$ $SE = 2.9$ $SD = 7.2$ $lim: 1.04 - 19.04$

Saxicola rubetra прилет

26.04.92. - 17.04.94. - 11.05.95. -

$n = 3$ $M = 28.04$ $SE = 7.0$ $SD = 12.1$ $lim: 17.04 - 11.05$

S. torquata прилет

02.04.92. - 05.04.93. - 19.03.94. - 20.04.96. -

$n = 4$ $M = 4.04$ $SE = 6.6$ $SD = 13.1$ $lim: 19.03 - 20.04$

- Oenanthe oenanthe* прилет
25.04.93. - 14.04.94. - 13.04.95. -
n = 3 M = 17.04 SE = 3.9 SD = 6.7 lim: 13.04 - 25.04
- Turdus merula* прилет
30.03.93. - 07.04.94. - 29.03.95. - 17.04.97. -
n = 4 M = 5.04 SE = 4.4 SD = 8.8 lim: 29.03 - 17.04
- T. philomelos* прилет
14.04.92. - 11.04.93. - 07.04.94. - 23.03.95. - 17.04.97. -
n = 5 M = 8.04 SE = 4.4 SD = 9.8 lim: 23.03 - 17.04
- Acrocephalus schoenobaenus* прилет
26.04.92. - 27.04.94. - 03.05.95. -
n = 3 M = 29.04 SE = 2.2 SD = 3.8 lim: 26.04 - 3.05
- Hippolais icterina* прилет
09.05.94. -
- Sylvia nisoria* прилет
09.05.93. -
- S. atricapilla* прилет
28.04.93. - 29.04.97. -
- S. communis* прилет
04.05.92. - 19.04.94. - 28.04.95. -
n = 3 M = 27.04 SE = 4.3 SD = 7.5 lim: 19.04 - 4.05
- S. curruca* прилет
19.04.94. - 20.04.95. - 26.04.96. - 22.04.97. -
n = 4 M = 22.04 SE = 1.6 SD = 3.1 lim: 19.04 - 26.04
- Phylloscopus trochilus* прилет
26.04.92. - 18.04.93. - 18.04.94. - 01.05.95. - 26.04.96. - 23.04.97. -
n = 6 M = 24.04 SE = 2.1 SD = 5.1 lim: 18.04 - 1.05
- Ph. collybita* прилет
04.04.92. - 16.04.93. - 05.04.94. - 17.04.95. - 06.04.96. - 16.04.97. -
n = 6 M = 11.04 SE = 2.6 SD = 6.3 lim: 4.04 - 17.04
- Ph. sibilatrix* прилет
28.04.92. - 25.04.93. - 19.04.94. - 23.04.95. - 29.04.97. -
n = 5 M = 25.04 SE = 1.8 SD = 4.0 lim: 19.04 - 29.04
- Muscicapa striata* прилет
20.05.95. -
- Ficedula albicollis* прилет
27.04.94. -
- Remiz pendulinus* прилет
10.04.94. -
- Fringilla coelebs* прилет
27.03.92. - 11.04.93. - 12.03.94. - 06.03.95. - 01.04.96. - 16.03.97. -

- $n = 6$ $M = 23.03$ $SE = 5.5$ $SD = 13.5$ $lim: 6.03 - 11.04$
Spinus spinus последнее наблюдение
 11.04.93. - 06.04.94. - 26.02.95. - 18.03.96. - 14.03.97. -
 $n = 5$ $M = 22.03$ $SE = 8.0$ $SD = 17.9$ $lim: 26.02 - 11.04$
Pyrhula pyrrhula последнее наблюдение
 31.03.93. - 05.04.94. - 18.04.95. - 01.04.96. - 06.04.97. -
 $n = 5$ $M = 6.04$ $SE = 3.2$ $SD = 7.2$ $lim: 31.03 - 18.04$
Sturnus vulgaris прилет
 02.03.92. - 23.03.93. - 01.03.94. - 26.02.95. - 08.03.96. - 13.03.97. -
 $n = 6$ $M = 8.03$ $SE = 3.8$ $SD = 9.3$ $lim: 26.02 - 23.03$
Oriolus oriolus прилет
 01.05.92. - 09.05.93. - 04.05.94. - 10.05.95. - 08.05.96. - 08.05.97. -
 $n = 6$ $M = 7.05$ $SE = 1.4$ $SD = 3.4$ $lim: 1.05 - 10.05$
- Podiceps cristatus* последнее наблюдение
 15.10.93. - 12.10.94. - 07.10.95. -
 $n = 3$ $M = 11.10$ $SE = 2.3$ $SD = 4.0$ $lim: 7.10 - 15.10$
Botaurus stellaris последнее наблюдение
 31.10.93. - 16.09.95. - 28.09.96. -
 $n = 3$ $M = 5.10$ $SE = 13.5$ $SD = 23.3$ $lim: 16.09 - 31.10$
Egretta alba последнее наблюдение
 27.11.92. - 25.09.93. -
Ardea cinerea последнее наблюдение
 04.10.92. - 16.10.93. - 23.10.94. - 07.10.95. - 06.10.96. - 03.10.97. -
 $n = 6$ $M = 10.10$ $SE = 3.2$ $SD = 7.9$ $lim: 3.10 - 23.10$
A. purpurea последнее наблюдение
 02.09.95. - 31.08.96. - 23.08.97. -
 $n = 3$ $M = 29.08$ $SE = 3.1$ $SD = 5.3$ $lim: 23.08 - 2.09$
Ciconia ciconia последнее наблюдение
 12.08.93. - 29.08.94. - 31.08.95. - 23.08.97. -
 $n = 4$ $M = 24.08$ $SE = 4.3$ $SD = 8.5$ $lim: 12.08 - 31.08$
Cygnus olor последнее наблюдение
 21.10.92. - 31.10.93. - 12.10.94. - 07.10.95. - 07.10.96. - 07.12.97. -
 $n = 6$ $M = 24.10$ $SE = 9.5$ $SD = 23.3$ $lim: 7.10 - 7.12$
Anser anser последнее наблюдение
 12.11.92. - 12.10.96. - 07.12.97. -
 $n = 3$ $M = 10.11$ $SE = 16.2$ $SD = 28.1$ $lim: 12.10 - 7.12$
Milvus migrans последнее наблюдение
 28.08.93. -
Buteo lagopus прилет
 07.11.92. - 13.11.93. - 19.11.94. - 09.12.95. - 17.11.96. - 06.12.97. -

- $n = 6$ $M = 22.11$ $SE = 5.2$ $SD = 12.8$ $lim: 7.11 - 9.12$
B. buteo последнее наблюдение
04.10.93. - 16.10.94. - 15.11.97. -
- $n = 3$ $M = 22.10$ $SE = 12.5$ $SD = 21.6$ $lim: 4.10 - 15.11$
Circus cyaneus последнее наблюдение
14.11.93. -
- C. aeruginosus* последнее наблюдение
26.09.92. - 09.09.95. -
- Coturnix coturnix* последнее наблюдение
14.09.94. - 14.09.96. - 23.08.97. -
- $n = 3$ $M = 7.09$ $SE = 7.3$ $SD = 12.7$ $lim: 23.08 - 14.09$
Gallinula chloropus последнее наблюдение
09.10.92. - 16.10.93. - 29.10.94. - 21.10.95. - 10.10.96. - 15.11.97. -
- $n = 6$ $M = 22.10$ $SE = 5.7$ $SD = 14.0$ $lim: 9.10 - 15.11$
Fulica atra последнее наблюдение
06.12.92. - 16.10.93. - 12.10.94. -
- $n = 3$ $M = 1.11$ $SE = 17.7$ $SD = 30.7$ $lim: 12.10 - 6.12$
Grus grus последнее наблюдение
12.10.96. -
- Charadrius dubius* последнее наблюдение
24.10.93. -
- Vanellus vanellus* последнее наблюдение
31.10.94. - 17.10.95. - 03.10.97. -
- $n = 3$ $M = 17.10$ $SE = 8.1$ $SD = 14.0$ $lim: 3.10 - 31.10$
Gallinago gallinago последнее наблюдение
12.09.92. - 24.10.93. - 16.10.94. - 01.10.95. - 14.12.96. - 09.11.97. -
- $n = 6$ $M = 23.10$ $SE = 13.2$ $SD = 32.3$ $lim: 12.09 - 14.12$
Larus argentatus последнее наблюдение
26.09.93. - 29.10.94. - 07.10.95. -
- $n = 3$ $M = 11.10$ $SE = 9.7$ $SD = 16.8$ $lim: 26.09 - 29.10$
L. ridibundus последнее наблюдение
21.11.92. - 31.10.93. - 18.12.94. - 29.09.95. - 18.12.96. - 06.11.97. -
- $n = 6$ $M = 15.11$ $SE = 12.6$ $SD = 30.8$ $lim: 29.09 - 18.12$
Columba palumbus последнее наблюдение
25.09.92. - 12.10.94. - 05.10.97. -
- $n = 3$ $M = 4.10$ $SE = 4.9$ $SD = 8.5$ $lim: 25.09 - 12.10$
Cuculus canorus последнее наблюдение
26.08.95. - 31.08.96. - 23.08.97. -
- $n = 3$ $M = 27.08$ $SE = 2.3$ $SD = 4.0$ $lim: 23.08 - 31.08$
Apus apus последнее наблюдение
17.08.94. - 16.08.97. -

- Alcedo atthis* последнее наблюдение
09.10.94. - 26.09.95. -
- Merops apiaster* последнее наблюдение
12.09.92. - 11.09.93. - 29.08.94. - 15.09.95. - 14.09.96. - 07.09.97. -
n = 6 M = 10.09 SE = 2.6 SD = 6.3 lim: 29.08 - 15.09
- Upupa epops* последнее наблюдение
28.08.93. - 04.09.94. - 12.09.95. -
n = 3 M = 4.09 SE = 4.3 SD = 7.5 lim: 28.08 - 12.09
- Alauda arvensis* последнее наблюдение
04.10.92. - 09.10.93. - 16.10.94. - 08.10.95. - 21.09.96. - 05.10.97. -
n = 6 M = 6.10 SE = 3.4 SD = 8.3 lim: 21.09 - 16.10
- Riparia riparia* последнее наблюдение
16.08.92. - 29.08.94. - 24.08.97. -
n = 3 M = 23.08 SE = 3.8 SD = 6.6 lim: 16.08 - 29.08
- Hirundo rustica* последнее наблюдение
04.10.92. - 03.10.93. - 09.10.94. - 18.09.95. - 28.09.96. - 04.10.97. -
n = 6 M = 1.10 SE = 3.0 SD = 7.3 lim: 18.09 - 9.10
- Delichon urbica* последнее наблюдение
11.09.93. - 01.09.97. -
- Motacilla alba* последнее наблюдение
20.09.92. - 09.10.93. - 06.10.94. - 08.10.95. - 01.10.96. - 10.10.97. -
n = 6 M = 4.10 SE = 3.1 SD = 7.6 lim: 20.09 - 10.10
- Lanius collurio* последнее наблюдение
30.08.92. - 28.08.97. -
- Bombycilla garrulus* прилет
28.11.94. - 25.12.95. - 02.11.96. -
n = 3 M = 28.11 SE = 15.3 SD = 26.5 lim: 2.11 - 25.12
- Erithacus rubecula* последнее наблюдение
28.10.96. -
- Luscinia luscinia* последнее наблюдение
23.08.97. -
- Phoenicurus ochruros* последнее наблюдение
14.11.97. -
- Saxicola rubetra* последнее наблюдение
02.09.95. -
- S. torquata* последнее наблюдение
05.10.97. -
- Turdus merula* последнее наблюдение
25.09.92. - 25.09.93. - 28.09.96. -
n = 3 M = 26.09 SE = 1.0 SD = 1.7 lim: 25.09 - 28.09

- T. philomelos* последнее наблюдение
25.09.92. - 09.10.93. - 06.10.94. - 08.10.95. -
n = 4 M = 5.10 SE = 3.3 SD = 6.5 lim: 25.09 - 9.10
- Acrocephalus schoenobaenus* последнее наблюдение
24.09.93. - 20.09.94. - 16.09.95. - 06.09.97. -
n = 4 M = 17.09 SE = 3.9 SD = 7.7 lim: 6.09 - 24.09
- Sylvia atricapilla* последнее наблюдение
20.09.92. -
- Phylloscopus collybita* последнее наблюдение
03.10.92. - 09.10.93. - 03.10.94. - 10.10.96. - 03.10.97. -
n = 5 M = 6.10 SE = 1.6 SD = 3.6 lim: 3.10 - 10.10
- Fringilla coelebs* последнее наблюдение
24.10.93. - 03.10.94. - 03.10.95. - 29.10.96. - 10.10.97. -
n = 5 M = 14.10 SE = 5.4 SD = 12.1 lim: 3.10 - 29.10
- Spinus spinus* прилет
15.10.93. - 06.10.94. - 20.09.95. - 14.10.96. - 04.10.97. -
n = 5 M = 6.10 SE = 4.5 SD = 10.1 lim: 20.09 - 15.10
- Pyrrhula pyrrhula* прилет
07.11.92. - 24.10.93. - 16.10.94. - 05.10.95. - 31.10.96. - 09.11.97. -
n = 6 M = 26.10 SE = 5.5 SD = 13.5 lim: 5.10 - 9.11
- Sturnus vulgaris* последнее наблюдение
01.11.92. - 31.10.93. - 19.11.94. - 08.10.95. - 10.10.96. - 10.10.97. -
n = 6 M = 24.10 SE = 6.9 SD = 16.9 lim: 8.10 - 19.11
- Oriolus oriolus* последнее наблюдение
03.09.94. - 13.08.95. - 24.08.97. -
n = 3 M = 24.08 SE = 6.1 SD = 10.5 lim: 13.08 - 3.09

Украина (Ukraine), 288300, Винницькая обл.,
г. Тульчин, ул. Менделеева, 6. Д.Г. Очеретный.

МАТЕРИАЛЫ ПО ФЕНОЛОГИИ МИГРАЦИЙ ПТИЦ В ИВАНКОВСКОМ РАЙОНЕ КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ

Д.Н. Борзаковский

Materials to the phenology of bird migrations in Ivankiv district of Kyiv region. -
D.N. Borzakovsky. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data were collected in 1967-
1970 and 1983-1991. Information on 33 species is presented.

Key words: Kyiv region, migration, phenology.

Наблюдения проводились в пгт Иванков и его окрестностях, а также на территории Иванковского лесхоза в 1967–1970 и 1983–1991 гг.* Условные обозначения в списке: М — средняя многолетняя дата, SE — среднеквадратическая ошибка, SD — среднеквадратическое отклонение, lim — крайние значения.

- Ardea cinerea* прилет
31.03.67. - 31.03.70. - 09.03.84. - 23.03.87. - 28.03.91. -
n = 5 М = 24.03 SE = 4.1 SD = 9.2 lim: 9.03 - 31.03
- Ciconia ciconia* прилет
28.03.70. - 26.03.83. - 29.03.84. - 06.04.85. - 21.03.87. - 26.03.88. -
20.03.89. - 23.03.90. - 26.03.91. -
n = 9 М = 26.03 SE = 1.7 SD = 5.0 lim: 20.03 - 6.04
- C. nigra* прилет
08.04.81. - 08.04.82. - 09.04.83. - 12.04.84. - 10.04.85. - 04.04.86. -
11.04.87. - 06.04.89. - 28.03.90. - 02.04.91. -
n = 10 М = 7.04 SE = 1.5 SD = 4.6 lim: 28.03 - 12.04
- Cygnus olor* прилет
07.03.89. -
- Anser sp.* начало пролета
07.03.67. - 05.03.70. - 14.03.85. - 13.03.87. - 15.03.88. - 10.03.89. -
11.03.91. -
n = 7 М = 11.03 SE = 1.4 SD = 3.7 lim: 5.03 - 15.03
- Anas platyrhynchos* прилет
03.03.84. - 17.03.88. - 23.02.90. -
n = 3 М = 5.03 SE = 6.4 SD = 11.1 lim: 23.02 - 17.03
- A. querquedula* прилет
06.04.87. -
- Grus grus* начало пролета
08.03.67. - 04.04.84. - 12.03.89. -
n = 3 М = 18.03 SE = 8.4 SD = 14.6 lim: 8.03 - 4.04
- Vanellus vanellus* прилет
28.03.84. - 17.03.85. - 01.04.87. - 21.03.88. - 16.03.89. - 09.03.90. -
16.03.91. -
n = 7 М = 20.03 SE = 3.0 SD = 7.9 lim: 9.03 - 1.04
- Gallinago gallinago* прилет
26.03.88. - 06.04.89. - 27.03.91. -
n = 3 М = 30.03 SE = 3.5 SD = 6.1 lim: 26.03 - 6.04

* Статья подготовлена мной по дневникам Д.Н. Борзаковского — В.Н. Грищенко.

- Scolopax rusticola* прилет
31.03.70. - 05.04.87. - 11.04.89. -
n = 3 M = 5.04 SE = 3.2 SD = 5.5 lim: 31.03 - 11.04
- Larus ridibundus* прилет
29.03.84. - 05.04.85. - 21.03.91. -
n = 3 M = 29.03 SE = 4.3 SD = 7.5 lim: 21.03 - 5.04
- Chlidonias nigra* прилет
26.04.84. -
- Sterna hirundo* прилет
25.04.67. - 26.04.84. -
- Columba oenas* прилет
12.03.87. -
- Cuculus canorus* прилет
19.04.67. - 01.05.84. - 20.04.87. - 20.04.88. - 19.04.89. - 20.04.90. -
23.04.91. -
n = 7 M = 22.04 SE = 1.6 SD = 4.3 lim: 19.04 - 1.05
- Coracias garrulus* прилет
03.05.85. -
- Upupa epops* прилет
20.04.67. - 24.04.84. - 14.04.87. - 15.04.88. - 10.04.89. - 18.04.90. -
n = 6 M = 17.04 SE = 2.0 SD = 4.9 lim: 10.04 - 24.04
- Jynx torquilla* прилет
25.04.67. - 30.04.84. -
- Alauda arvensis* прилет
23.03.70. - 28.03.83. - 30.03.87. - 18.03.88. - 28.02.89. - 22.02.90. -
13.03.91. -
n = 7 M = 15.03 SE = 5.2 SD = 13.8 lim: 22.02 - 30.03
- Riparia riparia* прилет
28.04.85. -
- Hirundo rustica* прилет
18.04.67. - 28.04.84. - 28.04.87. - 28.04.88. - 22.04.89. - 17.04.90. -
21.04.91. -
n = 7 M = 23.04 SE = 1.8 SD = 4.8 lim: 17.04 - 28.04
- Motacilla alba* прилет
31.03.70. - 27.03.83. - 01.04.84. - 03.04.87. - 20.03.88. - 20.03.89. -
24.03.90. - 22.03.91. -
n = 8 M = 26.03 SE = 2.0 SD = 5.6 lim: 20.03 - 3.04
- Erithacus rubecula* прилет
03.04.70. - 03.04.85. - 04.04.87. - 03.04.88. - 25.03.91. -
n = 5 M = 1.04 SE = 1.9 SD = 4.2 lim: 25.03 - 4.04

- Luscinia luscinia* прилет
07.05.83. - 02.05.84. - 03.05.88. - 26.04.89. - 30.04.90. - 26.04.91. -
n = 6 M = 1.05 SE = 1.8 SD = 4.3 lim: 26.04 - 7.05
- Phoenicurus phoenicurus* прилет
04.05.88. -
- Turdus philomelos* прилет
05.04.87. -
- Muscicapa striata* прилет
28.04.84. -
- Emberiza hortulana* прилет
03.04.70. -
- Fringilla coelebs* прилет
01.04.70. - 28.03.83. - 09.04.84. - 04.04.85. - 29.03.87. - 27.03.88. -
22.03.89. - 26.03.90. - 20.03.91. -
n = 9 M = 29.03 SE = 2.1 SD = 6.2 lim: 20.03 - 9.04
- Chloris chloris* прилет
01.04.70. -
- Sturnus vulgaris* прилет
13.03.67. - 08.03.70. - 23.03.84. - 15.03.85. - 12.03.87. - 20.03.88. -
13.03.89. - 12.03.91. -
n = 8 M = 15.03 SE = 1.7 SD = 4.8 lim: 8.03 - 23.03
- Oriolus oriolus* прилет
09.05.84. - 11.05.85. - 07.05.87. - 10.05.88. - 09.05.89. - 07.05.90. -
08.05.91. -
n = 7 M = 9.05 SE = 0.6 SD = 1.5 lim: 7.05 - 11.05
- Ciconia ciconia* последнее наблюдение
01.09.88. -
- C. nigra* последнее наблюдение
21.10.81. - 16.09.90. -
- Anser sp.* начало пролета
03.10.85. - 24.09.87. -
- Grus grus* начало пролета
29.09.87. - 04.09.90. -
- Scolopax rusticola* последнее наблюдение
26.10.84. -
- Hirundo rustica* последнее наблюдение
12.09.89. - 20.09.90. -
- Motacilla alba* последнее наблюдение
20.09.84. - 23.09.88. -

<i>Fringilla coelebs</i>	последнее наблюдение
10.11.89. -	
<i>Pyrrhula pyrrhula</i>	прилет
06.11.85. -	

*Україна (Ukraine), 255300, Київська обл., нпт Іванков,
ул.Чкалова, б. Д.Н. Борзаковський.*

ОСОБЛИВОСТІ ВЕСНЯНОЇ МІГРАЦІЇ ПТАХІВ НА ПОДІЛЛІ В 1996 р.

В.О. Новак

Peculiarities of the spring migration of birds in Podolia in 1996. - V.O. Novak. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Spring of 1996 was cold and snowy. The continuous snow cover kept all March. All rivers in the first decade of April have strongly overflowed. Migration of water birds was very mass, it passed in short time. Observation were carried out in Letychiv and Khmelnytsky districts of Khmelnytsky region. Peculiarities of migration of separate species are described.

Key words: Khmelnytsky region, migration, spring, water birds, birds of prey.

Весна 1996 р. виявилася найбільш холодною і багатосніжною на Поділлі за останнє десятиліття. Суцільний сніговий покрив тримався практично весь березень (а окремі ділянки снігу були наявні аж до перших чисел травня) танучи дуже повільно. В результаті масового різкого танення снігу в першій декаді квітня всі річки в центральних (Хмельницький, Летичівський) районах Хмельницької області вийшли з берегів, утворивши по своїх долинах великі мілководні водойми з численними острівцями. В той же час на риборозплідних ставках крига танула протягом усього квітня і лише в першій декаді травня повністю зникла. Все це спричинило наймасовішу міграцію водно-болотяних птахів і причому в досить стислі строки, порівняно з останніми роками. Наші спостереження були проведені на утворених мілководних водоймах у долинах річок Південний Буг (між с. Пирогівці Хмельницького і с. Голосків Летичівського районів, ділянка 2 x 7 км; с. Требухівці — с. Головченці, 2,5 x 3 км) і Бужок (с. Ставниця — смт Меджибіж, 1 x 3 км), а також на риборозплідних ставках біля сіл Митківці, Ярославка, Ставниця Летичівського району.

Протягом березня птахи майже не мігрували і лише в кінці місяця розпочалась відразу масова міграція різних видів, яка тривала

до середини квітня. Після цього інтенсивність прольоту значно спала. Особливості міграції окремих видів розглянуто нижче, а точні показники чисельності наведено для річкових розливів (РР) біля с. Голосків і ріборозплідних ставків (РРС) біля с. Митківці.

Великий норець (*Podiceps cristatus*). Перші особини відмічені на РР 5.04; максимальна кількість — 10.04. Після зазначеної дати чисельність знизилася (одночасно зі спадом води); останні 10 особин відмічені 28.04. А от на РРС кількість птахів навпаки постійно зростала і вже 19.04 спостерігали 80 особин.

Сірощокий норець (*P. grisegena*). Виявлений лише на РРС, де вже 19.04 відмічено понад 20 особин, причому самці активно токували.

Чорноший норець (*P. nigricollis*). Поодинокі особини з'явилися на РР 12.04 і до 28.04 їх чисельність зростала, після чого зі спадом води птахи залишили ці місця. Зате на РРС чисельність норців у кінці квітня різко зросла.

Малий норець (*P. ruficollis*). 12.04 птаха спостерігали на РР.

Сіра чапля (*Ardea cinerea*). Перші 3 особини відмічені 26.03 на мілководдях р. Південний Буг. З того часу ми майже щодня спостерігали до 8 особин, які летіли в північному і північно-західному напрямках. На РР максимальна чисельність відмічена 20.04, коли вода спала на 50 % затопленої території.

Чепура (*Egretta alba*). Птаха спостерігали на РР 12-28.04; у цей час ще 5 особин відмічено на РРС.

Бугай (*Botaurus stellaris*). Перші крики самців на РРС чули 19.04.

Білий лелека (*Ciconia ciconia*). Першу особину спостерігали 25.03 біля р. Південний Буг в с. Голосків. Відтоді кількість мігруючих птахів за день зросла з 5–10 до 109 (7.04). В середині квітня протягом світлої частини доби пролітало 20–50 особин. Другий пік міграції припав на 18.04 — в цей день відмічено 144 птахи. Проліт тривав ще більше місяця, але кількість мігруючих особин рідко перевищувала 20 на день. Останніх 9 лелек, які летіли на північ, ми спостерігали 27.05.

Чорний лелека (*C. nigra*). Основна міграція тривала 7–12.04, коли протягом окремих днів відмічали по 5–6 особин. Поодиноких птахів спостерігали до 19.04.

Сіра гуска (*Anser anser*). Перші пролітні зграї (до 150 особин) відмічені 19.03. Пік міграції припав на 30.03, коли в північно-східному напрямку за 30 хв. пролетіло 1795 особин. У наступні дні

спостерігали по 3–10 птахів і лише 7.04 їх пролетіло 117. Останніх мігруючих особин виявили 18.04. У місцях гніздування на РРС 19.04 гуси вже утворили пари (всього близько 10).

Гуменник (*A. fabalis*). Протягом періоду міграції відмічений двічі: 30.03 53 особини летіли на схід над с. Голосків і 19.04 124 птахи виявлені на водосховищі Нижні Анаставці (Великий став).

Крижень (*Anas platyrhynchos*). На РР протягом квітня спостерігали 50–150 особин і до 50 — на РРС. Це досить дивно, оскільки лише протягом трьох останніх зим у цих місцях перебувало від 900 до 2000 крижів. У травні на РРС вже було близько 250 птахів, а РР вони покинули зовсім.

Чирка менша (*A. crecca*). Спостерігали лише на РР до 50 особин. Проліт тривав з 10 по 20.04.

Чирка більша (*A. querquedula*). Перший самець на РР відмічений 5.04, а вже 7.04 ми спостерігали близько 700 особин, 12.04 — 1300, 20.04 — 1000, 28.04 — 100. На РРС в цей час перебувало не більше 50 птахів.

Свищ (*A. penelope*). Перша пролітна зграйка з 12 особин відмічена на 2.04, а вже 7.04 на РР виявлено близько 1000 птахів. Надалі чисельність свища тут знизилася (12.04 — 800 особин, 20.04 — 600, 28.04 — 150). На РРС в цей час ми спостерігали невеличкі групи чи пари птахів. Остання пара відмічена на РРС 26.05.

Шилохвіст (*A. acuta*). Проліт тривав 7-20.04. На РР спостерігали не більше 20–50 особин.

Широконоска (*A. clypeata*). Птахи мігрували протягом 12-28.04. На РР перебувало не більше 50 особин, в цей же час дещо меншу їх кількість ми спостерігали на РРС.

Попелюх (*Aythya ferina*). Перші особини з'явилися на РР 5.04, а вже 7.04 тут відмічено близько 500 птахів, 12.04 — 1300, 20.04 — 1000; згодом — різкий спад до 50 особин (28.04). На РРС у квітні спостерігали 20-50, а у травні — близько 100 птахів.

Чубата чернь (*A. fuligula*). Основна міграція пройшла з 7 по 20.04, коли на РР чисельність виду зросла з 50 до 800 особин. На РРС у квітні — травні спостерігали до 20–30 птахів.

Гоголь (*Bucephala clangula*). Пік міграції припав на 7.04, коли на РР відмічено близько 50 особин. Надалі чисельність знижувалася (12.04 — 20 птахів, 20.04 — 10).

Скоба (*Pandion haliaetus*). Перші особини відмічені 7.04 над РР. Пік міграції припав на 18.04, коли над РРС і РР виявлено 7 птахів; з них 2 пари пролетіли у північному напрямку, а 3 особини

ловили рибу. Цих 3 птахів ми бачили там само і 19.04. Всього за час міграції над територією досліджень пролетіло не менше 15 особин.

Скигляр малий (*Aquila pomarina*). Вперше пролітних птахів виявлено 2.04, коли за годину пролетіло 10 поодиноких особин. Пік міграції припав на 18–19.04, коли відмічено відповідно 15 і 7 скиглярів, що летіли по 1–2 птахи разом з канюками чи лелеками. У травні окремих особин ми бачили лише на гніздових територіях. Всього за час міграції відмічено понад 50 птахів.

Зміїд (*Circaetus gallicus*). По одній особині, які летіли на північ, виявлено 12.04 (с. Голосків) і 19.04 (с. Волосівці).

Степовий лунь (*Circus macrourus*). Самця, що летів над РР у північному напрямку, відмічено 7.04 (с. Голосків).

Лиска (*Fulica atra*). Перші птахи виявлені на РР 5.04, але чисельність їх тут протягом першої половини квітня не перевищувала кількох десятків особин, оскільки основна маса лисок переміщувалась на РРС, як тільки там з'являлися ділянки чистої води.

Сивка звичайна (*Pluvialis apricaria*). Велику кількість птахів спостерігали на РР, де їх чисельність з 500 особин (7.04) зросла до 2000 (20.04). Згодом майже всі птахи покинули ці місця. Останніх 4 сивок ми бачили 28.04.

Чайка (*Vanellus vanellus*). Перші пролітні зграйки відмічені 26.03. Пік міграції припав на 12.04, коли на РР спостерігали близько 4000 особин. Практично до кінця квітня міграція завершилась. У травні птахи виявлені лише на гніздових територіях.

Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*). На РР 7.04 відмічено одну особину, а 12.04 — 4. Крім того, 26.05 2 птахи виявлені на мілководдях водосховища Нижні Анастасці (сmt Меджибіж).

Задирак (*Philomachus pugnax*). Міграція тривала протягом усього квітня. На РР спостерігали від 500 (7.04) до 1700 (28.04) особин.

Чорноволик (*Calidris alpina*). Відмічено досить пізню міграцію: 26.05 виявлено близько 120 особин на мілководдях водосховища Нижні Анастасці.

Великий кульон (*Numenius arquata*). Спостерігали лише на РР (7.04 одну особину), а 12.04 — 8); птахи кочували у північно-східному напрямку.

Середній кульон (*N. phaeopus*). 12.04 відмічено особину у зградці з великими кульонами.

Грицик великий (*Limosa limosa*). Протягом перших двох декад квітня (з 7.04) близько 120 особин виявлені на РР. До кінця

місяця тут залишалось 25 особин. На РРС у квітні відмічали лише поодиноких птахів, але вже у травні тут постійно перебувало близько 30 особин (очевидно ті, що залишились на гніздування).

Сріблястий мартин (*Larus argentatus*). Перші птахи на РР з'явилися 6.04, а вже 7.04 їх було 16. До кінця місяця тут залишилося 2 особини. В цей же час на РРС постійно перебувало близько 10 особин.

Чорнокрилий мартин (*L. fuscus*). Перша особина, яка летіла на північ, відмічена 6.04 біля с. Шрубків. На РР найбільшу кількість спостерігали 7.04 (18 птахів); згодом їх чисельність тут знизилася до 1–4 особин. Зате на РРС число птахів продовжувало зростати: 14.04 їх тут було близько 70, а 19.04 — 31. Крім того, в різні дні нами відмічені поодинокі особини, які прямували на північ над суходолом. Усього за час міграції зареєстровано понад 130 особин.

Великий крячок (*Hydroprogne caspia*). Перші пролітні птахи відмічені над розливами рік (12 і 20.04 — с. Голосків, 14.04 — с. Требухівці). Крім того, 27.04 2 птахів бачили на невеликому острові серед РРС разом з групою мартинів.

Шпак (*Sturnus vulgaris*). Перших особин спостерігали 24.03. Пік міграції припав на 12.04, коли на РР відмічено близько 1000 птахів.

Грак (*Corvus frugilegus*). Перші десятки мігруючих особин ми спостерігали 8.03. А от вже 22.03 за день пролетіло близько 10 000 птахів (с. Голосків). Пік міграції припав на 24.03, коли протягом світлої частини доби нами зареєстровано понад 25 000 граків. До кінця місяця за день пролітало від 2 до 3000 особин, а у квітні — до 1000. В середині цього місяця міграція припинилася. Усього за час міграції пролетіло близько 100 000 граків. Проліт проходив у північно-західному напрямку; птахи летіли паралельно автошляху Хмельницький — Вінниця. У дні активної міграції суцільний потік мігруючих граків не переривався протягом світлої частини доби (з 8⁰⁰ до 17⁰⁰).

Усього протягом весняного періоду 1996 р. нами відмічено дати прильоту для 118 видів і дати останньої зустрічі для 7 зимуючих видів.

Україна (Ukraine), 281470, Хмельницька обл.,
Летичівський р-н, с. Голосків. В.О. Новак.

ДО ОРНИТОФАУНИ СЕРЕДНЬОЇ ТЕЧІЇ ПСЛА

В.М. Грищенко, М.Н. Гаврилюк, Є.Д. Яблоновська-Грищенко

To ornithofauna of the middle stream of the Psel river. - V.N. Grishchenko, M.N. Gavrilyuk, E.D. Yablonovska-Grishchenko. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data were collected during the expedition with kayak in 4 districts of Poltava region 18-28.06.1997. Materials on several rare and uncommon species are presented.

Key words: Poltava region, Psel, fauna, rare species.

Матеріал для даного повідомлення зібраний під час експедиції по Пселу на байдарці 18–28.06.1997 р. Експедиція пройшла близько 136 км від м. Гадяч до с. Матяшівка (Гадяцький, Миргородський, Шишацький та Великобагачанський райони Полтавської області). Спостереження проводилися в основному в долині річки, але під час зупинок обстежувалися також навколишні ліси і населені пункти.

Велика біла чапля (*Egretta alba*). Білі чаплі спостерігалися лише на початку експедиції нижче м. Гадяч. 18.06 один птах тримався на луках лівого берега біля с. Вельбівка, 19.06 — двічі поодинокі птахи відмічені на луках між селами Малі Будища, Червоний Кут і Соснівка. Далі вниз по течії великі білі чаплі більше ні разу не зустрічалися. Більше того, навіть сірі (*Ardea cinerea*) були досить рідкісними — ми спостерігали лише поодиноких птахів і не кожного дня.

Білий лелека (*Ciconia ciconia*). Всього під час експедиції обліковано 37 гнізд, з них 35,1 % були побудовані на стовпах, 29,7 % — на водонапірних баштах, 27,0 % — на деревах, 8,1 % — на будівлях. Лише 10,8 % гнізд знаходилися на штучних гніздівлях. На закладеній пробній ділянці площею 100 км² у Гадяцькому й Миргородському районах (обстежена 20–24.06) густина населення білого лелеки становила 10,0 пар/100 км². Гніздування у 1997 р. було дуже пізнім. На початку третьої декади червня найменшим пташеняттям було всього по кілька днів. Середній розмір виводка — $3,29 \pm 0,29$ пташеняття ($n = 7$).

Під час експедиції неодноразово спостерігалися літні бродячі зграї лелек. 18–19.06 між селами Сари і Малі Будища трималася зграя з 9 особин. Два птахи явно утворювали пару. Вони постійно трималися разом, кілька разів спостерігалось токування з характерними позами й клекотом. 22.06 зграя з 6 бродячих лелек відмічена на луках навпроти с. Мала Обухівка. 26.06 велика зграя близько 40

лелек трималася на луках лівого берега поблизу с. Великі Сорочинці. 28.06 15 ширяючих у терміку лелек спостерігалися біля с. Яреськи.

Чорний лелека (*C. nigra*). Поодинокий дорослий птах, очевидно один і той же, тричі спостерігався 22.06 між селами Перевіз і Лютенька. Останній раз лелека, що годувався на стариці, був піднятий спостерігачем, після чого полетів на великій висоті далеко за пагорби на південний захід від с. Перевіз. Скоріше всього це був бродячий птах, що не розмножувався, хоча не виключена можливість і гніздування чорного лелеки в районі с. Лютенька. Біотопи для нього тут цілком сприятливі. Взагалі у зв'язку з ростом чисельності і відновленням ареалу можна чекати розселення чорного лелеки на Полтавщині в першу чергу саме по долинах річок, де найбільше збереглося придатних для гніздування ділянок. До 1918 р. цей птах гніздився в Гадяцькому повіті. Причому, що цікаво, саме біля с. Лютенька (Гавриленко, 1929).

Підорлики (*Aquila pomarina*, *A. clanga*). Пара підорликів, ймовірноше всього малих, трималася в заплавному лісі на лівому березі навпроти с. Рашівка. 20.06 ми кілька разів спостерігали в цьому місці поодиноких птахів, а згодом і пару, яка кружляла над узліссям.

Орел-карлик (*Hieraaetus pennatus*). Пара птахів спостерігалася над луками південніше с. Велика Обухівка.

Змієд (*Circaetus gallicus*). Цей рідкісний хижий птах під час експедиції відмічений у трьох місцях. 22.06 змієд спостерігався над луками і узліссям на захід від с. Лютенька. 24.06 один птах відмічений біля с. Сакалівка. 25 і 26.06 змієд тричі спостерігався над заплавою Псла і осушеними болотами біля гирла р. Грунь-Ташань між селами Великі Сорочинці і Ковалівка.

Чорний шуліка (*Milvus migrans*). Спостерігався лише один раз на початку експедиції — 18.06 біля с. Малі Будища.

Великий яструб (*Accipiter gentilis*). Загалом відмічений у 7 пунктах — 9 особин, серед них пара з дорослим пташеням (24 і 25.06 біля с. Мала Обухівка).

Луговий лунь (*Circus pygargus*). 19.06 самець двічі спостерігався на луках поблизу с. Сари. 20.06 самка відмічена на лівому березі навпроти с. Рашівка.

Малий зуйок (*Charadrius dubius*). Відмічений у 22 пунктах — 28 дорослих птахів і 5 пташенят. Густина населення становить 1,6 пари/10 км русла.

Великий уліт (*Tringa nebularia*). 28.06 один птах спостерігався на Пслі неподалік від с. Яреськи.

Чорниш (*T. ochropus*). На всьому маршруті відмічено 5 пар, густина населення становить 0,4 пари/10 км.

Перевізік (*Actitis hypoleucos*). Відмічений у 48 пунктах (62 особини). Густина населення становить 3,5 пари/10 км.

Крячки. Цікаво, що на всьому протязі обстеженої ділянки Псла вони були відсутні. Лише один раз спостерігався чорний крячок (*Chlidonias nigra*) — 19.06 над руслом біля с. Соснівка. Так само ні разу не траплялися й мартини.

Сірий журавель (*Grus grus*). Журавлі зустрічалися під час всієї експедиції. 19.06 групи з 2 і 3 журавлів неодноразово спостерігалися на луках між селами Сари і Малі Будища. Скоріше всього це були одні й ті ж птахи, але окрім цього під час обліку вдень на луках нам доводилося чути крики журавлів одночасно з 3–4 місць. На нашу думку, тут трималося до 5–10 птахів, що не розмножувалися. Можливе гніздування кількох пар у заболочених вільшаниках по краю луків. За даними місцевих жителів, журавлі гніздяться у заболочених вільшаниках північніше с. Млини. 23.06 журавлі виявлені на заболочених луках лівого берега навпроти сіл Мала Обухівка й Перевіз. Тут неодноразово спостерігалися поодинокі птахи, у 4 місцях відмічені парні крики. Один з журавлів літав над спостерігачами з тривожним криком. Всього на цій ділянці у вільшаниках, а можливо і в чагарниках на лугових болотах, гніздиться принаймі 5–10 пар журавлів. 24.06 пара журавлів виявлена у заболоченому вільшанику біля околиці с. Сакалівка, один птах спостерігався в польоті над узліссям. За даними місцевих жителів, весною на луках біля Сакалівки тримаються зграї до кількох десятків журавлів. Вечором 24.06 один птах годувався на полі жита неподалік від с. Олефірівка. 27.06 відмічені крики пролітаючої групи журавлів неподалік від с. Великий Перевіз. 28.06 два журавлі годувалися на луках правого берега біля с. Матяшівка.

Всього на обстеженій під час експедиції ділянці заплави Псла можливе гніздування не менше 10–20 пар сірого журавля. Крім того, тут тримається до кількох десятків птахів, що не розмножуються.

Голубий рибалочка (*Alcedo atthis*). На всьому протязі маршруту спостерігалися у 67 пунктах (84 особини, по 1–3 птахи в точці). Густина становить 4,9 поселення на 10 км русла. Що цікаво, вона виявилася точно такою ж, як і на нижній Сулі (Грищенко та ін., 1996).

Сиворакша (*Coracias garrulus*). Сиворакші почали зустрічатися лише нижче с. Великі Сорочинці. 25 і 26.06 пара птахів постійно спостерігалася на пасовищі між р. Грунь-Ташань і Пслоом. 28.06 одна сиворакша відмічена біля річки поблизу с. Яреськи. У цей же день було знайдене гніздо з 5 пташенятами в дуплі осокора неподалік від с. Матяшівка. Пізніше ще одна сиворакша спостерігалася біля залізничної станції Матяшівка.

Луговий щеврик (*Anthus pratensis*). 24.06 невелике поселення виявлене на луговому болоті лівого берега між селами Великі Сорочинці та Олефірівка. Тут гніздиться принаймі 2–3 пари щевриків. Один з самців співав у польоті. За літературними даними, по Пслу луговий щеврик зустрічається на південь до Кременчуцького району, але скрізь поширений дуже спорадично (Белик, Гаврись, 1996).

Просянка (*Emberiza calandra*). Один птах спостерігався на дереві біля польової дороги неподалік від с. Олефірівка.

ЛІТЕРАТУРА

- Белик В.П., Гаврись Г.Г. (1996): К уточненню южних границ гнездового распространения лугового конька. - Птицы басс. Северского Донца. Харьков. 3: 80-85.
Гавриленко Н.И. (1929): Птицы Полтавщины. Полтава. 1-133.
Грищенко В.М., Гаврилук М.Н., Яблонівська-Грищенко Є.Д. (1996): До орнітофауни нижньої Сули. - Беркут. 5 (1): 24-25.

*Україна (Ukraine), 258300, Черкаська обл., м. Канів,
Канівський заповідник. В.М. Грищенко.*

МАТЕРІАЛИ ПО РІДКІСНИХ І МАЛОЧИСЕЛЬНИХ ВИДАХ ПТАХІВ ПІВНІЧНОЇ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Ю.В. Кузьменко

Materials on rare and unnumerous bird species of the northern part of Chernigiv region. - Yu.V. Kuzmenko. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Data about 9 species are presented.

Key words: Chernigiv region, fauna, rare species.

Чорний лелека (*Ciconia nigra*). У 1996 р. двічі спостерігали по одному птаху: 14.07 — поблизу с. Довжик Семенівського району, 17.07 — біля с. Мостки Щорського району.

Підорлик (*Aquila sp.*). 11.07.1996 р. один птах відмічений під час полювання на заплавах луках р. Снов неподалік від с. Блешня Семенівського району.

Зміїд (*Circaetus gallicus*). Пара спостерігалась 17.07.1996 р. поблизу с. Мостки Щорського району.

Тетерук (*Lyrurus tetrix*). 30.03.1990 р. спостерігали токуючого самця, а також зграйку з 6–8 птахів на узліссі біля с. Баранівка Семенівського району. 8.04.1996 р. на болоті Замглай в околицях с. Ловинь Ріпкинського району відмічено пару птахів.

Рябчик (*Tetrastes bonasia*). З 5 по 10.07.1995 р. в сосново-листяному лісі неподалік від с. Єліно Щорського району П.М. Шешурак (особ. повід.) спостерігав одну особину.

Сірий журавель (*Grus grus*). У 1996 р. 8.04 відмічений самець на болоті Замглай біля с. Ловинь Ріпкинського району. У Семенівському районі крики птахів чули 12.07 біля с. Блешня і 17.07 поблизу с. Баранівка.

Сірий сорокопуд (*Lanius excubitor*). 17.07.1996 р. 6 птахів трималися в кущах і на дротах ЛЕП у заплаві р. Ревни біля с. Баранівка Семенівського району. Ще 3 птахів бачили на скошеному полі поблизу с. Мостки Щорського району.

Снігур (*Pyrrhula pyrrhula*). У 1996 р. двоє птахів спостерігалися 13.07 у сосново-листяному лісі поблизу с. Довжик Семенівського району. 15.07 чули голос однієї особини в ялиннику неподалік від с. Орлівка Новгород-Сіверського району. 17.07 пара снігурів відмічена у сосново-листяному лісі в околицях с. Баранівка Семенівського району.

Горіхівка (*Nucifraga caryocatactes*). 15–16.07.1996 р. один птах спостерігався в ялиннику поблизу с. Орлівка Новгород-Сіверського району.

Україна (Ukraine), 251200, Чернігівська обл., м. Ніжин, вул. Батьюка, 14. Краєзнавчий музей. Ю.В. Кузьменко.

МОРЯНКА В ДОЛИНІ ВЕРХНЬОГО ДНІСТРА

В.В. Бучко

Long-tailed Duck in the upper part of the Dniester valley. - V.V. Buchko. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - Records on Burshtyn reservoir in Ivano-Frankivsk region in 1993–1998 during migrations and wintering are described. Adult females were

observed more often (13), young birds (5) and adult males (4) were recorded rarely. All the birds swam near coast (10–50 m).

Key words: Long-tailed Duck, Ivano-Frankivsk region, migration, wintering.

В Україні морянка (*Clangula hyemalis*) вважається рідкісним пролітним і спорадично зимуючим видом (Лысенко, 1991). Для регіону Українських Карпат відомі зустрічі тільки в Передкарпатті та на прилеглих територіях лівобережжя верхнього Дністра. Значну кількість морянок здобуто у 1879 р. поблизу с. Колодруби Миколаївського району Львівської області: 31.03 — 6 дорослих птахів (4 самці, самка та особина невизначеної статі); і 17.03, 8.04 та 8.09 — по дорослому самцю (Страутман, 1963; Лысенко, 1991; кол. ДПМ*). Також дорослу самку здобуто 15.01.1914 р. біля м. Шкло Яворівського району Львівської області (кол. ДПМ).

На водосховищі поблизу м. Бурштин Галицького району Івано-Франківської області ми протягом п'яти років мали змогу спостерігати дорослих птахів і молодих морянок у період весняної та осінньої міграції і взимку: 13.11.1993 р. — 2 самки (Бучко, Школьніий, 1994); 12.03.1994 р. — молодий птах; 19.03.1994 р. — 2 самки; 7 і 20.11.1994 р. — 2 самки; 3 і 11.12.1994 р. — молодий птах; 5, 12 і 18.02.1995 р. — 2 самки; 25.03.1995 р. — самка; 14.11.1995 р. — молодий птах; 9.01.1996 р. — самка; 12.12.1997 р. — молодий птах; 25.01.1995 р. — самка і 11.03.1998 р. — молодий птах. На зазначеній водоймі морянки перебували порівняно короткий проміжок часу (як правило, не більше 15–20 днів), після чого покидали водосховище. Завжди птахів спостерігали неподалік від берега (10–50 м). При наближенні спостерігача морянки відпливали на незначну віддаль.

Чимало дослідників вважає, що під час осінньої міграції окремі особини та невеликі зграйки часто відхиляються південніше від основних пролітних шляхів і таким чином потрапляють на узбережжя Адріатичного, Егейського і Чорного морів та на внутрішні водойми Середньодунайської низовини, Молдови і України, де їх спостерігали з жовтня по квітень (Бианки, 1989; Лысенко, 1991). Найчастіше на досліджуваній території виявляли дорослих самок (13), рідше — молодих птахів (5) і дорослих самців (4). Як видно з наведених вище матеріалів, від основних пролітних шляхів часто можуть відхилитися не тільки молоді (Лысенко, 1991), а й дорослі особини. У долині верхнього Дністра під час осінньої міграції зареєстровано єдиний випадок зальоту морянки у вересні і три — у

*Державний природознавчий музей НАН України.

листопаді (див. вище). Протягом зимового періоду птахи очевидно постійно кочують вздовж берегів зовнішніх і внутрішніх водойм Європи, про що свідчать часті зальоти (у попередній нашій публікації (Бучко, 1995) морянку помилково занесено до списку пролітних птахів) особин виду у грудні (двічі), січні (3) та лютому (1) в Передкарпатті.

Найбільша кількість зустрічей (5) морянок у долині верхнього Дністра припадає на березень (у квітні — один випадок). Очевидно, на зазначену територію птахи потрапляють, рухаючись до місць гніздування з регіону Балканського півострова по руслу Дністра на північ, огинаючи Карпати зі сходу.

Отже, у верхів'ях Дністра морянки найчастіше зустрічаються у період весняної міграції на Бурштинському водосховищі, яке, очевидно, має велике значення для відновлення енергетичних запасів птахів під час перельотів.

ЛІТЕРАТУРА

- Бианки В.В. (1989): Морянка — *Clangula hyemalis* (L.). - Миграции птиц Вост. Европы и Севе. Азии. Пластинчатоклювые. М.: Наука, 1989. 181-186.
- Бучко В.В. (1995): Підсумки орнітофауністичних досліджень у долині верхнього Дністра (Галицький район Івано-Франківської області). - Мат-ли наукової конфер. викладачів, співробітників та студентів, присвяч. 120-річчю Чернівецького ун-ту (4-6 травня 1995 р.). Чернівці: Рута. 3: 9.
- Бучко В.В., Школьний І.С. (1994): Нові дані про рідкісних і нечисельних видів птахів долини середнього Дністра. - Беркут. 3 (1): 51-52.
- Лысенко В.И. (1991): Гусеобразные. - Фауна Украины. Птицы. Киев: Наук. думка. 5 (3): 1-205.
- Страутман Ф.И. (1963): Птицы западных областей УССР. Львов: ЛГУ. 1: 1-200.

*Україна (Ukraine), Івано-Франківська обл., м. Галич,
вул. І. Франка, 1, Національний заповідник "Давній Галич".
В.В. Бучко.*

БИОМЕТРИЧНІ ПОКАЗНИКИ ДЕЯКИХ ВОРОНОВИХ ПТАХІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.І. Дзизюк

Biometric parameters of some corvine birds in Zaporizhzhya region. - О.І. Dzizyuk.
- *Avifauna of Ukraine. 1. 1998.* - Data were collected in 1994-1997.
Key words: Zaporizhzhya region, *Corvidae*, biometric parameters.

Основою для даної роботи послужили проміри птахів, здобутих мисливцями, а також дослідниками за спеціальними дозволами в рамках проектів “Вплив воронових на чисельність мисливсько-промислових видів тварин Запорізької області” та “Воронові птахи як індикатори забрудненості навколишнього природного середовища”. Промірювались дорослі птахи обох статей в різні пори року, крім зими, у 1994–1997 рр. Бралися стандартні проміри здобутих птахів (Новиков, 1963): маса тіла (m), довжина тіла, розмах крил, довжина крила (L.a), довжина хвоста (L.c), довжина цівки (L.t), довжина дзьоба від опереної частини (L.r). Вимірювання робилися з точністю до 0,1 мм та 0,1 г. Статистична обробка проводилась за загальноприйнятими формулами (Лакин, 1980).

Сіра ворона (*Corvus cornix*).

Дорослі самці (n = 3): маса тіла – 550–596 (577,0±24,0) г; довжина тіла – 195–205 (200,3±5,0); розмах крил – 549–613 (586,3±21,0); крило – 199–224 (210,3±12,7); хвіст – 171–175 (173,0±2,8); цівка – 53–57 (55,3±2,1); дзьоб – 30–38 (34,6±4,2) мм.

Дорослі самки (n = 4): маса тіла – 524–576 (549,8±21,6) г; тіло – 185–197 (189,5±5,3); розмах крил – 574–592 (584,5±7,6); крило – 195–206 (202,8±7,7); хвіст – 165–174 (168,5±3,8); цівка – 48–54 (50,8±2,9); дзьоб – 29–37 (33,5±3,4) мм.

Грак (*C. frugilegus*).

Дорослі самці (n = 5): маса тіла – 368–420 (392,8±22,2) г; тіло – 179–197 (188,4±7,5); розмах крил – 484–512 (499,8±11,6); крило – 186–201 (194,8±6,2); хвіст – 171–183 (177,6±5,0); цівка – 47–53 (50,0±2,2); дзьоб – 29–33 (31,2±1,4) мм.

Дорослі самки (n = 3): маса тіла – 365–396 (378,3±16,0) г; тіло – 184–197 (188,6±7,2); розмах крил – 490–501 (495,7±5,5); крило – 184–191 (188,0±3,6); хвіст – 172–180 (176,7±4,2); цівка – 47–50 (48,7±1,5); дзьоб – 28–30 (28,7±1,2) мм.

Сойка (*Garrulus glandarius*).

Дорослі самці (n = 8): маса тіла – 152–198 (167,5±14,5) г; тіло – 178–192 (186,5±4,9); розмах крил – 524–583 (544,1±17,4); крило – 180–258 (217,9±27,1); хвіст – 150–173 (158,1±8,4); цівка – 42–57 (48,9±4,7); дзьоб – 25–38 (30,3±4,5) мм.

Дорослі самки (n = 9): маса тіла – 154–184 (168,0±9,2) г; тіло – 171–187 (179,8±5,5); розмах крил – 529–556 (538,9±9,8); крило – 184–226 (203,1±16,2); хвіст – 152–168 (160,2±6,0); цівка – 41–54 (47,7±4,3); дзьоб – 26–33 (28,6±2,1) мм.

Зібрані нами матеріали підтверджують великі межі індивідуаль-

ної мінливості, а також наявність статевого диморфізму за розмірами і масою тіла у всіх згаданих видів. Як правило, самці дещо більші і важчі за самок.

ЛІТЕРАТУРА

Лакин Г.Ф. (1980): Биометрия. М.: Высшая школа. 1-294.

Новиков Г.А. (1963): Полевые исследования по экологии позвоночных. М.: Сов. наука. 1-502.

Україна (Ukraine), 292196, Львівська обл., Яворівський р-н, н/в Старичі, с. Вережиця, МРГ "Майдан". О.І. Дзизюк.

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ ГНІЗДУЮЧИХ ПТАХІВ НА ХВИЛЕРІЗІ КАНІВСЬКОЇ ГЕС (ЧЕРКАСЬКА ОБЛАСТЬ) У 1991–1998 рр.

М.Н. Гаврилюк

Number dynamics of breeding birds on the pier of the Kaniv hydroelectric power station (Cherkasy region) in 1991–1998. - M.N. Gavrilyuk. - Avifauna of Ukraine. 1. 1998. - The concrete pier is located above the dam of the station. Its length is 2 km.

Key words: Cherkasy region, waterbirds, number dynamics.

Бетонний хвилеріз розташований вище греблі Канівської ГЕС. Його довжина близько 2 км, ширина у верхній частині близько 5 м.

Динаміка чисельності птахів на хвилерізі (пари)

Number dynamics of breeding birds on the pier (pairs)

ВИД / РОКИ	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Haematopus ostralegus</i>	–	1	1	1	1	1	–	1
<i>Charadrius dubius</i>	4	2–3	2–3	2–3	2–3	3–4	3–4	4–5
<i>Xenus cinereus</i>	–	1	1	1	–	–	–	–
<i>Larus cachinnans</i>	13	24	25	83	143	156	264	249
<i>L. canus</i>	–	1	–	–	–	–	–	–
<i>Sterna hirundo</i>	30–40	~10	~20	?	27	111	170–180	30–40
<i>S. albifrons</i>	–	1–2	3	?	5	24–26	32	4

? — кількість гніздових пар не встановлена (number of breeding pairs is not ascertained).

Місцями на нанесеній на хвилеріз землі слабо розвинена ксерофітна рослинність (злакові, очиток їдкий та ін.).

Нами проводились абсолютні обліки гнізд шляхом декількох відвідувань у травні-червні. Для малого зуйка (*Charadrius dubius*) застосовували також облік територіальних пар. У таблиці наведена кількість облікованих пар по роках.

Україна (Ukraine), 258300, Черкаська обл., м. Канів,
вул. Шевченка, 47, кв. 201. М.Н. Гаврилюк.

О НЕКОТОРЫХ СЛУЧАЯХ НЕТИПИЧНОГО ГНЕЗДОВАНИЯ ПТИЦ В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

А.М. Архипов

About some cases of not typical nesting of birds in Odesa region. - А.М. Архипов. - **Avifauna of Ukraine. 1. 1998.** - A nest of the Little Owl was found in ferro-concrete overlapping of a building. Magpies built nests in reed. A nest of the Black Redstart was placed in a glass block in a wall. A pair of the Great Tits made the nest in a turned pail on a rubbish-heap.

Key words: Odesa region, Little Owl, Magpie, Black Redstart, Great Tit, nesting.

Материал собран в 1990-х гг. в Раздельнянском районе. Все размеры гнезд приведены в сантиметрах.

Домовый сыч (*Athene noctua*). Раньше в районе исследований птицы гнездились в глинобитных домах, крытых тростником, в стенах которых имелись норы крыс или покинутые жилища шершней. Но с постепенным исчезновением построек старого типа, сычи стали осваивать железобетонные конструкции и вентиляционные трубы. Так, в 1994 и 1995 гг. пара гнездилась в железобетонном перекрытии пасечного дома на окраине с. Новокрасное. Плита имела 4 полостных отверстия диаметром 20 см и длиной 6 м. В одном из них в 80 см от края находилось гнездо. Кладка насчитывала 4 яйца, которые лежали поверх строительной крошки без всякой дополнительной подстилки. В конце июня хорошо подросшие птенцы часто наблюдались у края отверстия. Аналогичное гнездование сычей отмечено 21.05.1997 г. в с. Рыбальское в еще недостроенном частном доме, где птицы успешно вывели птенцов.

Сорока (*Pica pica*). С 1991 по 1997 г. в верховьях Кучурганского лимана отмечено строительство гнезд в камышовых зарослях.

Вырубка деревьев на побережье, где существовала гнездовая группировка вида, привела к тому, что часть особей стала гнездиться в сопредельных селах, строя гнезда на плодовых и других деревьях, а незначительное число птиц — в зарослях камыша и тростника. Но в последние годы количество размножающихся пар стало возрастать и сейчас составляет около 5 на 10 га зарослей. Все обнаруженные гнезда располагались в густом старом тростнике высотой до 3 м. Своим основанием они упирались в заломы и частично крепились к боковым стеблям на высоте от 0,4 до 1,5 м от воды; расстояние от берега равнялось 5–180 м. Размеры одного из обнаруженных 23.04.1997 г. гнезд: высота с крышей — 64, диаметр — 51, диаметр лотка — 18, глубина лотка — 13. Кладка состояла из 4 свежих яиц. Наружная часть постройки была сооружена из крупных ветвей, собранных на побережье лимана, а крыша — из веток колючих деревьев и кустарников (лоха серебристого, гледичии, шиповника). В качестве подстилки использованы тоненькие веточки и небольшое количество метелок камыша.

Горихвостка-чернушка (*Phoenicurus ochruros*). 18.05.1997 г. обнаружено гнездо в стене здания тяговой подстанции железной дороги в с. Кучурганы на высоте около 3 м. Постройка располагалась в стеклоблоке размером 20 x 20 см, в котором было пробито сквозное отверстие диаметром 7 см. Силуэт населяющей птицы хорошо просматривался на расстоянии как с наружной, так и с внутренней стороны здания. Кладка состояла из 5 яиц. Основание гнезда было сделано из небрежно уложенных стеблей злаков, которые занимали 1/4 часть блока. Лоток был выстлан теплоизоляционным материалом с примесью шерсти животных. Его размеры: диаметр — 6,5, глубина — 6,2. 17.06 птенцы покинули гнездо, но еще в течение некоторого времени держались поблизости.

Большая синица (*Parus major*). 12.05.1996 г. в с. Кучурганы на территории свалки в перевернутом ведре, дно которого было отогнуто, обнаружено гнездо с кладкой из 8 насиженных яиц. Образовавшаяся щель шириной около 6 см служила входом для птиц. Материал гнезда состоял из шерсти различных животных, кусков ваты, полуистлевших тряпок, собранных в пределах свалки. Пух и перья присутствовали в небольшом количестве. Размеры гнезда: диаметр — 28, диаметр лотка — 5,2, глубина лотка — 4,5. 10.06 ведро находилось на прежнем месте, а лоток и гнездо были сильно уплощены, поэтому можно предполагать благополучный вылет птенцов.

ГНЕЗДОВАНИЕ ЖЕЛТОГОЛОВОЙ ТРЯСОГУЗКИ НА ДНЕПРОПЕТРОВЩИНЕ

4.06.1966 г. около с. Новоселовка Новомосковского р-на зарегистрирована пара желтоголовых трясогузок (*Motacilla citreola*), носивших корм. В 1977 г. 16.05 на луговых участках с небольшими болотцами мы наблюдали две пары, которые носили корм в районе озера Солёный лиман Новомосковского р-на, а 12.06 — пару вблизи Булаховского лимана Павлоградского р-на, где птицы держались на участке солончакового луга в непосредственной близости от заросшего камышом болотца. В 1994–1995 гг. В. Сыжко (личн. сообщ.) видел не только взрослых особей в период размножения, но и находил гнезда с птенцами в пойме р. Домоткань у г. Верхнеднепровска. Учитывая вышеизложенное, можно с уверенностью отнести желтоголовую трясогузку к гнездящимся видам птиц Днепропетровщины.

А.А. Губкин

Украина (Ukraine), 320031, г. Днепропетровск,
ул. Новоорловская, 2, кв. 46. А.А. Губкин.

ВСТРЕЧИ ПТИЦ, ЗАНЕСЕННЫХ В КРАСНУЮ КНИГУ УКРАИНЫ, В КИЕВСКОЙ ОБЛАСТИ В 1994–1995 гг.

Гоголь (*Vucephala clangula*). 400 ос., 22.01.95, Новоукраинка, полынья вблизи ТЭЦ; 580 ос., 12.03.94, Киев, Оболонь, русло Днепра; 8 ос., 12.03.94, Киев, Русановская протока.

Средний крохаль (*Mergus serrator*). 20 ос., 22.01.95, Новоукраинка, полынья вблизи ТЭЦ.

Змеяяд (*Circaetus gallicus*). 1 ос., 05.95, Киев, Киево-Святошинский р-н, рыбхоз “Нивка”, неоднократно отмечалась кормящаяся птица; 2 ос., 05.95, Киевская область, Фастовский р-н, окр. с. Ярошивка, неоднократно наблюдалась пара птиц.

Орлан-белохвост (*Haliaeetus albicilla*). 1 ос., 22.01.95, Новоукраинка, полынья вблизи ТЭЦ.

Кречет (*Falco rusticolus*)? 1 ос., 20.10.94, Киев, Киево-Свя-

тошинский р-н, рыбхоз “Нивка”, наблюдался очень крупный сокол, предположительно кречет.

Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*). 1 ос., 11.06.95, Киев, Осокорки, карьер.

Серый сорокопуд (*Lanius excubitor*). 1 ос., 20.10.94, Киев, Киево-Святошинский р-н, рыбхоз “Нивка”.

В.А. Костюшин

Украина (Ukraine), 252030, г. Киев, ул. Б. Хмельницкого, 15, Институт зоологии им. И.И. Шмальгаузена. В.А. Костюшин.

ПІЗНЄ ГНІЗДУВАННЯ МІСЬКОЇ ЛАСТІВКИ

Спостереження за гніздом міської ластівки (*Delichon urbica*) проведні у м. Канів Черкаської обл. Гніздо було влаштоване під карнизом вікна третього поверху 9-поверхового будинку. 11.09.1998 р. ще спостерігали годування готових до вильоту пташенят у гнізді, наступного дня птахи біля нього не з'являлися. 12.09 був останнім днем спостереження цих ластівок у місті у цьому сезоні. В даному гнізді у 1998 р. це було друге успішне розмноження.

М.Н. Гаврилюк

Україна (Ukraine), 258300, Черкаська обл., м. Канів, вул. Шевченка, 47, кв. 201. М.Н. Гаврилюк.

СПОСТЕРЕЖЕННЯ ПТАХІВ-ФЛАВІСТІВ І АЛЬБІНОСІВ НА ПОДІЛЛІ

Дані для повідомлення зібрані у 1992–1995 рр. на території Хмельницької обл.

14–15.10.1994 р. на руїнах старовинного замку Сангушків у м. Ізяслав спостерігалася чорна горихвістка (*Phoenicurus ochruros*) з нетиповим забарвленням. Оперення було світло-жовтого кольору з дещо темнішим відтінком на хвості і надхвісті. Тут же трималися 1–2 особини з нормальним забарвленням.

19.03.1995 р. на водосховищі Нижні Анастасівці в долині р. Бу-

жок біля смт Меджибіж Летичівського р-ну спостерігалась зграя з 250 сірих гусей (*Anser anser*). Серед них одна особина мала брудно-біле забарвлення всього оперення. Птах постійно тримався серед зграї. Це вже друга наша зустріч гусей-альбіносів в області. 12.09.1992 р. ми спостерігали 2 птахів білого забарвлення у пролітній зграї з 24 особин біля с. Волосівці Летичівського р-ну.

22.04.1995 р. у шкільному парку с. Голосків Летичівського р-ну спостерігався самець хатнього горобця (*Passer domesticus*), у якого по два передостанніх рульових пера були білими. Поряд з ним трималася самка нормального забарвлення.

2.09.1995 р. у м. Хмельницький біля будинків на газоні у зграйці з 10 хатніх горобців і одного польового (*Passer montanus*) спостерігався молодий хатній горобець-флавіст. Забарвлення нижньої сторони тіла було білим, а верхньої — жовтувато-світло-коричневим.

В.О. Новак

*Україна (Ukraine), 281470,. Хмельницька обл.,
Летичівський р-н, с. Голосків. В.О. Новак.*

ГНІЗДУВАННЯ СПІВОЧОГО ДРОЗДА У ШПАКІВНІ

При огляді шпаківень у лісовому масиві біля с. Волосівці Летичівського р-ну Хмельницької обл. 19.07.1993 р. в одній з них виявлена кладка з 5 яєць співочого дрозда (*Turdus philomelos*). Вони знаходилися на дні гніздівлі, де не було ніяких ознак гнізда, лише рівномірно розкидана порохнява з сухого листя, кілька травинок і пір'їн. Яйця виявилися розбовтками, і, очевидно, давно були покинуті птахами. Неподалік спостерігався один дорослий дрізд. Шпаківня знаходилася на дубі льотком на південь на висоті 3 м за 200 м від узлісся дубово-грабового лісу. Діаметр льотка 5 см. Можливість попадання до шпаківні яєць дрозда при допомозі білки чи вовчка на нашу думку виключена. Вони були зовсім не ушкоджені зубами.

В.О. Новак

*Україна (Ukraine), 281470,. Хмельницька обл.,
Летичівський р-н, с. Голосків. В.О. Новак.*

НОВЕ МІСЦЕ ГНІЗДУВАННЯ ЧОРНОГО ЛЕЛЕКИ У ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Гніздо чорного лелеки (*Ciconia nigra*) було виявлене в лісі поблизу від с. Черче Чемеровецького р-ну у 1996 р. Воно збудоване на дубі у розгалуженні гілок. У 1997 р. гніздо було кимось зруйноване. У 1997 і 1998 рр. птахи тут більше не гніздилися.

Р.О. Беркіч

Україна (Ukraine), 281688, Хмельницька обл.,
Чемеровецький р-н, с. Залуччя. Р.О. Беркіч.

НЕЗВИЧАЙНЕ ГНІЗДУВАННЯ ЧИКОТНЯ

28.04.1994 р. у парку сільськогосподарських машин с. Якубівка Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. виявлене гніздо чикотня (*Turdus pilaris*) у вентиляційному отворі комбайна "Нива". Воно знаходилося за 15 см від краю отвора. Висота розташування — 3,2 м. У гнізді було 6 яєць, які насиджувала самка. Насидженість їх — 8–9 днів. Це гніздо знаходилося за 25 м від найближчого гнізда колонії чикотнів на деревах.

П.В. Бундзяк

Україна (Ukraine), 285800, Івано-Франківська обл.,
м. Городенка, вул. О. Маковея, 23. П.В. Бундзяк.

РАННЄ ГНІЗДУВАННЯ ВУХАТОЇ СОВИ НА ПОКУТТІ

24.03.1994 р. в околицях с. Якубівка Городенківського р-ну Івано-Франківської обл. у старому гнізді сороки (*Pica pica*), розташованому на верхівкових гілках яблуні на висоті близько 5 м, виявлено 3 яєць і 2 пташенят вухатої сови (*Asio otus*). Одне з яєць — сильно насиджене, два інших — розбовтки, пташенята 8 і 4-денного віку. Судячи з цього, початок відкладання яєць припадає на середину лютого. 18.04 пташенята успішно залишили гніздо. Причи-

ною такого раннього гніздування може бути висока чисельність мишовидних гризунів у районі досліджень та відносно тепла зима.

П.В. Бундзяк, В.Ю. Данилюк

Україна (Ukraine), 285800, Івано-Франківська обл., м. Городенка, вул. О. Маковея, 23. П.В. Бундзяк.

К РАСПРОСТРАНЕНИЮ ХОДУЛОЧНИКА В ЗАПАДНОЙ ЧАСТИ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Матеріал зібран в 1986–1996 гг. на території Криворожського і Софіївського районів. Одиночні особи і стаї ходулочника (*Himantopus himantopus*) спостережені неодноразово. 10.08.1986 г. стая з 15 птахів відзначена у с. Вольний Табор. 13.07.1990 г. 2 особи виявлені на пруду в с. Авдотіївка. 20.08.1990 г. здесь же спостережена стая з 150 ходулочників. Птахи трималися в цьому місці 4 дні. 5.08.1991 г. на пруду в с. Авдотіївка відзначено 1 ходулочник. 21.07.1994 г. 2 особи спостережені у с. Маяк. 22.07.1995 г. здесь же зустрічена стая з 5 птахів. Вони трималися в цьому місці приблизно 10 днів. В 1996 г. виявлена невелика колонія в балочці у с. Маяк. 5.05 здесь було 3 гнізда на відстані 3–5 м один від одного. Гніздування було невдачним. Всі кладки загинули через неограниченно випаса скота.

А.Л. Сальник

Україна (Ukraine), 322821, Днепропетровская обл., Криворожский р-н, с. Широкоє. А.Л. Сальник.

ОРНИТОЛОГІЧНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Гагара чорновола (*Gavia arctica*). Житомирська обл. м. Новоград-Волинський. 7.01.1997 р. 1 ос. на р. Случ. **В.М. Матвійчук**
Пелікан (*Pelecanus sp.*). Закарпатська обл., Виноградівський р-н. 28.01.1996 р. 2 ос. на р. Тиса поблизу смт Королеве.

Норець малий (*Podiceps ruficollis*). м. Запоріжжя. 20.01.1997 р. 5 ос. на Дніпрі в околицях міста. **А.І. Май**

- Лелека чорний (*Ciconia nigra*).** Волинська обл., К.-Каширський р-н. 6.08.1995 р. 1 ос. над оз. Добрим. **В.І. Рабченко**
- Волинська обл., Іваничівський р-н. 19.09.1995 р. 4 ос. поблизу с. Мовники. **В.І. Рабченко**
  - Житомирська обл., Коростишівський р-н. 1997 р., пара гніздилась у Кашперівському лісі поблизу с. Смиківка. **О.В. Дем'янець**
  - Хмельницька обл., Чемеровецький р-н. 26.07.1995 р., 2.08, 26.08, 6.09.1996 р. по 1 ос. на ставку біля с. Залуччя. **Р.О. Беркіч**
- Чапля сіра (*Ardea cinerea*).** Закарпатська обл., Виноградівський р-н. 12.01.1997 р. — 6 ос., 26.01.1997 р. — 10 ос. на р. Тиса поблизу смт Королеве. **В.М. Глеба**
- Лебідь-шипун (*Cygnus olor*).** Закарпатська обл., Виноградівський р-н. 11.01.1997 р., 14.01.1997 р. 9 ос. на р. Тиса поблизу смт Королеве. **В.М. Глеба**
- Орлан-білохвіст (*Haliaeetus albicilla*).** Дніпропетровська обл., м. Дніпродзержинськ. 24.01.1997 р. — 6 ос., 26.01.1997 р. — 9 ос. на Дніпрі біля ГРЕС. **В.І. Домрачов**
- Дніпропетровська обл., Дніпровсько-Орільський запов. 21.01.1997 3 ос. на Дніпрі. **Р.А. Онуфріїв**
  - м. Запоріжжя. 20.01.1997 р. 3 ос. на Дніпрі в околицях міста. **А.І. Май**
- Лунь польовий (*Circus cyaneus*).** Одеська обл., Роздільнянський р-н. 17.01.1997 р. 3 ♂ і 5 ♀ в околицях с. Кучурган. **О.М. Архипов**
- Глухар (*Tetrao urogallus*).** Волинська обл., Любомльський р-н., 21.09.1995 р. 1 ♂ біля с. Нудиже. **В.І. Рабченко**
- Чайка (*Vanellus vanellus*).** Закарпатська обл., Виноградівський р-н. 11.01.1997 р. 1 ос. на березі р. Тиса поблизу смт Королеве. **В.М. Глеба**
- Чорниш (*Tringa ochropus*).** Закарпатська обл., Ужгородський р-н. 24.01.1997 р. 2 ос. на р. Уж біля с. Сторожниця. **В.В. Боднар**
- Сич волохатий (*Aegolius funereus*).** Сумська обл., Шосткинський р-н. 17.01.1997 р. 1 ос. в лісі біля с. Гамаліївка. **В.Т. Афанасьєв**
- Сорокопуд сірий (*Lanius excubitor*).** м. Запоріжжя. 20.01.1997 р. 1 ос. в межах міста. **А.І. Май**

За матеріалами Українського товариства охорони птахів

- Кулик-сорока (*Haematopus ostralegus*).** Чернігівська обл., Козелецький р-н. 10–15.07.1997 р. 5 пар на маршруті близько 20 км на Десні в околицях с. Надинівка. **В.А. Мельничук**

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Белик В.П., Афанасьев В.Т. Многолетняя популяционная динамика хищных птиц в условиях Сумского Полесья	4
Афанасьев В.Т. Материалы по биологии выпи и болотного луна на северо-востоке Украины	16
Міструкова Л.М. Успішність розмноження великої синиці у міських та приміських зелених насадженнях Центрального Лісостепу України	23
Скільський І.В., Бучко В.В., Годованець Б.Й., Школьний І.С. Гніздування співочого дрозда у м. Чернівці	26
Дядичева Е.А., Кинда В.В. Учеты редких и малочисленных видов куликов на Азово-Черноморском побережье в 1996 г. ...	33
Очеретный Д.Г. Зимняя орнитофауна юга Винницкой области...	36
Равкин Ю.С. К характеристике населения птиц Московской области в начале 1960-х гг.	40
Ручкин Н.В. К биологии золотистой щурки в Харьковской области	51
Хлебешко В.М., Цицюра В.К. Строки весняного прильоту птахів в околицях Овруча у 1975–1992 рр.	56
Полюшкевич І.М. Матеріали по фенології міграцій птахів у Коростишівському районі Житомирської області	62
Очеретный Д.Г. Материалы по фенологии миграций птиц в Тульчинском районе Винницкой области	74
Борзаковский Д.Н. Материалы по фенологии миграций птиц в Иванковском районе Киевской области	82
Новак В.О. Особливості весняної міграції птахів на Поділлі в 1996 р.	86
Грищенко В.М., Гаврилюк М.Н., Яблоновська-Грищенко Є.Д. До орнітофауни середньої течії Псла	91
Кузьменко Ю.В. Матеріали по рідкісних і малочисельних видах птахів Північної Чернігівщини	94
Бучко В.В. Морянка в долині верхнього Дністра	95
Дзизюк О.І. Біометричні показники деяких воронових птахів Запорізької області	97
Гаврилюк М.Н. Динаміка чисельності гніздуючих птахів на хвилерізі Канівської ГЕС (Черкаська область) у 1991–1998 рр.	99
Архипов А.М. О некоторых случаях нетипичного гнездования птиц в Одесской области	100

Губкин А.А. Гнездование желтоголовой трясогузки на Днепропетровщине.....	102
Костюшин В.А. Встречи птиц, занесенных в Красную книгу Украины, в Киевской области в 1994–1995 гг.	102
Гаврилюк М.Н. Пізні гніздування міської ластівки	103
Новак В.О. Спостереження птахів-флавістів і альбіносів на Поділлі	103
Новак В.О. Гніздування співочого дрозда у шпаківні	104
Беркіч Р.О. Нове місце гніздування чорного лелеки у Хмельницькій області	105
Бундзяк П.В. Незвичайне гніздування чикотня	105
Бундзяк П.В., Данилюк В.Ю. Раннє гніздування вухатої сови на Покутті	105
Сальник А.Л. К распространению ходулочника в западной части Днепропетровской области	106
Орнітологічні спостереження	106

CONTENTS

Foreword	3
Belik V.P., Afanasyev V.T. Longterm population dynamics of Birds of Prey in conditions of the Sumy Polissya	4
Afanasyev V.T. Materials to biology of the Bittern and the Marsh Harrier in north-east of Ukraine.....	16
Mistryukova L.M. Breeding success of the Great Tit in urban and suburban green plantations of the central forest-steppe of Ukraine.....	23
Skilsky I.V., Buchko V.V., Godovanets B.I., Shkolny I.S. Breeding of the Song Thrush in Chernivtsi city	26
Diadicheva E.A., Kinda V.V. Counts of rare and uncommon wader species on the Azov-Black Sea coast in 1996	33
Ocheretny D.G. Winter ornithofauna of the south of Vinnitsa region	36
Ravkin Yu.S. To feature of bird communities of Moskov region at the beginning of 1960s	40
Ruchkin N.V. To the biology of the Bee-eater in Kharkiv region .	51
Khlebeshko V.M., Tsitsyura V.K. Times of the spring arrival of birds in environs of the Ovruch town in 1975–1992	56

Polyushkevich I.M. Materials on the phenology of bird migrations in Korostyshiv district of Zhitomir region	62
Ocheretny D.G. Materials on the phenology of bird migrations in Tulchin district of Vinnitsa region	74
Borzakovsky D.N. Materials to the phenology of bird migrations in Ivankiv district of Kyiv region	82
Novak V.O. Peculiarities of the spring migration of birds in Podolia in 1996	86
Grishchenko V.N., Gavrilyuk M.N., Yablonovska-Grishchenko E.D. To ornithofauna of the middle stream of the Psel river ...	91
Kuzmenko Yu.V. Materials on rare and unnumerous bird species of the northern part of Chernigiv region	94
Buchko V.V. Long-tailed Duck in the upper part of the Dniester valley	95
Dzizyuk O.I. Biometric parameters of some corvine birds in Zaporizhzhya region	97
Gavrilyuk M.N. Number dynamics of breeding birds on the pier of the Kaniv hydroelectric power station (Cherkasy region) in 1991–1998	99
Arkipov A.M. About some cases of not typical nesting of birds in Odesa region	100
Gubkin A.A. Breeding of the Citrine Wagtail in Dnipropetrovsk region	102
Kostyushin V.A. Records of birds, included in Red Book of Ukraine, in Kyiv region in 1994–1995	102
Gavrilyuk M.N. Late breeding of the House Martin	103
Novak V.O. Observations of birds-albinos and flavists in Podolia ..	103
Novak V.O. Breeding of the Song Thrush in a starling-box	104
Berkich R.O. New breeding place of the Black Stork in Khmelnytsky region	105
Bundzyak P.V. Uncommon nesting of the Fieldfare	105
Bundzyak P.V., Danylyuk V.Yu. Early breeding of the Long-eared Owl in Pokuttya	105
Salnik A.L. To distribution of the Black-winged Stilt in the western part of Dnipropetrovsk region	106
Ornithological observations	106